

მანანა თანდაშვილი

ქართული ენის
ფუნქციური გრამატიკის
სათუქკლები

გამომცემლობა

„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

ბათუმი – 2016

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ფუნქციური გრამატიკის საკვანძო საკითხები ქართულ ენასთან მიმართებით. ნაშრომში სისტემურადაა მოცემული კელევის თანამედროვე მეთოდები როგორც თეორიული, ისე ტექნოლოგიური (კორპუსზე ორიენტირებული კელევების) თვალსაზრისით. ნაშრომი შეიქმნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დანერგილი მაინორი პროგრამის „დიგიტალური ჰუმანიტარია“ ფარგლებში და მოიცავს ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საკვანძო საკითხებს. ნაშრომი განკუთვნილია ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის და უდავოდ დაეხმარება მათ ლინგვისტური პრობლემატიკის უკეთ აღქმასა და გაანალიზებაში.

რედაქტორი: პროფ. ნინო შარაშენიძე

პროფ. რუსუდან გერსამია

ISBN 978-9941-462-36-8

© „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ - 2016

© მანანა თარდაშვილი

წინამდებარე ნაშრომი შეიქმნა ქართულ-გერმანული საერთაშორისო სამეცნიერო კოოპერაციის ფარგლებში, რომელიც 2012 წლიდან აქტიურად ხორციელდება ფრანკფურტის გოეთეს სახელობის უნივერსიტეტსა და ორ პარტნიორ ქართულ უნივერსიტეტს – თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტს შორის.

აღნიშნული კოოპერაცია მიზნად ისახავდა ქართულ სამეცნიერო სივრცეში დიგიტალური ჰუმანიტარიის, კერძოდ, დიგიტალური ქართველოლოგიის განვითარებისა და დანერგვის ხელშეწყობას, რამაც სამწლიანი თანამშრომლობის შემდეგ კონკრეტული შედეგი მოიტანა ჩვენ მიერ ინიცირებული ბათუმის საზაფხულო სკოლები (პროფ. რამაზ ხალვაშან თანამშრომლობით) და ივ. ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ორგანიზებული ზამთრის სკოლები (პროფ. დარეჯან თვალთვაძესთან თანამშრომლობით) დიგიტალურ ჰუმანიტარიაში უკვე მ-ჯერ ჩატარდა საქართველოში და ერთგვარ ტრადიციად იქცა; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კი შემუშავდა და დაინერგა მაინორი პროგრამა „დიგიტალური ჰუმანიტარია“, რომელმაც 2015 წლის ზაფხულში გაიარა აკრედიტაცია.

ნაშრომი გამიზნულია ჰუმანიტარული დარგის სტუდენტებისათვის და მიზნად ისახავს თეორიული საფუძვლების შექმნას ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკისათვის.

ნაშრომზე მუშაობის დროს გაწეული რჩევებისათვის ავტორი გულწრფელ მადლობა უხდის ნაშრომის რედაქტორებს პროფ. ნინო შარაშენიძესა და პროფ. რუსუდან გერსამიას. ავტორი ასევე მადლობას უხდის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორს მაია ლომიას და ამავე უნივერსიტეტის სტუდენტებს ლალი ვაშაყმაძეს, ელენე კიკნაძეს, მარიამ მათიაშვილს, მარიამ ნავაძეს, მარიამ რუხაძეს, ირაკლი სალიას, ელენე ქადაგიშვილს, მაგული ღამბაშიძეს და გიორგი ჯღარკავას, რომელთაც უშუალო მონაწილეობა მიიღეს წინამდებარე ნაშრომის ცალკეულ საკითხებზე მსჯელობის პროცესში.

განსაკუთრებული მადლიერებით გვინდა მოვიხსენიოთ გერმანელი ქართველოლოგი, ჩვენი მრავალწლიანი კოლეგა და მეგობარი, პროფ. იოსტ გიპერტი, რომელმაც დაგვარწმუნა ამ ნაშრომის შექმნის აუცილებლობაში და გვეხმარებოდა საკითხების შერჩევისა და დამუშავებაში. ასევე, დიდი მადლობა გვინდა გადაუხადოთ ფრანკფურტის ლინგვისტური წრის წევრებს, ჩემს კოლეგებსა და მეგობრებს – ლელა სამუშიასა და ნათია დუნდუას რჩევებისა და დახმარებისათვის.

ნაშრომში წარმოდგენილი რიგი საკითხები, როგორცაა, მაგალითად, მოდიფიკაციისა და დეტერმინაციის საკითხი სახელურ ფრაზაში, პირველად განიხილება ქართულ საენათმეცნიერო სივრცეში. შესაბამისად, ნაშრომში გამოყენებული ზოგიერთი ტერმინის ქართული შესატყვისი ასევე პირველად ითარგმნა ქართულად. ბუნებრივია, და აუცილებელიც, რომ ახალმა ცნებებმა და შესაბამისმა ტერმინებმა ქართულ საენათმეცნიერო სივრცეში საბოლოო დამკვიდრებამდე აპრობაცია გაიარონ. საკითხის ინტერესებიდან გამომდინარე, წინასწარ დიდ მადლობას მოვახსენებთ დარგის სპეციალისტებს კონსტრუქციული შენიშვნებისა და რჩევებისათვის.

ავტორი

ფრანკფურტი, კვარიათი, თბილისი
2015-2016 წლები

ნაწილი პირველი

კვლევის მეთოდები (შესავლის მაგივრად)

1. რა არის მეთოდი?	9
2. სეგმენტაცია და კლასიფიკაცია	11
3. სუბსტიტუციის მეთოდი	12
4. კითხვის დასმის მეთოდი	19
5. პერმუტაციის მეთოდი	21
6. ელიმინირება	25
7. კოორდინაცია	28
8. პრონომინალიზაცია	30
9. სინტაქსური ტრანსფორმაცია – პერიფრაზი	31
10. სკოპუსი	38
11. ოპერაციონალიზაცია	40

ნაწილი მეორე

თავი I – ფუნქციური გრამატიკის არსი	49
1. ენობრივი დონეები	54
2. წინადადება, როგორც კონსტიტუენტების ჯამი	58
3. მეტყველების ნაწილები	61
4. მორფოსინტაქსური ნიშნები	68
4.1. მორფოსინტაქსური ნიშნები ქართულში	69
4.2. მორფოსინტაქსური ნიშნები უდიურში	76

5. ფორმაცვალეზადი სიტყუეზის ანალიზი	78
6. სიტყუა და ტერმი	83
7. პარადიგმატული და სინტაგმატური მიმართუბეზი	87

თაგი II - სახელური მოდიფიკაცია ქართულში

1. მოდიფიკაცია, როგორც ოპერაცია	91
2. სინტაქსური ანალიზის სახეუბი (აღმავალი vs. დაღმავალი ანალიზის მეთოდი)	92
3. სინტაგმის სახეუბი აგებულეზის მიხედუით	98
4. ეერიფიკაციის საკითხი სინტაგმაში	108
4.1. სუბსტიტუციის შედეგეზი ენობრივ კომპეტენციაზე დაყრღნობით	108
4.2. სუბსტიტუციის შედეგეზი კორპუსულ კელევაზე დაყრღნობით	109
5. მოდიფიკატორი სახელობით ბრუნვაში	115
6. მოდიფიკატორი მოქმედუბით ბრუნვაში	117
7. მოდიფიკატორი ეითარეზით ბრუნვაში	128
8. თანდებულიანი მოდიფიკატორის საკითხისათვის	129
9. მოდიფიკაციის საგანგეზო შემთხევეუბი	136

თაგი III – კომბინირეზის წესეზი სინტაქსურ ფრაზაში

1. კასკადური ტერმეზი ქართულში და მისი აგეზის წესეზი	138
2. შეთანხმეზის წესეზი კასკადურ ტერმეზში	144
3. მოდიფიკატორთა რაგვარობისა და იერარქიის საკითხი მაღალ ტერმეზში	149
4. გახლერილი სახელური სინტაგმეზი ქართულში	155

თავი IV – საკომუნიკაციო აქტი

1. საკომუნიკაციო პროცესი, როგორც აქტი	157
2. საკომუნიკაციოს აქტის კომპონენტები	158
3. საკომუნიკაციო აქტის კატეგორიზაცია - პროპოზიცია, ილოკუცია, პერლოკუცია	161
4. ინტერპრეტაციის ტესტი	169

თავი V – გრამატიკალიზაცია

1. რა არის გრამატიკალიზაცია?	194
2. გრამატიკალიზაციის ეტაპები	199

დანართი – ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი კორპუსული კელეების ფონზე: ზღდ ელემენტის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი ქართულში	203
დასკვნის მაგიერად	208
გლოსარიუმი	210
შემოკლებები	235
ნაშრომში გამოყენებული რეგეგანტური ლიტერატურა	237

შესავლის მაგივრად

ენათმეცნიერება იკვლევს ენობრივ ფაქტებს და ადგენს ენაში მოქმედ კანონზომიერებებს. ტრადიციული ლინგვისტიკისაგან განსხვავებით, რომელიც ძირითადად ენობრივი სისტემის შესწავლით იყო დაკავებული, და შესაბამისად, ენობრივი ელემენტებისა და ელემენტთა შორის არსებული ურთიერთმიმართებების ფორმალური აღწერით კმაყოფილდებოდა, თანამედროვე ლინგვისტიკა, უპირველეს ყოვლისა, ენობრივი სისტემის ფუნქციონირების მექანიზმს იკვლევს. ფუნქციური გრამატიკა შეისწავლის მოცემული ენის ფარგლებში წარმოქმნილი წინადადებების არა ფორმალურ მხარეს, არამედ იმას, თუ რა განაპირობებს საკომუნიკაციო აქტში წინადადების ფორმალურ არჩევანს, წინადადებაში ინფორმაციის განაწილებას (თემა, რემა, ფოკუსი, ტოპიკი) და კოჰერენტულობის საკითხს დისკურსის ფარგლებში. ფუნქციური გრამატიკისათვის ამოსავალია ფუნქცია, ფორმა კი განიხილება როგორც კონკრეტული მოცემული ფუნქციის მატარებელი ელემენტი. ვინაიდან წინამდებარე ნაშრომში კვლევები ძირითადად თანამედროვე ლინგვისტური მეთოდების გამოყენებით გვაქვს განხორციელებული, საჭიროდ მივიჩნიეთ ჩვენ მიერ გამოყენებული მეთოდური ინსტრუმენტების დასაწყისშივე აღწერა.

1. რა არის მეთოდი?

მეთოდი არის წინასწარ დაგეგმილი სამეცნიერო ოპერაცია, რომელსაც მეცნიერება გამოიყენებს საკვლევი ობიექტის შესახებ არსებული წარმოდგენების სისტემური შემოწმების მიზნით. მეთოდი წარმოადგენს დასაბუთების ხერხს, ერთგვარ ინსტრუმენტს, რომელიც საშუალებას

გვაძლევს აღეწეროთ ფაქტები და დამაჯერებლად დავასაბუთოთ მათ შორის არსებული მიმართებები.

ენობრივი ანალიზის დროს, უპირველეს ყოვლისა, მიემართავენ დანაწევრებას. მაგალითად, წინადადებას ეშლით შემადგენელ ნაწილებად. ეს პროცესი, ანუ წინადადების დაშლა შემადგენელ ნაწილებად – ქვეწინადადებებად, ფრაზებად, სიტყვებად – ერთი შეხედვით, მარტივ ამოცანას წარმოადგენს. მთავარია, გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ წინადადება არ არის სიტყვების უბრალო ნაკრები, წინადადებაში სიტყვები გარკვეულ სინტაქსურ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან, ანუ ჯგუფდებიან; დაჯგუფებული სიტყვების ჯაჭვი სინტაქსურ ბმულობას ამჟღავნებს წინადადებაში მოცემულ სხვა დაჯგუფებად სიტყვათა ჯაჭვთან ან სიტყვათა ჯაჭვებთან, რომელთან ერთადაც, საბოლოო ჯამში ქმნის წინადადების სტრუქტურას. მაგ., ავიღოთ ასეთი წინადადება: „სალომემ, როგორც ჩანს, პარკში წაიყვანა ექვსი წლის გიგა ბაბუის ნაჩუქარი ეელოსიპედით“. ამ წინადადებაში, თუნდაც ინტუიციურ დონეზე, ადვილად გამოვყოფთ სიტყვათა რამდენიმე ჯგუფს: „პარკში წაიყვანა“, „ექვსი წლის გიგა“, „ბაბუის ნაჩუქარი ეელოსიპედით“, „სალომემ წაიყვანა“, „როგორც ჩანს“.

მაგრამ როგორ შევაშოფოთ, სწორია თუ არა ჩვენი ანალიზი? იმის დასადგენად, წინადადებაში სიტყვათა ჯგუფები ადეკვატურად არის თუ არა გამოყოფილი, საჭიროა მეთოდურად დავასაბუთოთ, ერთი მხრივ, მათი არსებობა (მოვახდინოთ ამ ჯგუფების ლეგალიზაცია) და მეორე მხრივ, აღეწეროთ მათი, როგორც წინადადების სრულფასოვანი წევრების, ფუნქცია წინადადებაში. ამ მიზნით რამდენიმე ტესტი გამოიყენება თანამედროვე ლინგვისტიკაში: სემანტიკა და კლასიფიკაცია, სუბსტიტუცია, პერმუტაცია, ელიმინირება, კოორდინაცია, პრონომინალიზაცია და კითხვის დასმა.¹ კელევის დასახელებული მეთოდების გამოყენებას რამდენიმე არსებითი უპირატესობა გააჩნია – იგი საშუალებას გვაძლევს ა) კვალიფიკაცია მიეცეთ წინადადების შემადგენელ ნებისმიერ ელემენტს ან ელემენტთა ჯგუფს, ბ) გადავამოწმოთ ტესტის გამოყენებით მიღებული შედეგების სისწორე.

¹ იხ. კრისტა დურშაიდის ნაშრომი: Crista Dürscheid, *Syntax, Grundlagen und Theorien*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2010. S. 46-55.

ტესტის შედეგად მიღებული ახალი წინადადება უნდა აკმაყოფილებდეს გარკვეულ პირობებს.

ტესტის შედეგად მიღებული დასკვნა მისაღებია, თუ:

1. წინადადება ინარჩუნებს გრამატიკულ „სისწორეს“;
2. შინაარსობრივად არ იცვლება წინადადებით გადმოცემული აზრი;
3. ძალაში რჩება წინადადების შემადგენელ ელემენტთა შორის არსებული ლოგიკური მიმართებები.

აქ ჩამოთვლილ ტესტებსა და მეთოდებს, რომლებიც საყოველთაოდ არის მიღებული თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, ქვემოთ დაწვრილებით განვიხილავთ და, ჩვენი მხრივ, განვაერთოთ ერთი დამატებითი ტესტით - სინტაქსური ტრანსფორმაცია.

2. სეგმენტაცია და კლასიფიკაცია

იმის დასადგენად, რომ წინადადებაში გამოყენებული სიტყვები ერთმანეთთან გარკვეულ სინტაქსურ კავშირში იმყოფებიან, ჯერ კიდევ სტრუქტურული ლინგვისტიკის ფარგლებში დამუშავდა საგანგებო სინტაქსური ტესტი - სეგმენტაცია და კლასიფიკაცია. ფერდინანდ დე სოსიური 1916 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი“² მიუთითებს, რომ ენა კარგად ორგანიზებული სისტემაა, რომლის ელემენტებიც (ენობრივი ნიშნები) გარკვეულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან ერთმანეთთან. ეს დამოკიდებულებები ფორმალურად აღწერადია. იმისათვის, რომ იგი აღვწეროთ, წინადადება უნდა დაეშალოს სინტაგმებად - ერთმანეთთან მჭიდრო სინტაქსურ კავშირში მყოფ (ანუ მორფოსინტაქსურად დაჯგუფებად) სიტყვათა ჯგუფებად, რომელიც სეგმენტაციის გზით დაიშლება მარტივ შემადგენელ ნაწილებად. შემდგომ ეტაპზე უნდა მოხდეს სეგმენტაციის შედეგად მიღებული სიტყვების კლასიფიკაცია - მათი განსაზღვრა მეტყველების ნაწილების მიხედვით. ის სიტყვები, რომლებიც ცალკეული სიტყვების შემცველებად გვევლინებიან, ელემენტთა ერთ კლასს ქმნიან.

² Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique generale*, Paris: Payot, 1916; გერმ. იხ. *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Berlin: de Gruyter, 1969.

გავანალიზოთ ამ მეთოდის გამოყენებით ზემოთ მოყვანილი წინადადება – „სალომემ, როგორც ჩანს, პარკში წაიყვანა ექვსი წლის გიგა ბაბუის ნაჩუქარი ელვოსიპედიტ“. ეს წინადადება რამდენიმე სინტაგმისაგან შედგება. ავიღოთ ერთ-ერთი შაოგანი: „ექვსი წლის გიგა“. დაუშალოთ ეს სინტაგმა მარტივ შემადგენელ ელემენტებად – სიტყვებად: „ექვსი“, „წლის“, „გიგა“. სიტყვას „ექვსი“ ჩაენაცვლება სიტყვათა კლასი, რომელიც გამოხატავს რაოდენობას. ამ კლასის წევრები არიან, მაგ., ცხრა, თერთმეტი და ა.შ. მაგ.: ცხრა წლის გიგა, თერთმეტი წლის გიგა და ა.შ. მაშასადამე, სიტყვა „ექვსი“ რიცხვითი სახელია. ამდენად, სეგმენტაციისა და კლასიფიკაციის მეშვეობით შეგვიძლია დავადგინოთ, რომ „ექვსი“ რიცხვითი სახელია. ავიღოთ მეორე სინტაგმა: „პარკში წაიყვანა“. ეს სინტაგმა დაიშლება ორ მარტივ შემადგენელ ელემენტად: „პარკში“ და „წაიყვანა“. სიტყვა „წაიყვანა“ შეგვიძლია შევცვალოთ სიტყვით „გასეირნება“ ან „წაყვანა“ (ანუ საწყისით). ამდენად, „წაიყვანა“ არის ზმნური ფორმა და არ არის საწყისი.

3. სუბსტიტუციის მეთოდი

სუბსტიტუცია „ჩანაცვლებას“ ნიშნავს და ლინგვისტურ ოპერაციას წარმოადგენს. ეს მეთოდი გულისხმობს ენობრივი ელემენტის სხვა, ლექსიკური ან ფუნქციური თვალსაზრისით მსგავსი ელემენტით ჩანაცვლებას. თუ ჩანაცვლების შედეგად მიღებული შედეგი გალიდურ ვარიანტს მოგვცემს (ანუ სწორ ვარიანტს როგორც გრამატიკული, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით), მაშინ საწყისი ელემენტის მორფოსინტაქსური (ან გრამატიკული) ფუნქცია დამტკიცებულად ჩაითვლება. თვალსაჩინოებისთვის განვიხილოთ ეს მეთოდი მათემატიკური ოპერაციის მაგალითზე.

ავიღოთ ასეთი განტოლება: $8+5=13$. ჩავანაცვლოთ ციფრი 8 ორი ციფრით, რომელთა ჯამიც იძლევა 8-ს, მაგ.: $(2+6)+5=13$. როგორც ვხედავთ, შედეგი არ შეცვლილა. ორივე შემთხვევაში შესაქრებთა ჯამი უდრის 13-ს. შდრ.: $8+5=13$ და $(2+6)+5=13$.

ლინგვისტიკაში ამ მეთოდის გამოყენება განსაკუთრებით ეფექტურია ფუნქციური ელემენტების შემთხვევაში. მაგ., განვიხილოთ ამ თვალსაზრისით ზემოთ მოყვანილი წინადადება:

(1) „სალომემ, როგორც ჩანს, პარკში წაიყვანა ეჭვის წლის გიგა ბაბუის ნაჩუქარი ველოსიპედით“.

ამ წინადადებიდან ავიღოთ ერთი სინტაგმა – „როგორც ჩანს“ – და შევეცადოთ ჩაენაცვლოთ იგი ისეთი სიტყვით ან სიტყვათა ჯგუფით, რომ წინადადების შინაარსი და ლოგიკური მიმართებანი წინადადების შიგნით არ დაირღვეს. მივიღებთ მაგ., ასეთ წინადადებას:

(1ა) „სალომემ, ეტყობა, პარკში წაიყვანა ეჭვის წლის გიგა ბაბუის ნაჩუქარი ველოსიპედით“.

როგორც ვხედავთ, ამ ჩანაცვლების შედეგად წინადადების შინაარსი არ შეცვლილა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ეს ელემენტები – ერთი მხრივ, „როგორც ჩანს“ და მეორე მხრივ, „ეტყობა“ (ანუ „როგორც სიტუაციას ეტყობა“) ერთმანეთის ეკვივალენტი ფუნქციური ელემენტებია. ორივე შემთხვევაში ისინი გამოხატავენ მთქმელის ვარაუდს ზმნით გადმოცემული მოქმედების შესახებ.³

ენათმეცნიერებაში ერთმანეთისაგან განასხვავებენ სუბსტიტუციის ორ სახეს: ლექსიკურ სუბსტიტუციას და გრამატიკულ სუბსტიტუციას. საილუსტრაციოდ განვიხილოთ ასეთი წინადადება:

(2) „ზეიადი დღეს სამსახურში უნდა წასულიყო“.

უნდა ფორმას, ცალკე აღებულს, შეიძლება ორი განსხვავებული კვალიფიკაცია მიეცეს – იგი კვალიფიცირდება:

ა) როგორც ზმნა, კერძოდ, *ნდობა* საწყისისგან ნაწარმოები ფორმა აწმყოს მესამე პირში ან

ბ) როგორც ფუნქციური ელემენტი, კერძოდ, როგორც მოდალური სიტყვა *უნდა*, რომელიც ფორმალურად უცვლელია და არ ეთანხმება წინადადების სხვა წევრებს რომელიმე გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით.

იმის დასადაგენად, წინადადების სრულფასოვან წევრს (ამ შემთხვევაში ზმნას, ანუ პრედიკატს) წარმოადგენს იგი თუ არა, გამოვიყენოთ

³ იგივე შეიძლება ითქვას ფუნქციური ეკვივალენტის „აღბათ“ შესახებ. შდრ. „სალომემ აღბათ პარკში წაიყვანა ეჭვის წლის გიგა ბაბუის ნაჩუქარი ველოსიპედით“. განსხვავება „როგორც ჩანს“, „ეტყობა“ და „აღბათ“ ოდენობებს შორის საგანგებო განსჯის საგანია მოდალობის კატეგორიის ფარგლებში და მას აქ არ შეეხებით.

დექსიური სუბსტიტუციის მეთოდი, კერძოდ, მის მაგივრად ჩაესვათ მისი სემანტიკური ეკვივალენტი - „სურს“:

(2ა) „ზვიადი დღეს სამსახურში სურს წასულიყო“.

სუბსტიტუციის შედეგად მივიღებთ არაგრამატიკულ წინადადებას, ვინაიდან:

1) *სურს* ფორმა ვერ ინარჩუნებს სინტაქსურ ბმულობას წინადადების სუბიექტთან *ზვიადი* და

2) *სურს* ფორმას მოსდევს ზმნური ფორმა „*წასულიყო*“, რაც ქართული სინტაქსისათვის დაუშვებელია: ერთი და იმავე სინტაქსური ფუნქციით აღჭურვილი ელემენტები ა) ან მძიმით გამოიყოფა ერთმანეთისაგან⁴ ან ბ) კავშირის მეშვეობით უკავშირდებიან (/უპირისპირდებიან) ერთმანეთს. მოცემულ წინადადებაში ორი ზმნური ფორმის თანმიმდევრობა – *სურს წასულიყო* (V-V) – ვერცერთ პირობას ვერ აკმაყოფილებს.

ახლა შევეცადოთ გრამატიკულად გაემართოთ წინადადება. უპირველეს ყოვლისა, აღვადგინოთ სინტაქსური ბმულობა წინადადების სუბიექტთან. ამ ბმულობის განსახორციელებლად საჭიროა ეს უკანასკნელი მიცემით ბრუნვაში ჩაესვათ. ასეთ შემთხვევაში მივიღებთ წინადადებას:

(2ბ) „ზვიადს დღეს სამსახურში სურს წასულიყო“.

როგორც ვხედავთ, არც ეს სინტაქსური კომპრომისი გვაძლევს შედეგს: წინადადება არაგრამატიკულია (გრამატიკულად მისი გამართვის შემთხვევაში მივიღებთ ასეთ წინადადებას: „*ზვიადს დღეს სამსახურში სურს წასვლა*“). გარდა ამისა, *სურს* ფორმის გამოყენება *უნდა* ფორმის მაგივრად არსებითად ცვლის წინადადების შინაარსს. ახალი წინადადების მიხედვით მივიღებთ ასეთ შინაარსს: „*ზვიადს სურვილი აქვს, რომ სამსახურში წაიღებს*“, რაც თავდაპირველი წინადადების არასწორ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს – საწყისი წინადადების შინაარსის მიხედვით: „*ზვიადი ეაღდებული (ან იძულებული) იყო, რომ სამსახურში წასულიყო*“.

⁴ აქ არ ვგულისხმობთ ბივერბალურ კონსტრუქციას, რომელშიც კავშირებითი ფორმა დასტურდება, მაგ.: *შეგეძლოთ წასულიყავით, უნდოდა გაეკეთებინა* და სხვ.

მოდით, კიდევ ერთხელ ვცადოთ სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენება, ამჯერად უფრო კომპლექსური ხასიათის. თუკი *უნდა* ფორმას განვიხილოთ როგორც ზმნას, მაშინ შევეცადოთ ეს ზმნა (და შესაბამისად, მთლიანი წინადადება) გადავიყვანოთ სხვა პირში (ყველა აუცილებელი მორფოსინტაქსური ტრანსფორმაციის გათვალისწინებით). კერძოდ, ჩავანაცვლოთ *უნდა* ფორმა ზმნის პირიანი ფორმით პირველ პირში *მინდა*. შესაბამისად, *უნდა* შევეცვალოთ წინადადების სუბიექტის პირი – მესამე პირი (*ზეიადი*) *უნდა* ჩავანაცვლოთ პირველი პირის ნაცვალსახელით – *მე* და ზმნური ფორმა წასულიყო (S3) ჩავანაცვლოთ შესაბამისი ზმნური ფორმით პირველ პირში – წავსულიყავი (S1).

სუბსტიტუციის შედეგად წინადადება ასეთ ფორმას მიიღებს: „*მე დღეს სამსახურში მინდა წავსულიყავი*“. არც ამ შემთხვევაში მივიღებთ გრამატიკულად სწორ წინადადებას, როგორც ფორმალური, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით: სუბსტიტუციის შედეგად დაირღვა სამი არსებითი მოთხოვნა:

1. წინადადება იქცა არაგრამატიკულ კონსტრუქტად:
სწორი იქნებოდა: „*მე დღეს სამსახურში მინდა წასვლა*„.
2. შინაარსობრივად შეიცვალა წინადადებით გადმოცემული აზრი: საწყისი წინადადება „*ზეიადი დღეს სამსახურში უნდა წასულიყო*“ გამოხატავს სუბიექტის ვალდებულებას, ტრანსფორმირებული წინადადება კი – სურვილს.
3. დაირღვა წინადადების შემადგენელ ელემენტებს – სუბიექტსა და ობიექტს – შორის არსებული ლოგიკური მიმართებები: ნაცვლად მიმართებისა – *მე* (S) მივიღიეარ (P) სამსახურში ჩემი ვალდებულებიდან გამომდინარე, მივიღეთ მიმართება – *მე* (LS) *მინდა* (P) სამსახურში წასვლა (LO), რაც შესაბამისად აისახა წინადადებაში მოცემულ მოდალობის კატეგორიაზე.

გრამატიკულად გამართული წინადადება იმავე ლოგიკური მიმართებებით იქნებოდა:

(3) „*მე დღეს სამსახურში უნდა წავსულიყავი*“.

შდრ.:

(3ა) „*ზეიადი დღეს სამსახურში უნდა წასულიყო*“.

აქ აღწერილი ტესტის შედეგიდან გამომდინარე, უნდა ფორმა კვალიფიცირდება არა როგორც ლექსიკური ელემენტი – ზმნის უღლებადი ფორმა, არამედ როგორც ფორმაუცვლელი, ფუნქციური ელემენტი – მოდალური სიტყვა.

ახლა განვიხილოთ გრამატიკული სუბსტიტუციის შემთხვევა. ავიღოთ ზმნიზედები სწრაფად და მალე, რომლებიც, სინონიმთა ლექსიკონის მიხედვით, თავისუფლად ჩანაცვლებადი სინონიმური ეროვნულებია და გადავამოწმოთ ეს დებულება სუბსტიტუციის გამოყენების გზით. ეინაიდან ამ შემთხვევაში ფუნქციური ხასიათის ეკვივალენტებთან გვაქვს საქმე, გამოვიყენოთ კორპუსული კვლევის მეთოდი და გადავამოწმოთ მათი ფუნქციური ეკვივალენტობის სისწორე ქართული ენის რეფერენციულ კორპუსში.

ტოკენი მალე 43 600-ჯერ დასტურდება კორპუსში, ტოკენი სწრაფად კი 13 863-ჯერ. ორივე ტოკენის კოლოკაციების კვლევამ გვიჩვენა, რომ ფუნქციური სემანტიკის თვალსაზრისით მალე და სწრაფად არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: მალეს კოლოკანტებად დასტურება ზმნები *დაიწყო* (325), *დასრულდება* (270), *მოხდება* (239), *გაირკვევა* (229), *გამოჩნდება* (215), *მოვა* (189), ხოლო სწრაფად ტოკენის შემთხვევაში კი ყველაზე ხშირად ხმარებადი კოლოკანტებია *ვითარდება* (177), *იზრდება* (117), *იცვლება* (98), *ხდება* (94), *განვითარდა* (75), *გაერცვლდა* (75), *გარბის* (51), *მიმდინარეობს* (51).

კონტექსტურმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ზმნიზედა სწრაფად უმეტესად დასტურდება ისეთ ზმნებთან, რომლებიც პროცესს ან პროცესის შედეგს აღნიშნავს. გადამკვეთი კოლოკაციების შემთხვევაში კი (ანუ როდესაც ერთსა და იმავე ზმნასთან დასტურდება ორივე ტოკენი), გამოიკვეთა ერთი სემანტიკური სხვაობა: მალე ფუნქციური სემანტიკის თვალსაზრისით დროის გარკვეულ მონაკვეთს მიემართება, სწრაფად კი - ზმნით გადმოცემული მოქმედების ინტენსიუობას/დაჩქარებას გადმოსცემს.

შდრ.:

(4) *დაზიანებული უჯრედები მალე აღდგა.*

(5) *დაზიანებული უჯრედები სწრაფად აღდგა.*

პირველ წინადადებაში იგულისხმება, რომ დაზიანებული უჯრედები გარკვეული დროის შემდეგ (შეიძლება იმაზე უფრო მოკლე ხანში, ვიდრე მოსალოდნელი იყო) აღდგა, მეორე მაგალითში კი საუბარია აღდგენის

დაჩქარებულ პროცესზე (დაზიანებული უჯრედები უფრო ჩქარი ტემპით აღდგა, ვიდრე მოსალოდნელი იყო).

ფუნქციურ-სემანტიკური თვალსაზრისით განსხვავება მალე და სწრაფად ელემენტებს შორის ცხადად ჩანს მომდევნო წინადადებების შედარებისას.

შდრ.:

(6) *ხელისუფლებამ არჩევნები რაც შეიძლება სწრაფად უნდა დანიშნოს.*

(7) *ხელისუფლებამ რაც შეიძლება მალე უნდა გამოაცხადოს არჩევნების ჩატარების ზუსტი თარიღი.*

პირველი წინადადების ინტერპრეტაცია ამგვარი იქნება: ხელისუფლებამ უნდა დააჩქაროს არჩევნების დანიშვნის პროცესი. მეორე წინადადების ინტერპრეტაცია კი ასეთი: ხელისუფლებამ რაც შეიძლება მოკლე დროში (ვიდრე ეს განსაზღვრული იყო) უნდა აცნობოს საზოგადოებას არჩევნების ჩატარების თარიღის შესახებ.

ზმნიზედა სწრაფად რომ სემანტიკურად პროცესის დაჩქარების მნიშვნელობას ატარებს, კარგად ჩანს მომდევნო მაგალითის ტრანსფორმირებულ ვერსიაში:

შდრ.:

(8) *დაზარალებულები ხელისუფლებისგან საკმის სწრაფად გამოძიებას მოითხოვენ >*

> დაზარალებულები ხელისუფლებისგან მოითხოვენ გამოძიების პროცედურის დაჩქარებას.

საგულისხმოა, რომ დაუშვებელია სუბსტიტუცია ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ზმნიზედა მალე მოდიფიცირებულია, მაგ.: *სულ მალე*

(9) *სულ მალე ეკრანზე ეიხილაეთ რეჟისორის ახალ ფილმს...* (ანუ რაღაც დროის შემდეგ, რომელიც არც თუ ისე შორსაა)

შდრ.:

(9ა) *!!! სულ სწრაფად ეკრანზე ეიხილაეთ რეჟისორის ახალ ფილმს...*

სუბსტიტუციას ვერ განვახორციელებთ მომდევნო მაგალითშიც:

(10) *ერბანიზაციის პროცესი სწრაფად მიმდინარეობს და მალე შეუქცევად სახეს მიიღებს.*

ამ წინადადებაში არც ერთი ზმნიზედა არ ჩანაცვლდება მეორეთი:

(10ა) !!! ურბანიზაციის პროცესი მალე მიმდინარეობს და სწრაფად შეუქცევად სახეს მიიღებს.

იგივე შეიძლება ითქვას შემდეგი მაგალითის შემთხვევაშიც:

(11) აუცილებელია, რომ ეს პროცესი სწრაფად წარიმართოს და მალე დასრულდეს.

შდრ.:

(11ა) !!! აუცილებელია, რომ ეს პროცესი მალე წარიმართოს და სწრაფად დასრულდეს.

განხილული მაგალითები საშუალებას გვაძლევს დაეასკვნათ, რომ ზმნიზედები მალე და სწრაფად ერთმანეთის ფუნქციურ ეკვივალენტებს არ წარმოადგენენ, ვინაიდან მანიპულაციის შედეგად ირლევება სინტაგმატური მიმართებები:

- პარადიგმატულ დონეზე სუბსტიტუციის გამოყენების შემთხვევაში საწყის წინადადებაში ჩატარებული მანიპულაციის (სუბსტიტუციის) შედეგად მიღებული წინადადება აღარ არის სწორი როგორც ფორმალური (გრამატიკულად ვალიდური), ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით:

შდრ.:

- ა) სულ მალე ეკრანზე ვიხილავთ რეეისორის ახალ ფილმს...
- ბ) !!! სულ სწრაფად ეკრანზე ვიხილავთ რეეისორის ახალ ფილმს...

ან

- ტექსტის შედეგად მიღებული წინადადება გრამატიკულად ვალიდურია, მაგრამ შინაარსობრივად განსხვავდება საწყისი წინადადებისაგან:

- ა) დაზიანებული უჯრედები მალე აღდგა.
- ბ) დაზიანებული უჯრედები სწრაფად აღდგა.

სუბსტიტუციის ტესტი განსაკუთრებით ეფექტურია ფუნქციური ელემენტების შემოხვევაში. კოლოკაციების კორპუსული კელევა კი გვეხმარება ვიპოვოთ ფუნქციურ-სემანტიკური განსხვავებები სინონიმური ეროვნულების შეპირისპირებისას.

4. კითხვის დასმის მეთოდი

წინადადება შედგება უშუალო შემადგენლებისაგან – კონსტიტუენტებისაგან. წინადადებაში კონსტიტუენტების გამოსაყვანად ეფექტურად გამოიყენება კითხვის დასმის მეთოდი.

განვიხილოთ ასეთი წინადადება:

(12) „ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცაწვევტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უღარდელად ეძინათ“.

მოცემულ წინადადებაში ზმნით გადმოცემული მოქმედება მიმდინარეობს კონკრეტულ ადგილას, კონკრეტულ დროში და მას აჟავს კონკრეტული შემსრულებელი. შესაბამისად, შეგვიძლია დავესვათ კითხვა: ვინ?, რა?, სად?, როდის?, როგორ? და კითხვის დასმის მეთოდის გამოყენებით გამოვავლინოთ წინადადების სინტაქსური კონსტიტუენტები. ამასთან, პირველივე კითხვის დასასმელად გამოვიყენოთ წინადადების პრედიკატი „ეძინა“.

წინადადების სუბიექტის გამოსაყვანად დაისმის კითხვა: ვინ? ან ვის?

კითხვა: ვის ეძინა?

პასუხი: შრომით ქანცაწვევტილ მკალაეებს.

ადგილის გარემოების გამოსაყვანად დაისმის კითხვა: სად?

კითხვა: სად ეძინათ?

პასუხი: ასწლოვანი მუხის ქვეშ.

დროის გარემოების გამოსაყვანად დაისმის კითხვა: როდის?

კითხვა: როდის ეძინათ?

პასუხი: ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს.

და ბოლოს, პრედიკატის გამოსაყვანად დაისმის კითხვა: რას შვრება? რას იზამს? რა ქნა? რა უქნია? და ა.შ. ასეთ შემთხვევაში, როგორც წესი,

კითხვაში მონაწილეობას იღებს მოქმედების შემსრულებელი, ანუ სუბიექტი:

კითხვა: რას შერებოდნენ მკალაეები?

პასუხი: უდარდელად ეძინათ.

მიღებული შედეგის მიხედვით, აქ განხილულ წინადადებაში ოთხი ფრაზა – სიტყვათა ოთხი ჯაჭვი, ანუ სინტაქსური კონსტიტუენტი გამოიკვეთა:

1. სუბიექტის აღმნიშვნელი: *შრომით ქანცაგაწყვეტილ მკალაეებს;*
2. დროის გარემოების აღმნიშვნელი: *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს;*
3. ადგილის გარემოების აღმნიშვნელი: *ასწლოვანი მუხის ქვეშ;*
4. ზმნური ფრაზა: *უდარდელად ეძინათ.*

ცალკეული კონსტიტუენტის შემადგენელი ელემენტების გამოსაგლეჩად თავად კონსტიტუენტების თითოეულ ელემენტს დაესმის კითხვა. განვიხილოთ პირველი კონსტიტუენტი – *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*. იგი სახელური ფრაზაა, რომელიც შედგება მსაზღვრელისა და საზღვრულისაგან. მსაზღვრელის გამოსაგლეჩად შეგვიძლია დაესვათ კითხვა *რომელ დღეს?* პასუხად მივიღებთ: *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*. მეორე კონსტიტუენტიც სახელური ფრაზაა: ვის? *შრომით ქანცაგაწყვეტილ მკალაეებს*. კითხვა დაესმის მსაზღვრელსაც: *რომელ მკალაეებს?* პასუხი: *შრომით ქანცაგაწყვეტილ მკალაეებს*. სახელურ ფრაზას წარმოადგენს მესამე კონსტიტუენტიც: სად? *ასწლოვანი მუხის ქვეშ*. კითხვა დაესმის მსაზღვრელსაც: *რომელი მუხის ქვეშ?* პასუხი: *ასწლოვანი მუხის ქვეშ*. მეოთხე კონსტიტუენტი კი ზმნური ფრაზაა, რომლის ერთ-ერთ კონსტიტუენტს – ზმნიზედას – დაესმის კითხვა *როგორ ეძინათ?* პასუხი: *უდარდელად*.

ნათქვამიდან გამომდინარე, კითხვის დასმის მეთოდი შეგვიძლია გამოვიყენოთ როგორც სინტაქსური კონსტიტუენტების გამოსაგლეჩად, ისე თავად კონსტიტუენტების ცალკეული ელემენტის გამოსაგლეჩადაც.

5. პერმუტაციის მეთოდი

პერმუტაცია „გადანაცვლებას“ ნიშნავს და ენათმეცნიერებაში გამოიყენება ლინგვისტური ოპერაციის სახით. ეს მეთოდი გულისხმობს ენობრივი ელემენტის გადაადგილებას ელემენტთა ერთიან ჯაჭვში. თუ

წინადადებაში ენობრივი ელემენტის გადაადგილების შედეგად მიღებული შედეგი ვალიდურ ვარიანტს მოგვცემს როგორც გრამატიკული, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით, მაშინ ელემენტთა ჯაჭვში ელემენტთა თანმიმდევრობა თავისუფალი რეალიზების შესაძლებლობაზე მიგვითითებს.

განვიხილოთ ეს მეთოდი მარტივი მათემატიკური ოპერაციის მაგალითზე. ავიღოთ ტოლობა: $2+6+5=13$ და გადავადგილოთ ტოლობის ერთ მხარეს მოქცეული ციფრები: $6+2+5$. შედეგად მივიღებთ 13-ს. ანუ, შეკრების ოპერაციაში შესაკრებთა თანმიმდევრობა სრულიად თავისუფალია. მათემატიკაში ეს მოვლენა, შესაბამისად, წესის სახით რეალიზდება: შესაკრებთა გადანაცვლებით ჯამი არ იცვლება.

ახლა ენაზე, როგორ გამოიყენება ეს მეთოდი ლინგვისტიკაში. წინადადების ის ელემენტები, რომლებიც ჯგუფურად გადაადგილების საშუალებას იძლევიან, წინადადების არა უბრალო კონსტიტუენტს, არამედ უშუალო შემადგენელ კონსტიტუენტს წარმოადგენენ. ეს კონსტიტუენტი, როგორც წესი, წინადადების ერთ-ერთი წევრია, მაგ.: სუბიექტი, ობიექტი, დროის, ადგილის ან ვითარების გარემოება.

ზემოთ განხილულ წინადადებაში „ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ“ ოთხი კონსტიტუენტი გამოიყოფა:

*ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს
შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს
ასწლოვანი მუხის ქვეშ
უდარდელად ეძინათ.*

მოდით, პერმუტაციის წესის გამოყენებით შევამოწმოთ ჩვენი ვარაუდის სისწორე.

შდრ.:

ტესტი 1: გადავანაცვლოთ უშუალო კონსტიტუენტი *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*:

შდრ.:

(13) *[ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს] შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(13ა) შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს [ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.

(13ბ) შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ [ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს] უდარდელად ეძინათ.

(13გ) შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ [ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს].

ტესტი 2: გადავანაცვლოთ უშუალო კონსტიტუენტი შრომით ქანც-გაწვეტილ მკალაეებს:

შდრ.:

(14) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს [შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.

(14ა) [შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს] ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.

(14ბ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს ასწლოვანი მუხის ქვეშ [შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს] უდარდელად ეძინათ.

(14გ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ [შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს].

ტესტი 3: გადავანაცვლოთ უშუალო კონსტიტუენტი ასწლოვანი მუხის ქვეშ

შდრ.:

(15) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ] უდარდელად ეძინათ.

(15ა) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ] შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს უდარდელად ეძინათ.

(15ბ) [ასწლოვანი მუხის ქვეშ] ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს უდარდელად ეძინათ.

(15გ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს უდარდელად ეძინათ [ასწლოვანი მუხის ქვეშ].

ტესტი 4: გადაენაცვლოთ უშუალო კონსტიტუენტი უდარდელად ებინათ:

შღრ.:

(16) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ [უდარდელად ებინათ].

(16ა) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს [უდარდელად ებინათ] ასწლოვანი მუხის ქვეშ.

(16ბ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს [უდარდელად ებინათ] შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ

(16გ) [უდარდელად ებინათ] ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.

როგორც ეხედავთ, ოთხივე კონსტიტუენტი თავისუფლად გადაადგილდება წინადადების შიგნით, როგორც სიტყვათა ერთიანი ჯაჭვი. პერმუტაციის შედეგად მიღებული ზოგიერთი წინადადება შეიძლება საკამათო იყოს „ბუნებრიობის“ თვალსაზრისით, თუმცა ყველა აქ მოყვანილი მაგალითი გრამატიკულად „სწორ“ ვერსიას იძლევა. პერმუტაციის შედეგად მიღებულ წინადადებათა ვალიდურობის ხარისხი პრაგმატიკის თვალსაზრისით ცალკე მსჯელობის საკითხია და მას აქ არ შეეხება. რაც შეეხება მოცემულ წინადადებაში თავად კონსტიტუენტების შიგნით სიტყვათა გადაადგილებას, ხაზგასმით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იგი შეზღუდულია ან მეტიც, ზოგიერთ შემთხვევაში დაუშვებელიც კია.⁵

თუ მოცემულ წინადადებაში რამდენიმე სიტყვას ფრაზების შიგნით ან მის გარეთ გადავადგილებთ, შესაძლოა გრამატიკულად არასწორი წინადადება მივიღოთ.

⁵ წინადადების უშუალო კონსტიტუენტების შიგნით სიტყვათა გადაადგილების შესაძლებლობა პოეზიაში ცალკე მსჯელობის საგანია – პოეზიის სინტაქსი პროზაში დადასტურებული მორფოსინტაქსური წესებისაგან განსხვავებით სხვაგვარ სურათს გვიჩვენებს და პერმუტაციის თვალსაზრისით შედარებით მეტი თავისუფლებით ხასიათდება.

(17) *[ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს] უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17ა) *!!! [იმ მშვენიერ დღეს ზაფხულის] უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს [უდარდელად ეძინათ] შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17ბ) *!!! ზაფხულის იმ მშვენიერ [უდარდელად დღეს ეძინათ] შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ [შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17გ) *!!! ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ [ქანცგაწვეტილ შრომით მკალაეებს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(17) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ].*

(17დ) *!!! ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცგაწვეტილ მკალაეებს [მუხის ქვეშ ასწლოვანი].*

პერმუტაციის ტესტი ყველაზე ეფექტურად გამოიყენება წინადადებაში სიტყვათა თანმიმდევრობის კანონზომიერების დასადგენად. როგორც ცნობილია, ენების კლასიფიკაციის დროს წინადადებაში სუბიექტის, ზმნისა და ობიექტის განლაგების მექანიზმი – ე. წ. SVO თანმიმდევრობა – ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კრიტერიუმს წარმოადგენს. ქართული ენა თავისუფალი წყობის ენად არის მიჩნეული: წინადადების წევრების გადაადგილება თხრობით წინადადებაში დასაშვებია და წინადადებას არ აქცევს არაგრამატიკულ კონსტრუქტად.⁶ ეს საკითხი საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს და აქ აღარ განეაერცობთ მას. წინასწარი თეზის სახით კი ვიტყვით, რომ მარტივ წინადადებაში სიტყვების გადაადგილება შედარებითი თავისუფლებით ხასიათდება, მაგრამ არა ფრაზების შიგნით. წინადადების კონსტიტუენტების შიგნით სიტყვათა თანმიმდევრობის

⁶ იხ. შუქია აფრიდონიძის ნაშრომი ამ საკითხის შესახებ: „სიტყვათგანლაგება თანამედროვე ქართულში“, თბილისი, 1986.

მექანიკური შეცვლა (ანუ სიტყვათა გადაადგილება მორფოსინტაქსური ცვლილებების გარეშე), როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, შეზღუდულია – ამგვარი ოპერაცია ხშირად იწვევს კოგნიტურ დონეზე არსებული ლოგიკური მიმართებების დარღვევას.

6. ელიმინირება

ელიმინირება, ანუ „განულება“,⁷ არის სინტაქსური ტესტი, რომელიც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, წინადადების რომელი ელემენტი ან ელემენტთა ჯგუფი არის საკმარისი და აუცილებელი, რათა წინადადება სრულფასოვანი იყოს – დასრულებულ აზრს გადმოგვცემდეს. კელაე დაეუბრუნდეთ ზემოთ განხილულ წინადადებას „ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ“ და შევეცადოთ წინადადებაში მოცემული ელემენტებიდან რიგრიგობით გაეანულოთ რამდენიმე:

(18ა) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(18ბ) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(18გ) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

ამ სამი მაგალითიდან არცერთი არ არის მისაღები – არაგრამატიკულობის გამო. სამაგიეროდ, მისაღები იქნებოდა იმ სიტყვების განულება, რომლებიც ქვემოთ წინადადებებში არის გადახაზული:

(18დ) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

(18ე) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.*

⁷ ლინგვისტური ტერმინის „ელიმინირება“ ქართულ შესატყვისად შემოგვაქვს ტერმინი „განულება“.

(18ვ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ ~~შრომით~~
ქანცგაწვეტილ მკალავეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ.

(18ზ) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს უდარდელად ეძინათ ~~შრომით~~
ქანცგაწვეტილ მკალავეებს ~~ასწლოვანი~~ მუხის ქვეშ.

როგორც ვხედავთ, დაუშვებელია კონსტიტუენტების სინტაქსური
საყრდენის, საზღვრულის (ანუ სინტაგმის ბირთვის) განულება:

!!! [[ზაფხულის] [[იმ მშენიერ] ~~(დღეს)]~~

[[მსაზღვრელი] [[მსაზღვრელი] [საზღვრული]]

ასევე დაუშვებელია იმ მსაზღვრელის განულება, რომელსაც თავად
დაერთვის მოდიფიკატორი. სინტაგმაში ~~ქანცგაწვეტილ მკალავეებს~~
მსაზღვრელი ~~ქანცგაწვეტილი~~ შეიძლება გავანულოთ:

~~[[ქანცგაწვეტილ] [მკალავეებს]]~~

~~[[მსაზღვრელი] [საზღვრული]]~~

მაგრამ ვერ გავანულებთ იგივე მსაზღვრელს (ანუ ~~ქანცგაწვეტილი~~),
როდესაც მას დაერთვის მოდიფიკატორი (~~შრომით~~):

!!! [[[შრომით] ~~[[ქანცგაწვეტილ]]~~ [მკალავეებს]]

[[მსაზღვრელი] [საზღვრული]

[[~~————~~ მსაზღვრელი ~~————~~] [საზღვრული]]

ე. ი. კონსტიტუენტის ~~ქანცგაწვეტილი~~ განულება მხოლოდ მაშინ
არის შესაძლებელი, როდესაც იგი დამოუკიდებელ კონსტიტუენტს, მაგ.,
მსაზღვრელს წარმოადგენს. თუ მასთან სხვა კონსტიტუენტ(ებ)ი არის
დაკავშირებული, მაშინ მისი განულება მხოლოდ ამ კონსტიტუენტ(ებ)თან
ერთად არის შესაძლებელი:

~~[[შრომით ————— ქანცგაწვეტილ]]~~ [მკალავეებს]]

როგორც მოცემული მაგალითიდან ჩანს, განულებას იტანენ ის
მსაზღვრელები (ანუ მოდიფიკატორები), რომლებიც:

ა) ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელით ან არსებითთან გათანაბრებული სიტყვებით არიან წარმოდგენილი;

შდრ.: ზაფხულის ის მშენიერი დღე

ბ) ის მოდიფიკატორები, რომლებიც მოდიფიკატორებად გამოყენებულ მსაზღვრელებს დაერთიან და ახდენენ მათ მოდიფიკაციას;

შდრ.: შრომით ქანცაწყვეტილი მკალავეები

სამაგიეროდ, განულება დაუშვებელია სინტაგმის ბირთვის შემთხვევაში:

!!! ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს

!!! შრომით ქანცაწყვეტილ მკალავეებზე

!!! ასწლოვანი ჭეხის ქვეშ

განულების, როგორც მეთოდის გამოყენება განსაკუთრებით ეფექტურია ფუნქციური ელემენტების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზის დროს. მაგ., ავილოთ ასეთი წინადადება:

(19) საზოგადოების ამგვარი დამოკიდებულება აღნიშნული საკითხისადმი, როგორც ჩანს, სულაც არ აღელვებდა პარტიის იმდროინდელ ლიდერს.

მძიმეებით გამოყოფილი ფრაზა როგორც ჩანს ამ წინადადებაში ლექსიკურ ღირებულებას მოკლებულია, ვინაიდან მისი განულება წინადადებაში მხოლოდ მისი სემანტიკური ფუნქციის – მოდალობის გაქრობას იწვევს:

(19ა) საზოგადოების ამგვარი დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი, როგორც ჩანს, სულაც არ აღელვებდა პარტიის იმდროინდელ ლიდერს.

⁸ ანალიზის სიმარტივისათვის საანალიზოდ გამოტანილ მსაზღვრელ-საზღვრულს, რომელიც წინადადებაში მიცემითი ბრუნვის ფორმით არის გამოყენებული, სახელობით ბრუნვაში განვიხილავთ.

⁹ აქ არ განვიხილავთ ელიფსს: ასეთ შემთხვევაში სინტაგმის ბირთვის გარეშე დარჩენილი მსაზღვრელი თავად კისრულობს ბირთვის ფუნქციას და ირგებს ბირთვის მორფოსინტაქსურ ფორმას, დაირთავს ბრუნვისა და რიცხვის გრამატიკულ ნიშნებს: შრომით ქანცაწყვეტილ მკალავეებზე > შრომით ქანცაწყვეტილებს.

ელიმინირების შემთხვევაში წინადადება საკომუნიკაციო აქტის კატეგორიის თვალსაზრისით განიცდის ცვლილებას; იყარება მთქმელის პირადი დამოკიდებულება ფაქტისადმი, თუმცა ინარჩუნებს ნეიტრალურ შინაარსს – ილოკუციური აქტი იქცევა პროპოზიციულ აქტად.

7. კოორდინაცია

წინადადების კონსტიტუენტების დადგენა კოორდინაციის ტესტის მეშვეობითაც არის შესაძლებელი. კოორდინაციისათვის, როგორც წესი, გამოიყენება მავრთებელი კავშირი და. ზემოთ განხილულ წინადადებაში კითხვის დასმის მეთოდით გამოყოფილი კონსტიტუენტები შეგვიძლია კოორდინაციის წესითაც გადავამოწმოთ:

შდრ.:

(20) *[ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს] შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(20ა) *[ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს] და [ზაფხულის მომდევნო დღეებშიც] შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(21) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს [შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(21ა) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს [შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს] და [მათ ზარმაც ბრძგადირს] ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(22) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ] უდარდელად ეძინათ.*

(22ა) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ] და [მის მიმდებარე ტერიტორიაზე] უდარდელად ეძინათ.*

(23) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად [ეძინათ].*

(23ა) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად [ეძინათ] და [ისვენებდნენ].*

შეუძლებელია სიტყვათა ჯაჭვის მიმართ, როგორცაა *[მუხის ქვეშ უდარდელად]* ან *[მაღალებს ასწლოვანი]*, კოორდინაციის წესის გამოყენება, ვინაიდან ისინი არ წარმოადგენენ წინადადების უშუალო კონსტიტუენტებს.

წინადადების უშუალო კონსტიტუენტის მიმართ კოორდინაციის წესის გამოყენების შემთხვევაში ვიღებთ უფრო რთულ, კომპლექსურ კონსტიტუენტს, წინადადება კი კვალიფიცირდება, როგორც შერწყმული წინადადება. მაგ., ორი სინტაგმის – *[შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს]* და *[მათ ზარმაც ბრიგადირს]* – შეერთების შედეგად მიღებული სინტაქსური კონსტრუქტი – *[შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს და მათ ზარმაც ბრიგადირს]* – წინადადებაში სუბიექტის როლში გამოდის, ვინაიდან უპასუხებს კითხვას: ვის ეძინა? პასუხი: *შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს და მათ ზარმაც ბრიგადირს*.

გარდა მაერთებელი კავშირისა, კოორდინაციისათვის შეგვიძლია გამოვიყენოთ მათანაბრებელი კავშირი-ფრაზა *ისე(ვე) როგორც*. მაგ.:

(24) *[ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს] შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(24ა) *[ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს, ისევე როგორც ზაფხულის მომდევნო დღეებში, შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(25) *ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს [შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(25ა) *ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს [შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს, ისევე, როგორც მათ ზარმაც ბრიგადირს], ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(26) *ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.*

(26ა) *ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მაღალებს [ასწლოვანი მუხის ქვეშ, ისევე, როგორც მის მიმდებარე ტერიტორიაზე, უდარდელად ეძინათ.*

მათანაბრებელი კავშირის გამოყენება კოორდინაციის მიზნით დაუშვებელია პრედიკატის შემთხვევაში:

(27) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ.

(27ა) ზაფხულის იმ მშენიერ დღეს შრომით ქანცგაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ, ~~ესევე როგორც ისვენებდნენ.~~

ასეთ შემთხვევაში, როგორც მაგალითიდან ჩანს, გრამატიკულად გაუმართავ წინადადებას მივიღებთ. კოორდინაციის წესი, ამის გაოვალისწინებით, კვალიფიცირდება როგორც ნაკლული წესი.

8. პრონომინალიზაცია

წინადადების ისეთი წევრების დასადგენად, როგორებიცაა სუბიექტი, პირდაპირი ობიექტი და ირიბი ობიექტი, წარმატებით გამოიყენება პრონომინალიზაციის ტესტი. ამ ტესტის განხორციელების მექანიზმი იმაში მდგომარეობს, რომ წინადადებაში ძირითადი წევრების - სუბიექტი, პირდაპირი ობიექტი და ირიბი ობიექტი შესაბამისი კონსტიტუენტები ნაცვალსახელებით შეგვიძლია ჩავანაცვლოთ.

განვიხილოთ ასეთი წინადადება: „*ბებიაშ შეილიშეილს ტკბილეული გაუგ ზაფნა*“. ამ წინადადების სამივე წევრი – სუბიექტი (*ბებიაშ*), ირიბი ობიექტი (*შეილიშეილს*) და პირდაპირი ობიექტი (*ტკბილეული*) – ნაცვალსახელით შეგვიძლია ჩავანაცვლოთ: *მან მას ის გაუგ ზაფნა*.

ახლა გაეართულოთ მარტივი წინადადება და განვაერცოთ იგი: „*ხანშიშესულმა ბებიაშ საყვარელ შეილიშეილს საკუთარი ხელით გაკეთებული ტკბილეული გაუგ ზაფნა*“.

დავესვათ შეკითხვა თითოეულ კონსტიტუენტს:

სუბიექტი:

კითხვა: ვინ გაუგ ზაფნა?

პასუხი: მან (ხანშიშესულმა ბებიაშ)

პირდაპირი ობიექტი:

კითხვა: რა გაუგ ზაფნა?

პასუხი: ის (საკუთარი ხელით გაკეთებული ტკბილეული)

ირიბი ობიექტი:

კითხვა: ვის გაუგ ზაფნა?

პასუხი: მას (საყვარელ შეილიშეილს)

პრონომინალიზაციას ვერ მოვახდენთ, მაგალითად, სიტყვათა ასეთი თანმიმდევრობისათვის: [საყვარელ შვილიშვილს საკუთარი] ან [ბებიამ საყვარელ შვილიშვილს], ვინაიდან არც ერთი მათგანი არ წარმოადგენს ზმნასთან (გაუგზავნა) შეწყობილ სუბიექტს, ირიბ ან პირდაპირ ობიექტს.

ამდენად, პრონომინალიზაცია, კითხვის დასმისა და კოორდინაციის მეთოდის გამოყენების მსგავსად, საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ წინადადებაში უშუალო კონსტიტუენტები – ერთმანეთთან ლოგიკურ მიმართებაში მყოფი და სინტაქსურ ბმულობაში არსებული სიტყვების ჯაჭვი.

9. სინტაქსური ტრანსფორმაცია – პერიფრაზი

ზემოთ აღწერილი მეთოდების გამოყენების დროს არაერთხელ მოგვიხდა წინადადების სინტაქსური გარდაქმნა იმისათვის, რომ დაგვედგინა გამოყენებული მეთოდის ვალიდურობა. ამ ოპერაციას – წინადადების სინტაქსურ გარდაქმნას – ჩვენ ეუწოდებთ სინტაქსურ ტრანსფორმაციას. სინტაქსური ტრანსფორმაციის მიზანია იმის შემოწმება, თუ რამდენად სწორია წინადადების „წაკითხვის და ინტერპრეტაციის“ ჩვენეული ვერსია, ანუ წინადადების „წაკითხვისი“. ეს ტერმინი „იკითხვისის“ ანალოგიით შეექმენით, რომელიც ხელნაწერებთან მიმართებით გამოიყენება იმის გადმოსაცემად, თუ რა იკითხება ხელნაწერის ამა თუ იმ ადგილას. ანუ „წაკითხვისი“ არის ტერმინი, რომელსაც ვიყენებთ იმის აღსანიშნად, თუ როგორ „წაკითხება“ მოცემული წინადადება სემანტიკურ-პრაგმატულ დონეზე. მოდით, განვიხილოთ ეს საკითხი *ეგებ* ნაწილაკის მაგალითზე.

აქაკი შანიძე *ეგებს* ნაწილაკების რიგში განიხილავს და მის ფუნქციას ასე აღწერს: „ეგებ, ეგების: პირიანი ფორმაა, ნაწილაკად ქცეული. აღნიშნავს შესაძლებლობას: „*ეგებ აჯობოს, რომ ამაღამ აქ დაძრე?*“¹⁰

ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში *ეგებ/ეგება/ეგების* განსაზღვრულია, როგორც ნაწილაკი-მორფემოიდი, რომელიც შესაძლებლობას ან დაეჭვებას გამოხატავს.¹¹

¹⁰ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საუბუძელები, თბზ. ტ. III, თბილისი, 1980, გვ. 613.

¹¹ გ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი, 1988, გვ. 129-130.

6. შანაშენიძე ეგებ ნაწილაკს მოდალობის ნაწილაკად მიიჩნევს და მას მოდალობის კატეგორიაში განიხილავს.¹²

თ. ჯულუხაძე ეგებ ნაწილაკისათვის ერთმანეთისაგან განსხვავებულ რვა სემანტიკურ ფუნქციას გამოყოფს:¹³

1. შეთავაზება:

(28) თავიდან მორიდებით შევთავაზე, ეგებ დაასაოაუროთ-მეთქი. შეყოვნდა და თავაზიანად მიიხრა, ვიფიქრებო.

2. თხოვნა:

(29) მეტროსადგურ „თავისუფლების მოედნიდან“ სამსახურისკენ მივიჩქაროდი. ის-ის იყო, კომპიუტერული დაბრკოლება გადავვლია, რომ ჩემს უკან მომყოლმა ახალგაზრდამ მთხიოვა: – ბიძია, ფული სახლში დამრჩა და ეგებ თქვენი სამეზაო ტალონით გამატაროთო.

3. ვარაუდი:

(30) ღელავდა გიორგი, ფარსმან საპრსი რომ არხად სჩანდა. ეგებ ავად გახდაო ბერიკაცი მაინცდამაინც ღღეს. არ კი იცოდა, განზრახ რომ იგვიანებდა ფარსმანი.

4. ეჭვი:

(31) ახლა კი ეჭვი შეეპარა გიორგის, ეგებ სტყუოდნენ მსტოვარები, მამამზე უბრალო იყოსო კოლონკელიძისა და ჭიბაბერის მიერ ატეხილ ამბოხში.

5. დარწმუნებულობა / ინტერპრეტაცია:

(32) ეგებ, იმიტომაც დაპატივა თეიკომ მთელი კლასი, რომ რაც შეიძლება მეტ ბაღლს დაეფრინა პირი გაკვირვებისგან, სახლი კი არა, სასახლეაო, და თეიკოსაც ღირსეულად აებზუა ცხვირი, მამაჩემს უწინ ოქროს კბილების გამო დასცინოდნენ, აწ კი ხალხის რჩეულობა დედაჩემთან ერთად და თუკი ოდესღაც სოფელ ტეტიად თელიდნენ, ახლა ჭეშმარიტი ქალაქელიაო.

¹² 6. შანაშენიძე, მოდალობა ქართულში, ზმნათა ფორმობრივი და ფუნქციური ცვლილებები ქართულში, თბ. 2010, გვ. 154 - 169;

¹³ იხ. Tamar Julukhadze, *Georgische Modalpartikel egeb*, Doktorarbeit, Frankfurt a/M, 2016.

6. იმედი:

(33) დაკბენილი, გასივებული მხარ-მელავი ღამე არ აძინებს, მაგრამ მეორე დღეს ისევე ხელახლა ფუტკარს იხვევს, ეგებ გახევებული ხელი ცოტა მაინც ამომოძრადესო.

7. ნატვრა/სურვილი:

(34) არა მარტო მეფე, მოელი სასახლე, მოელი მცხეთა და უფლისციხე ამას ნატრობდა: კეთრი აღმოაჩნდეს ეზოსმოძღვარს ეგებ და ამ სერიინგებს თან გადაჰყვებო გულბოროტი ხუცესი.

8. ირონია:

(35) უელსელთა მწვრთნელმა იხუმრა, ეგებ ჩემპიონთა ლიგის ფინალი გავიმეოროთო, მაგრამ „ლივერპულმა“ სტუმრადაც სამი გოლი გაუტანა მეტოქეს.

როგორ შევამოწმოთ, რამდენად სწორია ზემოთ მოყვანილ წინადადებებში ეგებ ნაწილაკის ფუნქცია, ანუ როგორ მოვახდინოთ მოცემული კლასიფიკაციის ეერიფიცირება?

მოდით, გამოვიყენოთ გრამატიკული სუბსტიტუციის მეთოდი და ეგებ ნაწილაკი სხვა, ოღონდ მსგავსი ფუნქციური ელემენტით, მაგალითად, იქნებ ელემენტით ჩავანაცვლოთ:

(36) თავიდან მორიდებით შევთავაზე, ეგებ დაასათაუროთ-მეთქი. შეყოვნდა და თავაზიანად მითხრა, ეიფიქრებო.

შდრ.:

(36ა) თავიდან მორიდებით შევთავაზე, იქნებ დაასათაუროთ-მეთქი. შეყოვნდა და თავაზიანად მითხრა, ეიფიქრებო.

სუბსტიტუციის მეთოდმა და იქნებ ელემენტის გამოყენებამ სინათლე ვერ მოჰფინა საკითხს: იქნებ ელემენტი ზოგადი შესაძლებლობის სემანტიკას გამოხატავს, ისევე როგორც ეგებ.

ახლა გამოვიყენოთ სინტაქსური მოდიფიკაციის მეთოდი და წინადადება „გადავწეროთ“ ისე, რომ მისი წაკითხვისი (ის ინფორმაცია, რომელსაც ჩვენ „ეკითხულობთ“ მოცემულ წინადადებაში) არ შეიცვალოს.

პირველ წინადადებაში შეთავაზების სემანტიკა მთაჭარ წინადადებაშივეა მოცემული ლექსიკურად:

თავიდან მორიდებით შევთავაზებ, იქნებ დაასათაუროთ-მოოქი.

ზმნასთან შეწყობილი პირდაპირი ობიექტი (ანუ, რაც შევთავაზებ), ისევე როგორც ზმნათა სემანტიკური ჯგუფის *verba dicendi* შემთხვევაში იყო მოსალოდნელი, ციტატის ფორმით არის გადმოცემული (პირდაპირი თქმა) და მარკირებულია სხვათა სიტყვის ნაწილაკით – მეთქი. მოდიო, გავანულოო *ეგებ* ნაწილაკი და დამოკიდებული წინადადება სინტაქსურად ისე გარდაექმნათ, რომ ირიბი თქმა მივიღოთ – *ეგებ* ნაწილაკი მაქვემდებარებელი *რომ* კავშირით ჩაენაცელოთ და შესაბამისი ცვლილებების გატარებით (პირის და მწკრივის ცვლილება) ეს წინადადება ასე გადაეწეროთ:

შეთავაზება:

(36ბ) *თავიდან მორიდებით შევთავაზებ, რომ დაესათაურებინა. შეუოენდა და თავაზიანად მოთხრა, ვიფიქრებო.*

როგორც ვხედავთ, წინადადების წაკითხვისი არ შეცვლილა. ფორმალური ცვლილების მიუხედავად შეთავაზების სემანტიკა არ დაკარგულა წინადადებაში, ვინაიდან იგი მთავარ წინადადებაში ლექსიკურად არის მოცემული და სწორედ მისი არსებობა ანიჭებდა მოდალურ ელემენტს *ეგებ* შეთავაზების ფუნქციურ სემანტიკას.

მეორე წინადადებაში თხოვნის სემანტიკა ასევე ლექსიკურად არის მოცემული პრედიკატის სახით მთავარ წინადადებაში:

(37) *ჩემს უკან მომყოლმა ახალგაზრდამ მოთხოვა: – ბიძია, ფული სახლში დამრჩა და ეგებ თქვენი სამგ ზავრო ტალონით გამატაროთო.*

ამიტომ, წინადადების გადაწერა იმავე პრინციპების გამოყენებით, რომელიც პირველ მაგალითში აღეწერეთ, მოგეცემს მსგავს სინტაქსურ კონსტრუქციას. შდრ.:

თხოვნა:

(37ა) *მეტროსადგურ „თავისუფლების მოედნიდან“ სამსახურისკენ მივიჩქაროდი. ის-ის იყო, კომპიუტერული დაბრკოლება გადავლახე, რომ ჩემს უკან მომყოლმა ახალგაზრდამ მოთხოვა: – ბიძია, ფული სახლში დამრჩა და გთხოვთ, თქვენი სამგ ზავრო ტალონით გამატაროთო.*

შესამე წინადადებაში ვარაუდია გამოთქმული, რაც წინადადების გრამატიკული განვრცობის (ანუ კოგნიტურ დონეზე არსებული მიმართებების ლოგიკურ ჯაჭვში ვერბალიზაციის დროს გამოტოვებული რგოლის ამოვსების) შედეგად დგინდება. შესაბამისად, ეს წაკითხვის ასე გადაიწერება:

ვარაუდი:

(38) *ლელაედა გიორგი, ფარსმან სპარსი რომ არსად სჩანდა, ეგებ აუად გახდო ბერიკაცი მაინცდამაინც დღეს. არ კი იცოდა, განზრახ რომ იგვიანებდა ფარსმანი.*

შდრ.:

(38ა) *ლელაედა გიორგი, ფარსმან სპარსი რომ არსად სჩანდა და ივარაუდა, ალბათ აუად გახდო ბერიკაცი მაინცდამაინც დღეს. არ კი იცოდა, განზრახ რომ იგვიანებდა ფარსმანი.*

მეოთხე წინადადებაში ეჭვის სემანტიკა მთავარ წინადადებაში ლექსიკურადაა მოცემული – ეჭვი შეეპარა გიორგის. შესაბამისად, ამ წინადადების სინტაქსური ტრანსფორმაცია შემდეგნაირად არის შესაძლებელი:

ეჭვი:

(39) *ახლა კი ეჭვი შეეპარა გიორგის, ეგებ სტყუოდნენ მსტოვარები, მამამზე უბრალო იყოსო კოლონკელიძისა და ჭიაბერის მიერ ატეხილ ამბოხში.*

(39ა) *ახლა კი ეჭვი შეეპარა გიორგის [იმაში], რომ სტყუოდნენ მსტოვარები, რომ მამამზე უბრალო იყო კოლონკელიძისა და ჭიაბერის მიერ ატეხილ ამბოხში.*

მეხუთე წინადადებაში, ლექსიკურად არსად იკითხება დარწმუნებულობის/ინტერპრეტაციის სემანტიკა:

(40) *ეგებ, იმიტომაც დაპატიჟა თეიკომ მთელი კლასი, რომ რაც შეიძლება მეტ ბაღლს დაეფინა პირი გაკეირვებისგან, სახლი კი არა, სასახლეო, და თეიკოსაც ღირსეულად აებზუა ცხვირი, მამაჩემს უწინ ოქროს კბილების გამო დასცინოდნენ, აწ კი ხალხის რჩეულიცაა დედაჩემთან ერთად და*

თუკი ოდესღაც სოფელ ტეტიად თელიდნენ, ახლა ჭეშმარიტი ქალაქელიაო.

მიუხედავად ამისა, მთლიანი კონტექსტის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს სემანტიკური ტრანსფორმაციის გზით ამგვარად „გადავწეროთ“ ეს წინადადება:

დარწმუნებულობა:

(40ა) *დარწმუნებული ვარ, იმიტომაც დაპატიჟა თეიკომ მთელი კლასი, რომ რაც შეიძლება მეტ ბაღს დაეფრინა პირი გაკეირვებისგან, სახლი კი არა, სასახლეაო, და თეიკოსაც ღირსეულად აეგზუა ცხვირი, მამაჩემს უწინ ოქროს კბილების გამო დასცინოდნენ, აწ კი ხალხის რწეულიცაა დედაჩემთან ერთად და თუკი ოდესღაც სოფელ ტეტიად თელიდნენ, ახლა ჭეშმარიტი ქალაქელიაო.*

ან ინტერპრეტაცია:

(40ბ) *აღბათ იმიტომაც დაპატიჟა თეიკომ მთელი კლასი, რომ რაც შეიძლება მეტ ბაღს დაეფრინა პირი გაკეირვებისგან, სახლი კი არა, სასახლეაო...*

მეექვსე წინადადებაში მოქმედების სუბიექტის მოტივაცია იმედით არის განპირობებული. შესაბამისად, წინადადების წაკითხვის სინტაქსური ტრანსფორმაციის დროს ლექსიკურად რეალიზდება და ახალ წინადადებად ასე გარდაიქმნება:

იმედით:

(41) *დაკბენილი, გასიეებული მხარ-მკლავი ღამე არ აძინებს, მაგრამ მეორე დღეს ისევე ხელახლა ფუტკარს იხვევს, ეგებ გახვეებული ხელი ცოტა მაინც ამიმოძრავდესო.*

(41ა) *დაკბენილი, გასიეებული მხარ-მკლავი ღამე არ აძინებს, მაგრამ მეორე დღეს ისევე ხელახლა ფუტკარს იხვევს იმ იმედით, რომ გახვეებული ხელი ცოტა მაინც აუიმოძრავდება.*

მეშვიდე წინადადებაში ნატერის სემანტიკა მთავარ წინადადებაში ლექსიკურად არის მოცემული:

(42) არა მარტო მეფე, მოელი სასახლე, მოელი მცხეთა და უფლისციხე ამას ნატრობდა: კეთრი აღმოაჩნდეს ეზოსმოძღვარს ეგებ და ამ სვირინგებს თან გადაჰყვებოდა გულბოროტი ხუცესი.

შესაბამისად, ეს წინადადება ასე გადაიწერება:

ნატვრასურელი:

(42ა) არა მარტო მეფე, მოელი სასახლე, მოელი მცხეთა და უფლისციხე ამას ნატრობდა, რომ კეთრი აღმოჩენოდა ეზოსმოძღვარს და ამ სვირინგებს თან გადაჰყოლოდა გულბოროტი ხუცესი.

მერე წინადადებაში ირონია მთავარი წინადადების ზმნით (პრედიკატი) არის გადმოცემული:

(43) უელსელთა მწერთნელმა იხუმრა, ეგებ ჩემპიონთა ლიგის ფინალი გავიმეოროთო, მაგრამ „ლივერპულმა“ სტუმრადაც სამი გოლი გაუტანა მეტოქეს.

შესაბამისად, ამ წინადადების ადეკვატურად გადაწერა ეგებ ელემენტის განულებითაც არის შესაძლებელი:

ირონია:

(43ა) უელსელთა მწერთნელმა იხუმრა, ეგებ ჩემპიონთა ლიგის ფინალი გავიმეოროთო, მაგრამ „ლივერპულმა“ სტუმრადაც სამი გოლი გაუტანა მეტოქეს.

თუ სინტაქსურად ტრანსფორმირებულ მაგალითებს დავაკვირდებით, ენახავთ, რომ ამგვარი „გადაწერის“ დროს წინადადებები საგრძნობლად იცვლიან ფორმას სინტაქსური თვალსაზრისით – ზოგჯერ საკმარისია მაქვემდებარებელი რომ კავშირის ჩასმა; თუმცა, არც თუ იშვიათად, იმ ქვეწინადადების პრედიკატი, რომელშიც ეგებ ნაწილაკი დასტურდება, იცვლის მწკრივს; შესაბამისად, იცვლება სინტაქსური ბმულობის წესებიც და ა.შ. საგულისხმოა, რომ მთავარ წინადადებაში ექსპლიციტურად დადასტურებული ზმნები (შევთავაზე, მთხოვა, ეჭვი შეეპარა, ნატრობდა, იხუმრა) ზმნათა სემანტიკურ ჯგუფს *verba dicendi* განეკუთვნებიან და ეგებ ელემენტის შემცველი დამოკიდებული წინადადებები, როგორც მოსალოდნელი იყო, პირდაპირი თქმის ფორმით არის გადმოცემული. ეგებ

ელემენტის ჩანაცვლების შემთხვევაში პირდაპირი ოქმა იცვლება ირიბი თქმით.

აქ ჩამოთვლილ მეთოდებს ერთი არსებითი ნაკლი გააჩნია: ამ მეთოდების გამოყენება ენობრივ კომპეტენციას მოითხოვს. ენობრივი კომპეტენცია კი, მოგეხსენებათ, ინდივიდუალური ფენომენია და კამათისთვის ტოვებს ფართო ადგილს. თუმცა, არც თუ იშვიათად, კორპუსული კვლევების საშუალებითაცაა შესაძლებელი არა მარტო წმინდა მორფოლოგიური ან სინტაქსური, არამედ სემანტიკური და პრაგმატული საკითხების ფორმალურად დასაბუთება, მათ შორის ფუნქციური ელემენტების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზიც. აქვე ხაზი გვინდა გავესვათ იმ გარემოებასაც, რომ ზემოთ განხილული მეთოდებიდან რამდენიმე მეთოდის ერთდროულად გამოყენება კიდევ უფრო საიმედოს ხდის კვლევის შედეგებს.

10. სკოპუსი

ფუნქციური ელემენტების ფუნქციური სემანტიკის დადგენა ფუნქციური გრამატიკის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენს, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმის დადგენაც, თუ რა არეალზე ერცელდება მოცემული ელემენტის ფუნქცია, ანუ როგორ დაეადგინოთ ფუნქციური ელემენტების ფუნქციონირების არეალი წინადადებაში.

სემანტიკური და პრაგმატული ელემენტები, მორფოლოგიური ელემენტებისაგან განსხვავებით, ფუნქციური ელემენტებია. ამგვარი ელემენტები ლექსიკური შინაარსისაგან არიან დაცლილი, მათ გარკვეული ფუნქციური სემანტიკის გადმოცემა ევალებათ წინადადებაში და შესაბამისად, რომელიმე სემანტიკური კატეგორიის (მაგ., მოდალობა, ფოკუსი, უარყოფა, ევიდენციალობა და ა.შ.) გამომხატველ ოპერატორებს წარმოადგენენ. ამგვარი ოპერატორები, როგორც წესი, ფორმაუცვლელი სიტყვებია, რომლებიც ეერ შედიან მორფოსინტაქსურ კავშირში წინადადების იმ წევრებთან, რომელსაც მიემართებიან. ფუნქციური ელემენტების „გაფლენა“, წინადადების სხვა წევრებზე არა მორფოსინტაქსური წესებით, არამედ მათი მოქმედების არეალით – სკოპუსით განისაზღვრება.

სკოპუსი არის ფუნქციური ელემენტის ფუნქციონირების არეალი, ანუ ის მანძილი წინადადებაში, რა მანძილზეც შეუძლია გაავრცელოს თავისი სემანტიკური ფუნქცია რომელიმე ფუნქციურ-სემანტიკურმა ელემენტმა - ოპერატორმა.

საანალიზოდ ავიღოთ რამდენიმე მაგალითი და შევადაროთ ერმანეთს:

(44) *ძვირფასო, ეგებ გვეყიდა სახლი*

(44ა) *ძვირფასო, ეგებ პარიზში გვეყიდა სახლი*

(44ბ) *ძვირფასო, ეგებ შემოდგომაზე გვეყიდა სახლი*

(44გ) *ძვირფასო, ეგებ მომავალ შემოდგომაზე გვეყიდა სახლი*

(44დ) *ძვირფასო, ეგებ მომავალ შემოდგომაზე მაინც გვეყიდა სახლი*

პირველ წინადადებაში „*ძვირფასო, ეგებ გვეყიდა სახლი*“, მოდალური ელემენტი *ეგებ* მიემართება წინადადებაში გადმოცემულ მოქმედებას – არსებობს სახლის ყიდვის საჭიროება. ვინაიდან წინადადება შეიცავს მიმართვის ფორმას „*ძვირფასო*“, ზმნური ფორმით *გვეყიდა* გადმოცემულია ინკლუზიური „ჩვენ“ ანუ *მე და შენ*. შესაბამისად, წინადადების წაკითხვისი ამგვარია: მთქმელი მეორე პირთან მიმართებაში გამოთქვამს სურვილს, იყიდონ სახლი.

მეორე წინადადებაში „*ძვირფასო, ეგებ პარიზში გვეყიდა სახლი*“ მოდალური ელემენტი *ეგებ* მიემართება არა ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას (სახლის ყიდვა), არამედ მის უშუალო მეზობლობაში მდგარ სიტყვას *პარიზში*. აქ საუბარია არა იმაზე, სახლი იყიდონ თუ არა, არამედ იმაზე, პარიზში ხომ არ იყიდონ სახლი. ანუ, *ეგებ* ელემენტის მოქმედების არეალი ერცელდება მხოლოდ მის მომდევნო სიტყვაზე და არა ზმნაზე.

მესამე წინადადებაში „*ძვირფასო, ეგებ შემოდგომაზე გვეყიდა სახლი*“ მოდალური ელემენტი *ეგებ* მიემართება მის მომდევნო სიტყვას *შემოდგომაზე*; მეოთხე წინადადებაში კი, მიუხედავად იმისა, რომ წინ უძღვის სახელურ ფრაზას *მომავალ შემოდგომაზე*, მიემართება მხოლოდ მის უშუალოდ მომდევნო სიტყვას *მომავალ*.

ძვირფასო, ეგებ (მომავალ) შემოდგომაზე გვეყიდა სახლი

წაკითხვისი: „მე გთავაზობ, რომ სახლი ვიყიდოთ არა ახლა, ზამთარში/გაზაფხულზე/ზაფხულში, არამედ შემოდგომაზე.“

შდრ.:

ძვირფასო, ეგებ (მომავალ) შემოდგომაზე გვეყიდა სახლი

წაკითხვისი: „მე გთავაზობ, რომ სახლი ვიყიდოთ არა ამ შემოდგომაზე, არამედ მომავალ შემოდგომაზე“.

როგორც ვხედავთ, მესამე წინადადებისაგან განსხვავებით, მეოთხე წინადადებაში მთქმელი გამოთქვამს სურვილს, რომ არა ამ, არამედ

მომავალ შემოდგომაზე შეიძინონ სახლი. იმისათვის, რომ სახლის ყიდვის სურვილი არა (მომავალ), არამედ უშუალოდ (მომავალ შემოდგომას) დაუკავშირდეს, საჭიროა *გვებ* ელემენტის ფუნქციონირების არეალის შემოსაზღვრა, რაც ქართულში საგანგებო ოპერატორით *მაინც* ხორციელდება:

ძვირფასო, გვებ (მომავალ შემოდგომაზე) მაინც გვეყიდა სახლი.

ის გარემოება, რომ ოპერატორი *მაინც* ფუნქციური ელემენტის *გვებ* სკოპუსის საზღვარდამდგენია, ანუ *გვებ* ოპერატორის სემანტიკური ფუნქციის ჩამკეტი, შეგვიძლია პერმუტაციის მეთოდის საშუალებით გადავამოწმოთ – გადავანაცვლოთ წინადადების წევრები:

ძვირფასო, გვებ (სახლი) მაინც გვეყიდა მომავალ შემოდგომაზე.

მიღებული წინადადება ასეთ შინაარსს შეიძენს: „სხვა თუ ვერაფერს ეიყიდით, სახლი მაინც ეიყიდოთ მომავალ შემოდგომაზე“; ანუ *გვებ* ფუნქციური ელემენტის ფუნქციონირების არეალი *მაინც-ოპერატორის* მეშვეობით წინადადების მხოლოდ მოცემულ წევრზე – პირდაპირ ობიექტზე *სახლი* გავრცელდება.

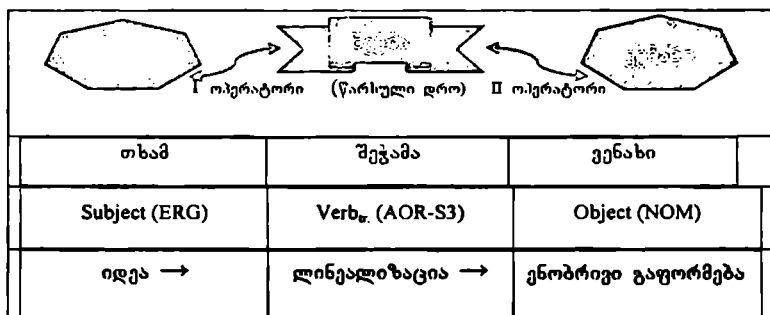
ფუნქციური ელემენტების შემთხვევაში სკოპუსის განსაზღვრა არსებით მნიშვნელობას იძენს. ნებისმიერი ფუნქციური ელემენტი კონკრეტული გრამატიკული კატეგორიის გამომხატველია (რეპრეზენტატორია). მაგრამ ვინაიდან ამ ელემენტებს შეუძლიათ სიტყვის, ფრაზის ან მთლიანი წინადადების სემანტიკურ-გრამატიკული მოდიფიკაცია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება აღნიშნული რეპრეზენტატორის მოცემულ წინადადებაში ფუნქციონირების საზღვრების – სკოპუსის დადგენას.

11. ოპერაციონალიზაცია

ვიდრე წინამდებარე ნაშრომის მეთოდურ ნაწილს დავასრულებდეთ, კიდევ ერთ საკითხს გვინდა შევეხოთ, კერძოდ, ენობრივი სისტემის ფუნქციონირების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რგოლს – ოპერაციონალიზაციას, ანუ გვსურს აღვწეროთ, თუ როგორია გზა კოგნიტური „აზრიდან“ გრამატიკულ „წინადადებაში“.

ფორმალური თვალსაზრისით ენა სისტემაა, თავისი ფუნქციით კი კომუნიკაციის საშუალება. ჩვენ აზრებს ენის მეშვეობით გადმოვცემთ, უფრო სწორად, ენის მეშვეობით ეახდენთ ჩვენი აზრების გენერირებას კოგნიტურ დონეზე, რომელიც მეტყველების მეშვეობით აღქმად მედიუმად – აკუსტიკურ სიგნალად გარდაიქმნება.

ადამიანის გონებაში მოცემული აზრი შედგება კონცეპტებისაგან, რომლებიც ოპერატორების მეშვეობით უკავშირდებიან ერთმანეთს. სწორედ კონცეპტებისა და ოპერატორების ლოგიკური კავშირი ქმნის აზრის ენობრივი რეალიზების საფუძველს, რომელიც მოცემული კონკრეტული ენის ფარგლებში თანმიმდევრულად დალაგებულ და ერთმანეთთან დაკავშირებულ ჯაჭვს ქმნის. ანუ კოგნიტური „აზრიდან,, გრამატიკულ „წინადადებად,, გარდაქმნა ლინეალიზაციის (ხაზობრიობის) გზით მიიღწევა: იდეა > ლინეალიზაცია > ენობრივი გაფორმება. სტრუქტურულად ეს პროცესი ასე გადმოიყვამ:

ლინეალიზაციის შედეგად აზრობრივ სუბსტანციას ეძლევა ენობრივი ფორმა, რომელიც აკუსტიკური მედიუმის სახით არის გადმოცემული. სწორედ ამ ორ ცნებას – სუბსტანცია და ფორმა – დაემყარა ევროპული სტრუქტურალიზმი: ფერდინანდ დე სოსიურისა და ლუის იელმსლევის თეორიაში სუბსტანცია განხილულია, როგორც ამორფული მასა, რომელიც ფორმას მხოლოდ კონკრეტულ ენაში იღებს.

ლინეალიზაციის საილუსტრაციოდ ჩავატაროთ ასეთი ცდა: ავიღოთ რამდენიმე სიტყვა, მაგ., გიორგი, ტბა, სახლი, მდგარი, გაშურება, გუშინ, დაუყოვნებლივ და შევეცადოთ მოცემული სიტყვებისაგან ავაგოთ წინადადება.

წინადადებაში საველდებულო კომპონენტების დასადგენად, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გაეარკეოთ, რა სახის მოქმედებას შეიძლება ჰქონდეს ადგილი წინადადების აგების შემთხვევაში, ანუ დავადგინოთ მოქმედების სახე:

მოქმედების სახე: გადაადგილება (გაშურება)

ახლა განვსაზღვროთ მოქმედების შემსრულებელი:

მოქმედების შემსრულებელი: სულიერი არსება (გიორგი)

შემდგომ დასადგენია, თუ როდის ხდება მოქმედება:

მოქმედების დრო: წარსული

ჩვენს შემთხვევაში მოქმედების მოცემული სახე „გადაადგილება“ ლოგიკურად გულისხმობს გადაადგილების მიმართულების ან მიზნის არსებობას, ანუ უნდა განვსაზღვროთ მოქმედების მიმართულება ან მიზანი:

მოქმედების მიმართულება / მიზანი: დირექტივი

ახლა შევეცადოთ ამ ინფორმაციული კომპონენტებისაგან წარმოექმნათ ქართულ ენაზე გრამატიკულად გამართული წინადადება, ანუ მოვახდინოთ ამ ინფორმაციული კომპონენტებისაგან შემდგარი აზრის ლინეალიზაცია.

ლინეალიზაცია, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გულისხმობს აზრის ამორფული სუბსტანციის აკუსტიკურ მედიუმში, ანუ აზრების ფიზიკალურ ფორმატში გადაყვანას (სუბსტანცია & ფორმა) კონკრეტული ენობრივი სისტემის ფარგლებში. სუბსტანცია, ანუ სიტყვა, როგორც აბსტრაქტულად არსებული კონცეპტი ჩვენს შემეცნებაში, ენაში გარკვეული ფორმით რეალიზდება. ამიტომ ლინეალიზაციის პროცესში აუცილებელია მათი ენობრივ დონეზე ფორმალური გაფორმება. ამისათვის უნდა მოვახდინოთ ინფორმაციული კომპონენტების სინტაქსურ ფრაზებად დალაგება, ანუ ინფორმაციული კომპონენტების კომბინაცია.

წინადადების აგება დავიწყეთ მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვით, ანუ მოვახდინოთ მოქმედების („გაშურება“), როგორც აზრის, ენობრივი გაფორმება (ანუ გრამატიკულად ფორმულირება). იმისათვის, რომ ეს პროცესი სწორად წარიმართოს, ანუ ზმნის ფორმა სწორ დროში ჩაესვას,

დაგვეხმარება ინფორმაციული კომპონენტი მოქმედების დრო, ანუ სიტყვა „გუშინ“. ამგვარად, ორი ინფორმაციული კომპონენტი მოქმედების სახე (ზმნა, რომელიც წარსულ დროში უნდა გაფორმდეს) და მოქმედების დრო (ზმნიზედა, რომელიც დროის გარემოების ფუნქციით გამოიყენება) უკვე შეგვიძლია ჩავსვათ წინადადების მატრიცაში:

გუშინ			გაშურება			
ADV			V-Past			

იმისათვის, რომ ავირჩიოთ მოქმედების შემსრულებელი – სუბიექტი, მოდით, სემანტიკურად გაეანალიზოთ მოქმედების სახე, გადმოცემული ზმნის მეშვეობით „გაშურება“. ზმნით გადმოცემული ეს მოქმედება შეიცავს ორ სემანტიკურ კომპონენტს – [+სულიერი] და [+კონტროლი], რაც გამორიცხავს უსულო არსებითი სახელების – „სახლი“ და „ტბა“ – გამოყენებას სუბიექტის ფუნქციით. ამიტომ შემდეგი სიტყვა, რომელიც შეგვიძლია ჩავსვათ მატრიცაში, არის „გიორგი“. მოქმედის მატრიცაში შეტანა საშუალებას გვაძლევს განვაგრძოთ მოქმედების გრამატიკული ფორმირება - მოქმედების გამომხატველი ზმნის დეტერმინირება პირისა (3 პირი) და რიცხვის (მხოლოდითი რიცხვი) მიხედვით. მოქმედის მატრიცაში შეტანის შემდეგ ზმნა მიიღებს კონკრეტულ მორფოლოგიურ ფორმას შემდეგი ნიშნებით: დრო – წარსული, პირი – მესამე, რიცხვი – მხოლოდითი; ხოლო მოქმედი, ქართული ენის სინტაქსური წესებიდან გამომდინარე (გარდაუვალი ზმნა სუბიექტს სახელობითში მოითხოვს), გაფორმდება შესაბამისი ბრუნვით – იგი ჩაისმება სახელობით ბრუნვაში:

გუშინ	გიორგი		გაეშურა			
ADV	N _{NOM.Sg}		V _{AOR.S3}			

სიტყვა „დაუყოვნებლივ“, ვითარების ზმნიზედაა და როგორც წესი, ზმნის წინ რეალიზდება:

გუშინ	გიორგი	დაუყოვნებლივ	გაეშურა			
ADV	N _{NOM.Sg}	ADV	V _{PastS3}			

და ბოლოს, დაგვრჩა კიდევ ერთი კომპონენტი, რომელიც განაერთებს ინფორმაციულ კომპონენტს – მოქმედების სახე. ლინეალიზაციის შედეგად ფორმალურად სუბსტანცირებული ზმნა „გაეშურა“, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მოითხოვს ზმნით გამოხატული მოქმედების ლოკალურ ან სამოტივაციო მიზანს, რომელიც რეალიზდება ადგილის გარემოების (გაეშურა ვილაციისკენ/რალაციისკენ) ან მიზნის გარემოების (გაეშურა რალაციისთვის/რალაც მიზნით) სახით.

დარჩენილი ორი არსებითი სახელი: „სახლი“ და „ტბა“ გამორიცხავს მიზნის გარემოების პოვნიერებას. ორივე სახელი სემანტიკურად კვალიფიცირდება, როგორც გეოგრაფიული პუნქტი და ადგილის გარემოების პოვნიერებაზე მიგვითითებს. ახლა მთავარია გადავწყვიტოთ, თუ რა ნიშნის მიხედვით ავირჩიოთ თავსებადი სახელი, ანუ რომელი არსებითი სახელი უნდა ავირჩიოთ ადგილის გარემოების ფრაზის ბირთვად: „ტბა“ თუ „სახლი“? დამხმარე საშუალებად ასეთ შემთხვევაში გამოდგება სიტყვა „მდგარი“, რომელიც სემანტიკური თავსებადობის თვალსაზრისით „სახლს“ მიემართება და გამორიცხავს „ტბას“. ამ უკანასკნელის შემთხვევაში უნდა გვქონოდა სიტყვა „მდებარე“ და არა „მდგარი“.

წინადადების მატრიცაში შეგვიძლია შევიტანოთ დარჩენილი სიტყვები ტბა, მდგარი და სახლი.

გუშინ	გიორგი	დაუყოვნებლივ	გაეშურა	ტბა	მდგარი	სახლი
ADV	N _{NOM} sg	ADV	V _{Part} S3			

იმისათვის, რომ მოვახდინოთ ინფორმაციული კომპონენტის მოქმედების ლოკალური მიზანი – ლინეალიზაცია, ამ სამი სიტყვიდან (ტბა, მდგარი და სახლი) უნდა ავაგოთ სახელური ფრაზა, რომელიც წინადადებაში პრედიკაციის შესაბამისად იქნება გაფორმებული: გაეშურა სად? ამისათვის კი დაგვჭირდება ფუნქციური გრამატიკის ერთ-ერთი საკვანძო ცნების – ოპერაციონალიზაციის – შემოტანა.

ოპერაციონალიზაცია არის გარდაქმნა, რომელიც ხორციელდება ორი ელემენტის – ოპერატორი და ოპერანტი – მეშვეობით და რომლის შედეგად მიღებული ოდენობა – რეზულტატი განსხვავდება საწყისი ოდენობისაგან – ოპერანტისაგან.¹⁴ შესაბამისად:

¹⁴ იხ. ქ. ლემანის „ფუნქციური გრამატიკა“, http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/

1. ოპერატორი არის ის ელემენტი, რომელსაც იყენებს ენა ოპერირებადი ელემენტის მიმართ, ანუ ენა ოპერირებს ოპერატორების მეშვეობით;
2. ოპერანტი არის ის ელემენტი, რომელსაც მიემართება ოპერატორი და ახდენს ოპერირებას;
3. ამ პროცესის, ანუ ოპერატორის ოპერანტზე მიმართების შედეგად მიიღება რეზულტატი, რომელიც თვისებრივად განსხვავდება მანამდე არსებული ოპერანტისაგან.

თუ ოპერატორს აღვნიშნავთ X-ით, ხოლო ოპერანტს Y-ით, მაშინ ოპერაციონალიზაციის შედეგად მივიღებთ Y'-ს, რომელიც არ უდრის Y-ს.

შევიყვადოთ განვახორციელოთ ოპერაციონალიზაცია ფუნქციურად გამართული ფრაზის წარმოსაქმნელად. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სახელური ფრაზის ბირთვი მოცემულ წინადადებაში არის არსებითი სახელი „სახლი“. მიმღეობა „მდგარი“ მიემართება „სახლს“ და ქმნის სახელურ ფრაზას. იმისათვის, რომ სახელური ფრაზა იქცეს ადგილის გარემოებად, და იმის გათვალისწინებით, რომ საქმე გვაქვს ინფორმაციული კომპონენტის მოქმედების მიზანი, ფორმალურ სუბსტანცირებასთან, გვჭირდება ოპერატორი, რომელიც მიმართულების ფუნქციურ მარკირებაში დაგვეხმარება. ასეთი ოპერატორი ქართულში არის -კენ თანდებული. ოპერაციონალიზაცია ხორციელდება შემდეგნაირად: ვიღებთ ოპერანტს „სახლი“ და ვახორციელებთ მასზე ოპერირებას ოპერატორით – -კენ თანდებულის სახით. ოპერირების შედეგად მივიღებთ რეზულტატს – თანდებულიანი ნათესაობითის ფორმას სახლ-ის-კენ.

ენობრივი ოპერაციონალიზაცია არ უნდა განვიხილოთ, როგორც მექანიკური გარდაქმნის წესი, იგი საგრძნობლად განსხვავდება ენებში და თითოეული ენისათვის სპეციფიურია. მაგ. გერმანულში შესაბამისი ფრაზის წარმოსაქმნელად გამოიყენება ოპერატორი - წინდებული nach და ოპერანტი არსებითი სახელი Haus. ოპერირების შედეგად ვიღებთ ოპერირების რეზულტატს nach Hause.

შდრ.:

გერმ.: ოპერანტი [Haus]NOM ოპერატორი [nach] > [nach] ♀ [Hause]ACC

ქართ.: ოპერანტი [სახლი]NOM ოპერატორი [-კენ] > [სახლ-ის-კენ]♀

ოპერირების შედეგად გერმანულმა ენამ ოპერანტი მოითხოვა საგანგებო ბრუნვაში, აკუზატივში. ქართულში, გერმანულისაგან განსხვავებით, ოპერატორი წინდებულის მაგივრად თანდებულია, და ქართული ენა ოპერანტს მოითხოვს ნათესაობითში.

დაუბრუნდეთ სიტყვას „მდგარი“. ზმნა „დგომა“, ისევე როგორც შესაბამისი მიმდებარე ფორმა „მდგარი“, მოითხოვს სპეციფიკაციას ანუ შინაარსობრივ განვრცობას. სემანტიკურად ორი სახის სპეციფიკაცია არის შესაძლებელი: ლოკალური სპეციფიკაცია, ანუ სად-სპეციფიკაცია (მაგ. *ოთახში დგას, ხესთან დგას, მაგიდაზე დგას*) და ვითარების გარემოებითი სპეციფიკაცია ანუ როგორ-სპეციფიკაცია (მაგ. *უხერხულად დგას, შეუმჩნეველად დგას* და ა.შ.). ჩვენს შემთხვევაში როგორ-სპეციფიკაცია გამორიცხულია, ვინაიდან არსებითი სახელი „ტბა“ არ იძლევა ამის საშუალებას. სემანტიკურ-ფუნქციური თვალსაზრისით უფრო თავსებადია სად-სპეციფიკაცია სამი ლოკალური შესაძლებლობით:

1. თანამდებარეობა (სიახლოვის თვალსაზრისით) – *ტბასთან* (იხ. ადესივი),
2. მდებარეობა -ში სპეციფიკაციით – *ტბაში* (იხ. ინესივი),
3. მდებარეობა -ზე სპეციფიკაციით – *ტბაზე* (იხ. სუპერესივი)

ამ სამი ვარიანტიდან ყველაზე რეალური, (კონვენციული) იმპლიკაციის გათვალისწინებით, ლოკალური სპეციფიკაციის პირველი სახეა - თანამდებარეობა; ნაკლებ რეალურია, მაგრამ შეუძლებელი არ არის ლოკალური სპეციფიკაციის მეორე სახე – მდებარეობა -ში სპეციფიკაციით (*ტბაში მდგარი სახლი* არ არის ჩვეულებრივი შემთხვევა, მაგრამ არც გამორიცხული არაა); რაც შეეხება ლოკალური სპეციფიკაციის მესამე სახეს, მდებარეობა -ზე სპეციფიკაციით (*ტბაზე მდგარი სახლი*), იგი უნდა გამოვრიცხოთ, ვინაიდან წყლის ზედაპირზე სემანტიკურად დასაშვებია ისეთი ქმედება, როგორიცაა „ტივტივი“ (მაგ. *წყალზე ტივტივებს*) და არა „დგომა“ (მაგ. *წყალზე დგას*).

მსჯელობიდან გამომდინარე, ოპერანტზე „ტბა“ ლოკალური სპეციფიკაციის პირველი სახის გამომხატველი ოპერატორის -თან თანდებულის მეშვეობით ვახორციელებთ ოპერაციას და ვიღებთ რეზულტატს „*ტბასთან*“ – არსებით სახელს მიცემით ბრუნვაში -თან თანდებულის თანხლებით.

ამგვარად, ჩვენ მიერ განხორციელებული ოპერაციონალიზაციის შედეგად მივიღეთ წინადადება:

(45) გუშინ გიორგი დაუყოვნებლივ გაეშურა ტბასთან მდგარი სახლისკენ.

გუშინ	გიორგი	დაუყოვნებლივ	გაეშურა	ტბასთან	მდგარი	სახლისკენ
ADV	NNOM.Sg	ADV	V.PAST.SJ	NDAT.PL	PARTZ	NGEN.PL
Adv	Subj.	Adv	PRE	Adv. prasc		

იმისათვის, რომ წინადადების ძირითადი წევრები გამოვაელინოთ, შეგვიძლია გამოვიყენოთ კითხვის დასმის მეთოდი:

პრედიკატი:

კითხვა: რა ქნა?

პასუხი: გაეშურა

სუბიექტი:

კითხვა: ვინ გაეშურა?

პასუხი: გიორგი გაეშურა

დროის გარემოება:

კითხვა: როდის გაეშურა?

პასუხი: გუშინ გაეშურა

ადგილის გარემოება:

კითხვა: საით გაეშურა?

პასუხი: სახლისკენ გაეშურა

წინადადების დანარჩენი ელემენტები – *დაუყოვნებლივ, ტბასთან და მდგარი* სატელიტ ელემენტებს წარმოადგენენ, წინადადების ძირითად წევრებს დაერთვიან და ქმნიან ა) სინტაგმებს – *დაუყოვნებლივ გაეშურა*, ან ბ) სინტაქსურ ფრაზებს – *ტბასთან მდგარი სახლისკენ*.

სატელიტ ელემენტებს კითხვა სინტაქსური ფრაზის შიდა სტრუქტურიდან გამოვძინარე დაესმის:

ვითარების გარემოება:

კითხვა: როგორ გაეშურა?

პასუხი: დაუყოვნებლივ გაეშურა

ადგილის გარემოება:

კითხვა: რასთან მდგარი სახლისკენ?

პასუხი: ტბასთან მდგარი

ანუ კითხვა დაესმის როგორც მთლიან სინტაქსურ ფრაზას, ისე მის სათითაო შემადგენელ ელემენტს:

ტბასთან	დგარი	სახლისკენ
რასთან მდგარი?		რისკენ?
რომელი სახლისკენ?		
საითკენ?		

რაც შეეხება სიტყვას „მდგარი“, მას კითხვა არ დაესმის. სინტაქსური ფრაზა „ტბასთან მდგარი სახლისკენ“ მიღებულია წინადადების „სახლი ტბასთან დგას“ სახელურ ფრაზად ტრანსფორმაციის შედეგად. „მდგარი“ უოფილი პრედიკატია და მიმღებურ ფორმად მოქცევის შემდეგ ორ ელემენტს შორის „ტბასთან“ და „სახლისკენ“ ლოგიკური მიმართებების გადმოსაცემად (პრედიკაციის მიზნით) გამოიყენება. შესაბამისად, სიტყვა „მდგარი“ მხოლოდ მეორე კონსტიტუენტთან ერთად „ტბასთან“ ქმნის სინტაგმას „ტბასთან მდგარი“ და დაერთვის „სახლს“ როგორც მოდიფიკატორი. იგი პასუხობს კითხვაზე: რომელი სახლისკენ? პასუხი: „ტბასთან მდგარი სახლისკენ“.

სინტაგმისა და ფრაზის საკითხებს, ისევე როგორც წინადადებების სინტაქსურ კონსტრუქტებად – სინტაგმა და სინტაქსური ფრაზა – გარდაქმნის მექანიზმს ჩვენ მომდევნო თავში დაწვრილებით განვიხილავთ.

ფუნქციური გრამატიკის არსი

1. ფუნქციური გრამატიკის არსი – ზოგადი შესავალი

ენის, როგორც ადამიანის არსებობის კოგნიტური ფორმის, უპირველესი ფუნქცია მისი, როგორც შემეცნებისა და საკომუნიკაციო საშუალებად გამოყენებაა. ინფორმაციის გადაცემის პროცესი, როგორც ერთიანი საკომუნიკაციო აქტი, სინამდვილეში ორი, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი პროცედურისაგან შედგება: **speech production** მეტყველების წარმოქმნა (ანუ ინფორმაციის ენობრივი კოდირება) და **speech perception** მეტყველების პერცეფცია (ანუ კოდირებული ინფორმაციის ენობრივი დეკოდირება). როგორც პირველი, ისე მეორე პროცედურა ენის, როგორც სისტემის ფარგლებში ხორციელდება იმ განსხვავებით, რომ ერთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მეტყველების სინთეზთან, მეორე შემთხვევაში კი – ანალიზთან. წინამდებარე ნაშრომში მოცემულია ქართული ენის რეალიზაციის მექანიზმის ფორმალური აღწერის მცდელობა ორივე პროცედურის გათვალისწინებით. მანამდე კი, მოდით, თვალი გადავავლოთ ენათმეცნიერების იმ სპეციფიურ ნაწილს – გრამატიკას, რომელიც საშუალებას გვაძლევს შევისწავლოთ ენის აგებულება.

საყოველთაო განმარტებით, „გრამატიკა არის ენათმეცნიერების ნაწილი, რომელიც სწავლობს ენის აგებულებას“. ამ განმარტებაში ენა გაგებულია, როგორც სტრუქტურული მოდელი. გრამატიკის მიზანი ენის სტრუქტურული მოდელის აღწერაა. მოდით, გავყვეთ ამ დებულებას და შევეცადოთ, აღწეროთ ენის სტრუქტურული მოდელი.

ენა, როგორც ნიშანთა სისტემა, შედგება ქვესისტემებისაგან, რომლებიც, თავის მხრივ, ელემენტებისაგან არის აგებული. ერთი მხრივ, ელემენტებს შორის და მეორე მხრივ, ქვესისტემებს შორის არსებული

მიმართებები ქმნიან ენის, როგორც სისტემის მთლიანობას. ენის შესწავლა მისი ელემენტების, კერძოდ, მნიშვნელობის მქონე უმცირესი ელემენტების შესწავლით იწყება.

ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით, ენის უმცირეს ელემენტს, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენს სიტყვათგანმასხვეველი, ანუ დისტინქტური ფუნქციის მატარებელი უმცირესი ერთეული ფონემა, რომლის ფიზიკურ თვისებებს იკვლევს გრამატიკის სპეციალური ნაწილი - ფონეტიკა, ფუნქციურ მხარეს კი - ფონოლოგია. ფონემების კომბინაცია ქმნის სიტყვებს, რომლებიც ორ ძირითად კლასად იყოფა: ფორმაუცვლელ და ფორმაცვალებად სიტყვებად. ქართული ენისათვის ფორმაცვალებადი სიტყვების კლასში ერთიანდებიან მეტყველების შემდეგი ნაწილები: არსებითი სახელი, ნაცვალსახელი, რიცხვითი სახელი, ზედსართავი სახელი, მიმღეობა, ზმნა; ფორმაუცვლელი სიტყვების კლასში კი ერთიანდებიან: თანდებული, ზმნიზედა, ნაწილაკი, კავშირი, შორისდებული. ფორმაცვალებადი სიტყვების ფლექსიას (ფორმოვლიე ცვლილებას, ანუ ბრუნებას და უღლებას) შეისწავლის გრამატიკის ნაწილი - მორფოლოგია.

სიტყვები ერთმანეთს უკავშირდებიან საგანგებო წესების მეშვეობით. ეს წესები ყოველი კონკრეტული ენის შემთხვევაში მოცემული ენის გრამატიკული სტრუქტურით არის განპირობებული. თუ ერთმანეთს შევადარებთ, მაგალითად, ნომინატიური (პირობითად, ენა A) და ერგატიული (პირობითად, ენა B) წყობის ენებს SVO-მიმართებების თვალსაზრისით, ენაში მოქმედი კონგრუენციის (ანუ ურთიერთგანპირობებული შეთანხმების წესების) თანახმად გვექნება ორგვარი სურათი:

1. ენა A-ში: SNOM $V_{transitive}$ O ACC

2. ენა B-ში: SERG $V_{transitive}$ O ABS

სიტყვები ერთმანეთს უკავშირდებიან გარკვეული წესების მიხედვით და გადმოსცემენ დასრულებულ (წინადადება) ან დაუსრულებელ (სიტყვა, ფრაზა), ფრაგმენტულ აზრს.

მაგ.:

ნომინალური ფრაზა: „ეს მრავალსართულიანი ნაგებობა?“,

ადვერბიალური ფრაზა: „ყველაზე უფრო სწრაფად“,

მიმღეობური ფრაზა: „მეოცე საუკუნეში აშენებულ“.

ზმნური ფრაზა: „ექსპლუატაციაში შევიდა“.

ფრაზების დაკავშირებით იქმნება წინადადება. წინადადებაში სიტყვების ან ფრაზების დაკავშირების ფორმალურ წესებს შეისწავლის სინტაქსი.

ზემოთ მოყვანილი ფრაზებისაგან შეგვიძლია ავაგოთ წინადადება:

„მეოცე საუკუნეში აშენებული ეს მრავალსართულიანი ნაგებობა ყველაზე უფრო სწრაფად შევიდა ექსპლუატაციაში“.

წინადადება შეიძლება მოიცავდეს ერთ სიტყვას, ან სახელურ ფრაზას, ანუ არ შეიცავდეს შემასმენელს:

მაგ.:

კითხვა: *„ეს მრავალსართულიანი ნაგებობა მეცხრამეტე საუკუნეშია აშენებული?“*

პასუხი: *„არა, მეოცე საუკუნეში“.*

შდრ.:

პასუხი: *„დიახ, / „ნამდვილად“.*

წინადადებაში სიტყვების ერთმანეთთან დაკავშირება ნებისმიერობის პრინციპს გამორიცხავს. ორი სიტყვა შეიძლება ერთმანეთს უკავშირდებოდეს ფორმალური თვალსაზრისით სწორად, მაგრამ სემანტიკური თავსებადობის თვალსაზრისით ამ სიტყვების კომბინაცია მიუღებელი იყოს - არ იყოს „სწორი“.

ავიღოთ რამდენიმე სიტყვა, მაგ.: კატა, ხორთუმი, საცოდავი, ჭიხვინი, კნავილი და შევეცადოთ მათ დაკავშირებას ქართულ ენაში მოქმედი სინტაქსური წესების გათვალისწინებით: *ხორთუმი კნავის, საცოდავი ხორთუმი კნავის, კატა ჭიხვინებს, ხორთუმი საცოდავად ჭიხვინებს, კატა საცოდავად კნავის, საცოდავი კატა კნავის.*

ზემოთ ჩამოთვლილი ხუთი სიტყვიდან მხოლოდ სამი სიტყვის კომბინაცია მოგვცემს ისეთ წინადადებას, რომელიც ლოგიკურად გამართულ აზრს გადმოსცემს: *კატა საცოდავად კნავის ან საცოდავი კატა კნავის*

სიტყვათა კომბინაცია *„კატა ჭიხვინებს“*, თითქოს გრამატიკულად გამართული ფრაზაა, მაგრამ მიუღებელი, ვინაიდან სემანტიკური თვალსაზრისით არავალიდურია: სიტყვა *„კატა“-ს* სემანტიკა გამორიცხავს

პრედიკაციას სემანტიკით „ჭიხვინებს“, მაგრამ დასაშვებია პრედიკაცია სემანტიკით „*კნავის*“. პრედიკაცია „ჭიხვინებს“ ვერ გავრცელდება ისეთ არსებაზე, როგორიცაა კატა. მოქმედების ეს სახე კომბინირებადია გარკვეულ არსებით სახელთან და ეს არსებითი სახელი არის *ცხენი*. ამიტომაც, რომ ვამბობთ: „*ეს ადამიანი ცხენით ჭიხვინებს*“ და არა „*ეს ადამიანი ჭიხვინებს*“, თუმცა მისი მეტაფორული გამოყენება არ არის გამორიცხული ასეთ წინადადებაში „*რას ჭიხვინებ*“ მნიშვნელობით „*რა ცხენით იცინი*“.

მოდით, ჩავანაცვლოთ სიტყვა „*კატა*“ სიტყვით „*ცხენი*“. მივიღებთ წინადადებას „*ცხენი ჭიხვინებს*“. ვინაიდან „ჭიხვინებს“ გარდამავალი ზმნაა და ობიექტი არ შეეწყობა, სიტყვა „*ხორთუმის*“ ჩართვა ამ წინადადებაში მხოლოდ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით არის შესაძლებელი „*ცხენი ხორთუმით ჭიხვინებს*“, რაც გრამატიკულად გამართული წინადადებაა, მაგრამ აზრობრივად მიუღებელი. აქ ორი ლოგიკური შეუსაბამოა: *ცხენს ხორთუმი არ გააჩნია* და რომც გააჩნდეს, *ხორთუმით ვერ იჭიხვინებს*!

სიტყვათა სემანტიკური თავსებადობა სემანტიკურ ნიშანთა კომბინაციის შესაძლებლობებით არის განპირობებული. მაგ., ზმნას *to have* (ინგ.) / *haben* (გერმ.) ქართულში ორი ლექსიკური ეკვივალენტი გააჩნია: *ყოლა* და *ქონა*. ეს ორი ლექსიკური ერთეული სუბიექტსა და ობიექტს შორის არსებული ლოგიკური მიმართებების თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება: ორივე მათგანი გამოხატავს ობიექტის კუთვნილებას სუბიექტისადმი (ან სუბიექტის მიერ ობიექტის ფლობას). ერთმანეთისაგან ისინი მხოლოდ სემანტიკური კომპონენტების თვალსაზრისით განსხვავდებიან: *ყოლა* ზმნა გამოხატავს სემანტიკას „*ფლობა/ფლობს*“ და ორივე აქტანტის (როგორც სუბიექტს, ისე ობიექტს) შემთხვევაში მოითხოვს სახელს სემანტიკური ნიშნით [+HUM]¹⁵; *ქონა* ზმნა კი გამოხატავს სემანტიკას „*აქვს/გააჩნია*“ და მართალია, სელექციას არ ახდენს სუბიექტის შემთხვევაში, მაგრამ ობიექტის შემთხვევაში მოითხოვს სახელს სემანტიკური ნიშნით [-HUM].

¹⁵ ზოგიერთი არსებითი სახელის შემთხვევაში, როგორიცაა მაგ., *მანქანა*, ეს წესი არ მოქმედებს: *მანქანა მჯავს* და არა *მანქანა მაქვს*. ქართულისათვის ასეთ შემთხვევაში რელევანტურია დამატებითი სემანტიკური ნიშანი „გადაადგილები უნარის მქონე“ ანუ [+MOVE]

სიტყვათა სემანტიკური თავსებადობის საკითხებს, სიტყვათა სემანტიკური კომპონენტების გათვალისწინებით, იკვლევს გრამატიკის ნაწილი – სემანტიკა.

დასრულებული აზრის გადმოცემა ისე, რომ ლოგიკური შესაბამისობა დაცული იყოს, რამდენიმე გზით არის შესაძლებელი.

წინადადება, როგორც წესი, შეიცავს რამდენიმე სახის ინფორმაციას, რომლებიც ერთმანეთთან ლოგიკურ მიმართებაში იმყოფებიან. განვიხილოთ ასეთი წინადადება:

(46) *გაზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს გულამოსკენილი ტიროდა კესო საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში.*

ამ წინადადებაში რამდენიმე საკვანძო ინფორმაცია არის მოცემული, რომელიც მოქმედებას, მოქმედების შემსრულებელს, მოქმედების დროსა და ადგილს აღწერს:

მოქმედება: რას შერებოდა?

○ *გულამოსკენილი ტიროდა*

მოქმედების შემსრულებელი: ვინ?

○ *კესო*

მოქმედების დრო: როდის?

○ *გაზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*

მოქმედების ადგილი: სად?

○ *საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში*

ეს წინადადება, იმ სახით, რა სახითაც ზემოთ არის მოცემული, მოგვითხრობს, უფრო ზუსტად, ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ მოქმედება, რომელიც ამ წინადადებაში არის აღწერილი, გაზაფხულის იმ (რომელიღაც კონკრეტულ) დღეს მოხდა.

მოდით, გადავაადგილოთ წინადადებაში ინფორმაციები სხვადასხვა თანმიმდევრობით:

ინფორმაციული უჯრეტი 1: სად? რას შერებოდა? ვინ? როდის?

(46ა) *საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში გულამოსკენილი ტიროდა კესო გაზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს.*

ინფორმაციული უჯრედი 2: რას შერებოდა? ვინ? სად? როდის?

(46ბ) გულამოსკენილი ტიროდა კესო საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში გაზაფხულის იმ მშენიერ დღეს.

ინფორმაციული უჯრედი 3: ვინ? რას შერებოდა? სად? როდის?

(46გ) კესო გულამოსკენილი ტიროდა საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში გაზაფხულის იმ მშენიერ დღეს.

მიუხედავად იმისა, რომ სამივე წინადადება (46ა, 46ბ, 46გ) ერთი და იმავე ფრაზებისაგან შედგება – *[გაზაფხულის იმ მშენიერ დღეს, [გულამოსკენილი ტიროდა], [კესო], [საპირველმაისოდ მორთული სკოლის ეზოში]]* – თითოეული აქ მოყვანილი წინადადება განსხვავებულ აქცენტებს სვამს ინფორმაციულობის თვალსაზრისით: პირველ წინადადებაში ფოკუსირებულია მოქმედების ადგილი, მეორე წინადადებაში თავად მოქმედება (უფრო ზუსტად, მოქმედების სახე), მესამე წინადადებაში კი - მოქმედი.

წინადადებაში ინფორმაციული სტრუქტურის ორგანიზაციის საკითხს იკვლევს გრამატიკის ნაწილი - პრაგმატიკა.

ჩვენ აქ ძალიან გამარტივებული სახით წარმოვადგინეთ ტრადიციული გრამატიკის არსი: გამოიკვლიოს ენა ენობრივი სტრუქტურის სხვადასხვა – ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ, მორფოლოგიურ, სინტაქსურ, სემანტიკურ და პრაგმატულ – დონეზე.

ქვემოთ ჩვენ შევეცდებით ენის, როგორც ერთიანი სისტემის შემადგენელი ელემენტები კომპლექსურად, ენის ყველა ქვესისტემის კვეთაზე განვიხილოთ ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში. ამასთან, დაწერილობით შევხებით ენობრივი დონეებისა და მეტყველების ნაწილების კლასიფიკაციის საკითხს.

2. ენობრივი დონეები

ენობრივი ანალიზის დროს ნებისმიერი ლინგვისტური თეორია ცნებების საშუალებით ოპერირებს. ენობრივი ანალიზიც, შესაბამისად, ამ ცნებების მეშვეობით ხორციელდება.

ენა როულ სისტემურ კონსტრუქტს წარმოადგენს, რომლის ფუნქციონირებასაც სამი კომპონენტის ეროდროულად გამოყენება უზრუნველყოფს:

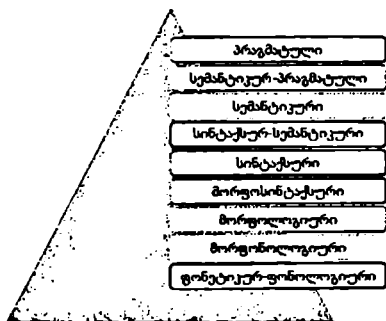
1. ელემენტები (სიტყვათა სიმრავლე),
2. ელემენტთა კომბინაციის წესები (სიტყვების ერომანეთთან დაკავშირების მორფოსინტაქსური წესების სიმრავლე) და
3. იერარქიულობის პრინციპი.

ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით ენა არის ნიშანთა სისტემა, რომელიც რამდენიმე დონისაგან შედგება:

1. ფონეტიკა
2. ფონოლოგია
3. მორფოლოგია
4. სინტაქსი
5. სემანტიკა
6. პრაგმატიკა

ის პროცესები, რომლებიც ერთი რომელიმე ენობრივი დონის შიგნით მიმდინარეობს, ხშირად სხვა დონეების ზეწოლის შედეგად ხორციელდება. ამიტომ ძირითადი დონეების გარდა ენის სისტემაში შუალედურ, ორი დონის მოსაზღვრე დონეებსაც გამოყოფენ: მორფონოლოგიურ დონეს, მორფოსინტაქსურ დონეს, სინტაქსურ-სემანტიკურ დონეს, სემანტიკურ-პრაგმატულ დონეს.

შდრ. ენობრივი დონეების იერარქიული სისტემა

ენობრივი ფაქტებისა და მოვლენების ანალიზი, უპირველეს ყოვლისა, შესაბამისი ენობრივი დონეების ფარგლებში ანალიზს გულისხმობს. თითოეულ კონკრეტულ დონეზე ანალიზი ამ დონისათვის გამოყენებული ცნებების მეშვეობით ხორციელდება.

ფონეტიკა შეისწავლის მოცემული ენის ფონემურ ინვენტარს - ამ ენაში დადასტურებულ ფონემათა (ანუ ბგერათა) ფიზიკურ-აკუსტიკურ თვისებებს. ქართული ენის ფონეტიკა შეისწავლის ხმოვანთა და თანხმოვანთა კლასებს მათი წარმოქმნის (production), რეალიზების (physical transmission) და აღქმის (reception and perception) თეალსაზრისით. ფონოლოგია ფონემებს შეისწავლის არა მათი კონკრეტული ნიშნებისა და თვისებების მიხედვით (მაგ., საწარმოთქმო ადგილისა ან რაგვარობის მიხედვით), არამედ იკვლევს ფონემათა დისტინქტურ ნიშნებს და განიხილავს რა მათ აბსტრაქტულ დონეზე, მიუჩენს საკუთარ ადგილს მოცემული ენის ფონემატურ სისტემაში. მაგ.: ქართულ ენაში ხმოვნები ჯგუფდებიან პალატალურ (/ე/ და /ი/ ფონემები) და ლაბიალურ (/ო/ და /უ/ ფონემები) ხმოვნებად. რაც შეეხება /ა/ ხმოვანს, რომელსაც არც ერთი აქ დასახელებული ნიშანი არ გააჩნია, ნეიტრალურ ხმოვნად არის მიჩნეული. აღნიშნული ფონემები ენის სხვა, მაგ.: მორფოლოგიურ დონეზე მორფოლოგიურ ელემენტად შეიძლება მოგვევლინოს და ასეთ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია იგი, არა როგორც ფონეტიკური ან ფონოლოგიური ოდენობა, არამედ, როგორც მორფოლოგიური ოდენობა.

მაგალითად:

ფონემა /ი/ მორფოლოგიურ დონეზე შეიძლება იყოს:

1. სახელობითი ბრუნვის ნიშანი თანხმოვანფუძიანი არსებითი სახელის ბრუნვის პარადიგმაში, მაგ.: კაც-ი;
2. სათავისო ქცევის ნიშანი გარდამავალი ზმნის უღლების პარადიგმაში, მაგ.: იწერს;
3. ენებითი გვარის ნიშანი ზმნის აბსოლუტური ენებითის პარადიგმაში: იწერება.

ზოგიერთი ფონემა შესაძლოა ენის რამდენიმე დონეზე იყოს ფუნქციურად დაკავებული. მაგალითად, ფონემა /ო/ შეიძლება იყოს:

1. მორფოლოგიური ოდენობა, რომელიც არსებითი სახელის ბრუნების პარადიგმაში წოდებითი ბრუნვის ნიშანია, მაგ.: კაც-ო;
2. მორფოლოგიური ოდენობა, რომელიც ზმნის უღელილების პარადიგმაში მწკრივის ნიშანია, მაგ.: წერ-ო-ს
3. ფუნქციური ელემენტი, კერძოდ სხვათა სიტყვის ნაწილაკი, რომელიც სინტაქსურ დონეზე ირიბი თქმის მარკირებას ახდენს: „ყვავმა უთხრა: შენ რომ ჩემთვის რკო არ მოგიტანიაო“;
4. შორისდებული, რომელიც პრაგმატულ დონეზე საკომუნიკაციო აქტში მთქმელის ინტენციას გამოხატავს, მაგ.: „ო, რა მშვენიერია!“
5. დერივაციული ელემენტი, რომელიც გამოიყენება სიტყვათწარმოებისათვის, მაგ.: ღრიჭ-ო.

ფონემა /ს/, რომელიც ფონოლოგიურ დონეზე ხასიათდება, როგორც საწარმოთქმო (წარმოების) ადგილის მიხედვით კბილბაგისმიერი, ხოლო რაგვარობის მიხედვით ყრუ სპირანტი, მორფოლოგიურ დონეზე შეიძლება იყოს:

1. მიცემითი ბრუნვის ნიშანი არსებითი სახელის პარადიგმაში, როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებთან, მაგ.: კაც-ს, დედა-ს;
2. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი უკვეცეულ ხმოვანფუძიან სახელებთან, მაგ.: სოკო-ს;
3. მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი ზმნის უღელილების პარადიგმაში, მაგ.: წერ-ს (ის მას);
4. მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ზმნის უღელილების პარადიგმაში, მაგ.: მი-ს-წერე (შენ მას ის);
5. მესამე ობიექტური პირის ნიშანი ზმნის უღელილების პარადიგმაში, მაგ.: მი-ს-წერა (მან მას ის).

მიცემითში დასმული სახელი წინადადებაში, როგორც წესი, ირიბი ობიექტის (ყველა მწკრივში) ან პირდაპირი ობიექტის (პირველი სერიის მწკრივებში) ფუნქციით გვევლინება. მაგრამ ზმნათა ერთ სემანტიკურ ჯგუფთან (*verba sentiendi*) შესაძლოა სუბიექტის ფუნქციითაც მოგვევლინოს

სინტაქსურ კონსტრუქციაში. მიცემითში ჩასმული ფორმის გამოყენება ზმნასთან სუბიექტის ფუნქციით ენის დონეთაშორისი – მორფოსინტაქსური დონის მოთხოვნების რეალიზაციის მაგალითია.

გრამატიკული ანალიზის დროს ესა თუ ის ენობრივი მოვლენა ერთი ენობრივი დონის ცნებებით უნდა აღიწეროს. არ შეიძლება მაგ., წინადადება „გერმანულში პრედიკატი აუცილებლად მეორე პოზიციაში დაისმის სუბიექტის შემდეგ, ქართულში კი – წინადადების ბოლოს“ ასეთი ფორმულირებით გადმოვცეთ: „გერმანულში პრედიკატი აუცილებლად მეორე პოზიციაში დაისმის არსებითი სახელის შემდეგ, ქართულში კი – წინადადების ბოლოს“. ან ამგვარი წინადადება „მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი გარდამავალი ზმნის აწყო მწკრივის მხოლოდით რიცხვში არის მორფემა -ს, გადმოვცეთ ასე: „მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი გარდამავალი ზმნის აწყო მწკრივის მხოლოდით რიცხვში არის კბილბაგისმიერი ყრუ სპირანტი /ს/“.

ცნებებით ოპერირება ერთი დონის ფარგლებში უნდა განხორციელდეს, ან უნდა მოიძებნოს ის შუალედური, უნივერსალური მეთოდი, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ფაქტები და მოვლენები ენობრივი დონეების კეეთის ფარგლებში, ზედონის ფარგლებში აღეწეროთ.

ცნებების აღრევის დაუშვებლობა ლინგვისტური ანალიზის ოქროს წესად უნდა ჩაითვალოს.

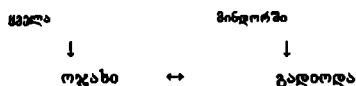
2. წინადადება, როგორც კონსტიტუენტების ჯამი

წინადადება, როგორც აზრის ენობრივი გამოხატვის გრამატიკული ფორმა, სიტყვებისაგან შედგება. წინადადების სიტყვებად დაშლა არ ნიშნავს მისი, როგორც კონსტრუქციის უბრალოდ მარტივ შემადგენელ ნაწილებად დაშლას წინადადება სიტყვებს შორის ფუნქციონირებადი მორფოსინტაქსური წესების გამოყენებით იქმნება (წინადადების მონტაჟი) და სწორედ ამ წესების გათვალისწინებით უნდა დავშალოთ იგი (წინადადების დემონტაჟი).

ავიღოთ ასეთი წინადადება:

(47) *შემოდგომაზე ამ სოფლის ყველა ოჯახი მინდორში გადიოდა მოსავლის ასაღებად.*

ეს წინადადება, მართალია, სიტყვების ლინგვალური ჯაჭვის (თანმიმდევრობის) სახით არის წარმოდგენილი, მაგრამ სიტყვათა უბრალო ჯამს არ წარმოადგენს. თითოეული სიტყვა მოსაზღვრე სიტყვებთან სინტაქსური შეერთების სრულიად განსხვავებულ წესებს გვიჩვენებს. მაგალითად, სიტყვა *ოჯახი* სიტყვასთან *ყველა* ქმნის სინტაქსურ წყვილს (ამ შემთხვევაში სახელურ ფრაზას) – *ყველა ოჯახი*, რომელშიც სიტყვა *ოჯახი* იერარქიულად უფრო მაღალ საფეხურზე იმყოფება, ვიდრე სიტყვა *ყველა*. მარჯვნივ მდგომ სიტყვასთან *მინდორში* კი იგივე სიტყვა კავშირს ამყარებს უფრო მაღალი იერარქიული საფეხურის სინტაქსური ერთეულის – ზმნური ფრაზის ბირთვის *გადიოდა* – მესვეობით:

მაშასადამე, სინტაქსური ფრაზა კომპლექსურობის უფრო მაღალ საფეხურზე დგას, ვიდრე ცალკეული სიტყვა. წინადადება კი უფრო მაღალზე, ვიდრე ფრაზა.

განვიხილოთ კომპლექსურობის იერარქიული სტრუქტურა შემდეგი წინადადების მაგალითზე:

(47ა) *რადგან შემოდგომაზე ამ სოფლის ყველა ოჯახი მინდორში გადიოდა მოსავლის ასაღებად, სახლში დატოვებული მცირეწლოვანი ბავშვები მეთვალყურეობის ქვეშ რჩებოდნენ*

როგორც ქვემოთ მოცემული სქემიდან ჩანს, გრამატიკული კომპლექსურობის ყველაზე მაღალ დონეს გვიჩვენებს წინადადება. წინადადება (ინგ. *sentence*) სტრუქტურული თვალსაზრისით არის სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც მარტივი ან რთული კონსტრუქტებისაგან ქვეწინადადებებისაგან (ინგ. *clause*) შედგება, ქვეწინადადებები – ფრაზებისაგან, ფრაზები – სინტაგმებისაგან, სინტაგმები – სიტყვებისაგან, სიტყვები კი – მორფემებისაგან. კომპლექსურობის იერარქიული სტრუქტურა კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილ სქემაში:

გრატიული კომპლექსურობის იერარქიული სტრუქტურა

წინადადება	რადგან შემოდგომაზე ამ სოფლის ყველა ოჯახი მინდორში გადიოდა მოსავლის ასაღებად, სახლში დატოვებული მცირეწლოვანი ბავშვები მეთვალყურეობის ქვეშ რჩებოდნენ
ქვეწინადადება	1. რადგან შემოდგომაზე ამ სოფლის ყველა ოჯახი მინდორში გადიოდა მოსავლის ასაღებად 2. სახლში დატოვებული მცირეწლოვანი ბავშვები მეთვალყურეობის ქვეშ რჩებოდნენ
ფრაზა	ამ სოფლის ყველა ოჯახი, მოსავლის ასაღებად, სახლში დარჩენილი მცირეწლოვანი ბავშვები
სინტაგმა	ამ სოფლის
სიტყვა	სოფლის
მორფემა	-ის

წინადადების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მახასიათებელს წარმოადგენს მისი უნარი 1) დამოუკიდებლად იარსებოს (მარტივი წინადადება) ან 2) დაუკავშირდეს მასავით დამოუკიდებელ წინადადებას, ან 3) მიიერთოს დამოკიდებული წინადადება. პირველ შემთხვევაში წარმოიქმნება რთული თანწყობილი წინადადება (პარატაქსი), მეორე შემთხვევაში კი – რთული ქვეწყობილი (ჰიპოტაქსი).

ქვეწინადადება (ინგ. *clause*) არის კონსტრუქტი, რომელიც იერარქიულობის თვალსაზრისით კომპლექსურობის უფრო მაღალი საფეხურის კონსტრუქტის ნაწილს წარმოადგენს. იგი, როგორც წესი, იერარქიულად უფრო მაღალი კონსტრუქციის, წინადადების კონსტრუქტად გვევლინება.

კომპლექსურობის შედარებით დაბალ საფეხურზე დგას სინტაქსური ფრაზა. იგი შეგვიძლია აღვწეროთ როგორც კომპლექსური სინტაქსური ოდენობა, რომელიც რამდენიმე სინტაგმის სტრუქტურულ ნაერთს წარმოადგენს და წინადადებაში წინადადების რომელიმე წევრის სახით რეალიზდება. სინტაგმა კი არის ერთმანეთთან დაკავშირებული ელემენტების ერთგვარი ჯაჭვი, რომელიც სხვა, მის მსგავს სინტაქსურ ოდენობებთან - სინტაგმებთან - ინტეგრაციის უნარით გამოირჩევა: შეუძლია თავად ინტეგრირდეს სხვა სინტაგმის ფარგლებში ან ინტეგრაციის გზით მიიერთოს სხვა სინტაგმა. მაგ.: სინტაქსური ფრაზა *ამ სოფლის ყველა ოჯახი* ორი სინტაგმისაგან შედგება: *ეს სოფელი* ნათესაობით ბრუნვაში და *ყველა ოჯახი*. სინტაგმა *ეს სოფელი* მსაზღვრელის ფუნქციით დაერთვის სინტაგმას *ყველა ოჯახი* და ქმნის სინტაქსურ ფრაზას *ამ*

სოფლის ყველა ოჯახი, რომელიც სუბიექტის ფუნქციით გამოდის დამოკიდებულ წინადადებაში. ერთი სინტაგმა მეორე სინტაგმასთან სინტაქსურ კავშირს ამყარებს არა მის შემადგენლობაში შემავალი ცალკეული სიტყვის დონეზე (მაგ. ეს და სოფელი), არამედ როგორც მთლიანი სინტაქსური ოდენობა (ეს სოფელი ნათესაობით ბრუნვაში: ამ სოფლის).

ვიწრო გაგებით სინტაგმა არის სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც სინტაქსური კომპლექსურობის იერარქიულ სისტემაში სიტყვასა და ფრაზას შორის დგას. იმისდა მიხედვით, თუ მეტყველების რომელ ნაწილს ეყრდნობა სინტაგმა, ანუ მეტყველების რომელი ნაწილით არის წარმოდგენილი სინტაგმის ბირთვი, ერთმანეთისაგან განარჩევენ სახელურ სინტაგმას (მაგ., *სოფლის მცხოვრებლები*), ზმნურ სინტაგმას (*მინდორში გადიოდნენ*), ადგებობილურ სინტაგმას (მაგ., *ძალიან კარგად*), მიმღეობურ სინტაგმას (მაგ., *წყალში მოხარშული*). ამ უკანასკნელს მიმღეობურ კონსტრუქციასაც უწოდებენ ხოლმე და ვერაიდან სინტაგმები თავად შეიძლება წინადადების წევრების როლში მოგვევლინოს, მათ, როგორც წესი, ზოგადი სახელით – ფრაზებად მოიხსენიებენ: სახელური ფრაზა (NP), ზმნური ფრაზა (VP), მიმღეობური ფრაზა (PC).

წინადადების უმცირეს ელემენტს წარმოადგენს სიტყვა. ტრადიციულ გრამატიკაში სიტყვებს ყოფენ ფორმაციალებად და ფორმაუცვლელ სიტყვებად. ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში სიტყვები ორ კლასად იყოფა: ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელ ელემენტებად და ფუნქციურ ელემენტებად. მომდევნო პარაგრაფში ჩვენ ვისაუბრებთ მეტყველების ნაწილების შესახებ და შევეცდებით კლასიფიკაციის ახალი პრინციპის გამოყენებით აღეწეროთ სახელური ფრაზა (NP) და მისი მოდიფიკაციის შესაძლებლობები ქართულში.

3. მეტყველების ნაწილები

ენობრივი სისტემის ანალიზის ორგვარი სტრატეგია არსებობს: აღმავალი ანუ ქვევიდან ზევით – უმარტივესი ელემენტებიდან რთული კონსტრუქციებისაკენ (Ascendant) ან დაღმავალი ანუ ზემოდან ქვემოთ – რთული კონსტრუქციებიდან მარტივ შემადგენელ ელემენტებამდე (Descendant). აღმავალი ანალიზის შემთხვევაში ფონემათა კლასები ქმნიან მარცვლებს, მარცვლები - სიტყვებს, სიტყვები ფრაზებს და ა.შ. დაღმავალი ანალიზის შემთხვევაში კი წინადადება იშლება ფრაზებად, ფრაზები –

სინტაგმებად, სინტაგმები – სიტყვებად, სიტყვები – მარცვლებად, მარცვლები კი ფონემებად.

სიტყვათა გრამატიკული კომპლექსურობის იერარქიულ სტრუქტურაში ყველაზე მარტივი ელემენტი არის სიტყვა. ტრადიციულად ყველა გრამატიკა სიტყვებს კლასებად ყოფს. ენების სტრუქტურული და გრამატიკული სისტემიდან გამომდინარე, არსებობს სიტყვათა კლასიფიკაციის სხვადასხვა ვარიანტები. გერმანული გრამატიკა, მაგალითად, მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ათწევრა ვარიანტს იყენებს (არსებითი სახელი, ზმნა, ზედსართავი, ზმნიზედა, ნაცვალსახელი, წინდებული, კავშირი, რიცხვითი სახელი, არტიკლი, შორისდებული). გერმანულ ენაში მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციაში ზოგჯერ ამოღებულია რიცხვითი სახელი და ზედსართავ სახელებთან ერთად ერთ კლასში მოიაზრება.¹⁶ ამგვარ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს ზედსართავი და რიცხვითი სახელის ფუნქციური მსგავსება, მოახდინოს არსებითი სახელის დახასიათება თვისების ან რაოდენობის მიხედვით. ტრადიციულ ენათმეცნიერებაში ხშირად კრიტიკულად განიხილება კლასიფიკაციის ეს ათწევრა მოდელი. კრიტიკა გამოწვეულია თავად კლასიფიკაციის პრინციპით: რის კლასიფიკაციას ვცდილობთ – ლექსემის (სემანტიკური ოდენობის), სიტყვის (როგორც სინტაქსური კონსტრუქციის ელემენტის) თუ სიტყვაფორმის (მორფოლოგიური ფორმის)?

განსხვავებულ კრიტერიუმებს იყენებს ჰანს გლინცი (Hans Glinz) და გეთაეაზობს ალტერნატიულ კლასიფიკაციას, რომელიც სიტყვის ფორმალურ-ფუნქციურ ნიშნებს ეყრდნობა და ხუთწევრა კლასიფიკაციის სახელით არის ცნობილი. მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაციისაგან განსხვავებით, რომელიც ენებისდა მიხედვით ათ ან თორმეტ მეტყველების ნაწილს მოიცავს (არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, საწყისი, გერუნდიუმი, თანდებული, კავშირი, შორისდებული, არტიკლი), გლინცის კლასიფიკაციის მიხედვით სიტყვები ხუთ კლასად არის დაყოფილი: ნაწილაკი, არსებითი სახელი, ნაცვალსახელი, ზედსართავი სახელი და ზმნა¹⁷.

¹⁶ იხ. Gabriel/Meisenburg: *Romanische Sprachwissenschaft*. 2007, S. 190

¹⁷ იხ. Hans Glinz, *Deutsche Syntax*. 3. Auflage. Metzler Verlag, Stuttgart 1970 (1. Auflage 1965).

ფორმაუცვლელი → ნაწილაკი

ფორმაცვალებადი:

→ ბრუნებადი:

→ გრამატიკული სქესის მქონე ფორმაცვალებადი სიტყვები ანუ არსებითი სახელი

→ განპირობებული (არსებით სახელთან შეთანხმებით განპირობებული) გრამატიკული სქესის მქონე ფორმაცვალებადი სიტყვები:

→ ხარისხის წარმოების უნარის არმქონე ფორმაცვალებადი სიტყვები: ნაცვალსახელი

→ ხარისხის წარმოების უნარის მქონე ფორმაცვალებადი სიტყვები: ზედსართავი სახელი

→ უღლებადი: ზმნა.

კლასიფიკაციის ეს პრინციპი არსებითად სიტყვათა ფორმალურ ნიშნებს ემყარება. მაგ., მეტყველების ნაწილი – ნაწილაკი – გლინცის კლასიფიკაციის მიხედვით, აერთიანებს სიტყვათა შემდეგ კლასებს: წინდებული, კავშირი, შორისდებული და ზმნიზედა. ზმნიზედის გაერთიანება ნაწილაკთა კლასში კი ამ კლასის არსებითი ფორმალური ნიშნით – ფორმაუცვლელობით არის განპირობებული.

თუმცა, გლინცის კლასიფიკაციაში ფუნქციური მხარე არსებით როლს თამაშობს. მაგ.: ნაცვალსახელთა კლასი გლინცის კლასიფიკაციაში აერთიანებს რიცხვით სახელებს, არტიკლსა და ნაცვალსახელებს ერთი ფორმალური ნიშნის მიხედვით: გრამატიკული სქესის ინფერენტულობა. ცნობილია, რომ სიტყვათა ეს ჯგუფები თავად გრამატიკული სქესის მატარებლები არ არიან, გრამატიკულ სქესს ისინი მხოლოდ არსებით სახელთან კომბინაციაში იძენენ. მაგ., რიგობითი რიცხვითი სახელების შემთხვევაში არ არსებობს გრამატიკული სქესის მიხედვით განპირობებული *drittes/dritter/dritte „მესამე“*. სქესის კატეგორია რელევანტური ხდება მხოლოდ არსებით სახელთან მორფოსინტაქსური კავშირის დამყარების შედეგად, ისიც უმეტესად არტიკლის მეშვეობით: *das dritte Haus „მესამე სახლი“* vs. *der dritte Tisch „მესამე მაგიდა“* vs. *die dritte Reihe „მესამე რიგი“*.

თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს კრიტიკის სახით, რომ ამგვარ დიფერენციაციას ვერ ახდენენ რაოდენობითი რიცხვითი სახელები, გარდა რიცხვითი სახელისა *ein „ერთი“*, რომელიც არტიკლის ფუნქციით გამოიყენება. შდრ.: საშუალი სქესის არსებითი სახელი *ein Haus „ერთი სახლი“* და მამრობითი სქესის არსებითი სახელი *ein Tisch „ერთი მაგიდა“* vs. მდედრობითი სქესის არსებითი სახელი *eine Reihe „ერთი რიგი“*¹⁸.

რაც შეეხება ნაცვალსახელებს, აქ ცალკე უნდა გამოიყოს პირის, ჩვენებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, ვინაიდან:

1. პირის ნაცვალსახელი არსებით სახელს ენაცვლება და შესაბამისი არსებითი სახელისაგან მემკვიდრეობით გადაეცემა სქესი (შდრ. *Peter kommt* vs. *er kommt* *პეტერი მოდის* vs. *ის მოდის*),
2. კუთვნილებითი ნაცვალსახელიც არსებით სახელს ჩაენაცვლება, ოღონდ ატრიბუტულად გამოყენებულ არსებით სახელს და მასაც მემკვიდრეობით გადაეცემა არსებითი სახელისაგან გრამატიკული სქესი (შდრ. *Peter's Haus* vs. *sein Haus* *პეტერის სახლი* vs. *მისი სახლი*)
3. ჩვენებითი ნაცვალსახელები კი განაგრძობენ არსებით სახელებს დეიქსისის თვალსაზრისით და შესაბამისად, ეთანხმებიან მას გრამატიკული სქესის მიხედვით – *das Haus* vs. *dieses Haus* ანუ (*კონკრეტული*) *სახლი* vs. *ეს სახლი*.

ერთი შეხედვით, შედარებით მარტივად წყდება ზმნიზედის, როგორც სიტყვათა კლასის, საკითხი გერმანული ენისათვის: იგი, როგორც ფორმალური სიტყვა, ნაწილაკებთან ერთიანდება ერთ კლასში. თუმცა, საკმე არც ისე მარტივადაა, როგორც ეს ერთი შეხედვით ჩანს: გერმანულში მთელი რიგი ზედსართავი სახელები ზმნიზედური ფუნქციითაც გამოიყენება.

შდრ.:

er	sieht	ein	schönes	Haus
PPRON _{NOM.OM}	VPRES3	ART _{GN}	Adj _{NOM.GN}	NNOM (GN).

იგი ხედავს ერთ ლამაზ სახლს.

¹⁸ მართალია, სახელობითი მამრობითი და საშუალი სქესის შემთხვევაში განსხვავება არ ჩანს, მაგრამ ეს განსხვავება აშკარადდება თანდართული არტიკლის მეშვეობით – *das dritte Haus* (მესამე სახლი) ან ზედსართავი სახელის მეშვეობით – *ein runder Tisch* (ერთი მრგვალი მაგიდა).

er	zeichnet	schön
PPRON _{NOM.GM}	V _{PRESENT}	Adv

იგი ღამაზად ხატავს.

er	ist	schön (კოპულა: schön sein)
PPRON _{NOM.GM}	V _{PRESENT}	Adv

იგი ღამაზია.

ამ წინადადებების ანალიზიდან გამომდინარე, სიტყვის **schön** ცალსახა მიკუთვნება ზედსართავი სახელის კლასისადმი კლასიფიკაციის ხუთწევრა მოდელის მიხედვით გაჭირდება. ასეთ შემთხვევაში გაცილებით მოსახერხებელია სიტყვა **schön**, რომელიც მისი ფუნქციიდან გამომდინარე, კვალიფიცირდება როგორც ზედსართავი, ერთ შემთხვევაში ან ზმნიზედა, მეორე შემთხვევაში, განვიხილოთ როგორც სახელური ან ზმნური მოდიფიკატორი:

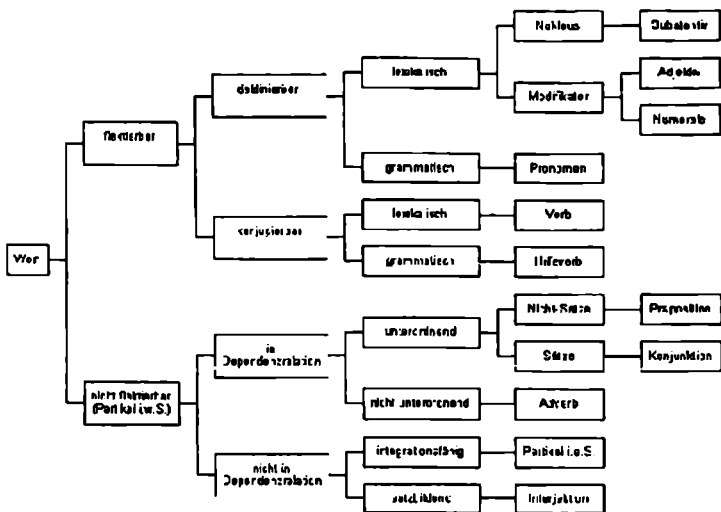
[MODIF]	[NOUN]
ღამაზი	სახლი
Adj _{NOM}	N _{NOM}

[MODIF]	[VERB]
ღამაზად	ხატავს
Adv	V _{PRESENT}

როგორც ვხედავთ, მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციისათვის საკმარისი არ არის მხოლოდ მორფოლოგიურ-ფორმალური ნიშნების მიხედვით მათი დაჯგუფება; არსებითი და გადამწყვეტი აქ ენობრივი სისტემის არა მორფოლოგიური, არამედ უფრო მაღალი დონის, სინტაქსური დონის კრიტერიუმების გათვალისწინება არის აუცილებელი, კერძოდ, სიტყვათა დისტრიბუციული ანალიზი ენის სინტაქსურ დონეზე.

მოდით, განვიხილოთ სიტყვათა კლასიფიკაციის პრინციპი ქრისტიან ლემანის (Christian Lehmann) სქემის მიხედვით. ქ. ლემანი სიტყვათა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზზე დაყრდნობით სიტყვებს ორ ჯგუფად

ვოფს: ფორმაცვალებად (ფლექსიურ) და ფორმაუცვლელ (არაფლექსიურ) სიტყვებად¹⁹.

ფორმაცვალებადი სიტყვები, ქ. ლემანის მიხედვით, ენობრივი სისტემის ის ელემენტებია, რომელთაც ლექსიკური მნიშვნელობა გააჩნიათ (გამონაკლისს წარმოადგენს ზმნიზედა). ისინი ორ ჯგუფად იყოფიან: ბრუნებად და უღლებად სიტყვებად. ბრუნებადი სიტყვები, თავის მხრივ, ორ თვისობრივად განსხვავებულ ჯგუფს ქმნიან: ლექსიკურს და გრამატიკულს. ლექსიკურ სიტყვათა ჯგუფს მიეკუთვნება სახელური ფრაზის შემქმნელი კომპონენტები – არსებითი სახელი, ზედსართავი და რიცხვითი სახელი. ამასთან, როგორც წესი, რიცხვითი სახელი და ზედსართავი, როგორც მოდიფიკატორი, მსაზღვრელის ფუნქციით დაერთვის არსებით სახელს – ბირთვს - და ქმნის სახელურ ფრაზას.

¹⁹ იხ. http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/grammar/morph_syn/

ნაცვალსახელი, მართალია, ფორმაცვალებად სიტყვათა ჯგუფს მიეკუთვნება, მაგრამ დაცლილია ლექსიკური შინაარსისაგან და გრამატიკული კატეგორიების გამოხატველ ელემენტს წარმოადგენს წინადადებაში – გამოხატავს განსაზღვრულობას (პირის ნაცვალსახელი), დეიქსისს (ჩვენებითი ნაცვალსახელი), კუთვნილებას (კუთვნილებითი ნაცვალსახელი), განუსაზღვრელობას (განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი), რეციპროკს (ურთიერთობითი ნაცვალსახელი), უარყოფას (უარყოფითი ნაცვალსახელები), რეფლექსურობას (უკუქცევითი ნაცვალსახელი). ამიტომ ისინი ბრუნებად, მაგრამ არა ლექსიკურ, არამედ გრამატიკულ სიტყვათა ჯგუფს მიეკუთვნება.

დიქტომია – ლექსიკური vs. გრამატიკული (ანუ დაყოფა შინაარსის მატარებელ და ფუნქციის მატარებელი ელემენტებად) უძველესი სიტყვების პარადიგმაშიც გვაქვს: ზმნები ლექსიკურ ერთეულებს წარმოადგენენ, დამხმარე ზმნები კი გრამატიკულს.

შდრ.: schreibt (წერს) vs. wird geschrieben (იწერება)

Peter	schreibt	einen	Brief
N _{NOM}	V _{PRES}	ART _{ACC}	N _{ACC}

Der	brief	wird	geschrieben
ART _{ACC}	N _{ACC}	LV	V _{PRES}

ფორმალური სიტყვები ძირითადად ფუნქციური ელემენტებია, რომლებიც, როგორც წესი, გრამატიკული კატეგორიების გადმოსაცემად გამოიყენება, თუმცა იმის მიხედვით, თუ როგორია მათი სინტაქსური ქცევა წინადადების წევრებთან მიმართებაში, ფორმალური სიტყვების ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ა) დამოკიდებულების მქონე (დეპენდენტური) და 2) დამოკიდებულების არმქონე (არადეპენდენტური) ანუ თავისუფალი სიტყვები. ეს დიქტომია არსებითად ლუსიენ ტენიერის (Lucien Tesnière) დამოკიდებულების პრინციპს ეყრდნობა (იხ. **Dependency grammar**). ამ პრინციპის მიხედვით წინადადება წარმოადგენს იერარქიულ სტრუქტურას, რომელიც აგებულია სიტყვათა ურთიერთდამოკიდებულების პრინციპზე. სიტყვათა ის ჯგუფები, რომელთაც შესწევთ ძალა დამოუკიდებლად იარსებონ წინადადებაში (მაგ.: შორისდებული, ნაწილაკი), არადეპენდენტურ სიტყვებად მიიჩნევა. ის ფორმალური სიტყვები კი, რომლებიც გარკვეულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან სხვა სიტყვებთან, დეპენდენტური

სიტყვებია და თავის მხრივ, ორ ჯგუფს ქმნიან: დაქვემდებარებულ (მაგ., ადოზიცია – თანდებული, წინდებული), და არადაქვემდებარებულ (მაგ. ზმნიზედა) სიტყვათა ჯგუფებს. დაქვემდებარებულ სიტყვებს დამოუკიდებლად არსებობა არ შეუძლიათ, არადაქვემდებარებული სიტყვები დამოუკიდებლად შეიძლება შეგვხვდეს. სიტყვათა ამ ორ ჯგუფს შორის განსხვავება იმაშიც მდგომარეობს, რომ დაქვემდებარებულ სიტყვებს კითხვა არ დაესმის (კითხვაზე „სად ხარ?“ პასუხია „სახლში“ და არა „ში“), არადაქვემდებარებულ სიტყვებს კი დაესმის. მაგ.: კითხვაზე „როგორ ხარ?“ პასუხია „კარგად“.

იმის დასაბუთება, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციაში სიტყვათა არა მხოლოდ ფორმოზოგიკული ნიშნების (უღლებადი, ბრუნებადი), არამედ ფუნქციური ასპექტის გათვალისწინება, ნაწილობრივ მეთოდოლოგიურ ნაწილში იყო მოცემული, თუმცა მომდევნო თავში კიდევ ერთხელ დაეუბრუნდებით ამ საკითხს. მანამდე კი დაწვრილებით უნდა განვიხილოთ ფუნქციური გრამატიკის ერთ-ერთ საკვანძო ცნება – მორფოსინტაქსური ნიშნები.

4. მორფოსინტაქსური ნიშნები

სიტყვათა შორის მორფოსინტაქსური ბმულობა ენაში ხორციელდება მორფოსინტაქსური ნიშნების საშუალებით. მაგ.; ზმნას „ცხოვრობს“ სუბიექტად შეეწყობა არსებითი სახელი (მაგ.: *ლელა*) ან ნაცვალსახელი (მაგ.: *ის*), რომელიც სახელობით ბრუნვაში დგას და მხოლოდითი რიცხვის ფორმით არის წარმოდგენილი, ხოლო ადგილის გარემოებად შეეწყობა საკუთარი ან საზოგადო სახელი თანდებულიან ბრუნვაში.

მაგ.:

- ა) ტოპონიმი *თბილისი*, რომელიც მიცემით ბრუნვაში დგას და –ში თანდებულით არის გაფორმებული – *ლელა (ის) ცხოვრობს თბილისში*;
- ბ) საზოგადო სახელი ან სახელური ფრაზა, რომელიც მიცემით ბრუნვაში დგას და –ზე თანდებულით არის გაფორმებული: *ლელა (ის) ცხოვრობს მესამე სართულზე*.

მორფოსინტაქსური ნიშნები არის მორფოსინტაქსურ დონეზე მარკირებულ ან არამარკირებულ ნიშანთა ერთობლიობა, რომელიც

აუცილებელი და საკმარისია იმისათვის, რომ გადმოსცეს წინადადებაში სინტაქსური მიმართებები. ამასთან, სრულიად არ არის აუცილებელი, რომ რომელიმე სინტაქსური ოდენობისათვის მორფოსინტაქსური ნიშნები კონსტანტურ, უცვლელ ოდენობას წარმოადგენდეს. მაგ.: ქართულში გარდამაჟალი ზმნის სუბიექტი პირველი სერიის მწკრივებში სახელობითში დგას, მეორე სერიის მწკრივებში – მოთხრობითში, ანუ სუბიექტის მორფოსინტაქსური ნიშნები (სახ. ბრუნვა *ვ.* მოთხრობითი ბრუნვა) ზმნის მწკრივება დამოკიდებული და არ არის კონსტანტური (განსხვავებით მაგ., გერმანულისაგან, სადაც სუბიექტის მორფოსინტაქსური ნიშანი უცვლელია – სუბიექტი მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში შეიძლება იდგეს).

მორფოსინტაქსური ნიშნები არ გულისხმობს ენებში მორფოლოგიური ინვენტარის პოვნიერების აუცილებლობას. მაგ., იმ ენებში, რომელსაც ბრუნების სისტემა არ გააჩნია (ინგლისური, აფხაზური), არ გვექნება ბრუნვის ნიშნები. მაგრამ მორფოსინტაქსური ნიშნები რელევანტურია იმ ენებისთვისაც, რომლებსაც ბრუნვის კატეგორია არ გააჩნიათ. ინგლისურში სუბიექტის მარკირება წინადადებაში მისი ადგილის მიხედვით განისაზღვრება – იგი ზმნის წინა პოზიციაში დგას.

თანამედროვე ლინგვისტურ თეორიებში მორფოსინტაქსური ნიშნების ორ ტიპს განასხვავებენ – *ინჰერენტულს* და *არაინჰერენტულს*. თეოდორ ლევანდოვსკის (Theodor Lewandowski) მიხედვით²⁰, *ინჰერენტულია* ნიშანი, რომლის რეალიზაცია სინტაქსური მიმართებების მარგუულირებული წესებით არის განპირობებული, ხოლო *არაინჰერენტულია* ნიშანი, რომელთა რეალიზაციაც განპირობებულია არა მარტო მორფოსინტაქსური წესებით, არამედ სიტყვის სემანტიკითა და დისკურსით. შესაბამისად, სიტყვები თავად განპირობებენ მორფულ არჩევანს. მომდევნო ქვეთავში დაწერილებით განვიხილავთ ამ საკითხს ქართული და უდიური ენების მაგალითზე.

4.1. მორფოსინტაქსური ნიშნები ქართულში

ქართული ენისათვის სახელის მორფოლოგიაში მორფოსინტაქსური ნიშნები ბრუნებისა და რიცხვის კატეგორიას უკავშირდება. ბრუნვის

²⁰ Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, Bd. 1-3, Heildberg, 1990, 732.

ნიშნები მორფოსინტაქსური წესებით განპირობებული ინჰერენტული ნიშნებია, რიცხვის ნიშნები კი არა. მაგ., მოთხრობით ბრუნვაში სახელის ჩასმა ქართულში არსებითი სახელის ბუნებიდან კი არა, სინტაქსური წესის რეალიზაციის აუცილებლობიდან გამომდინარეობს – გარდამავალი ზმნა ნაშუა დროში სუბიექტს მოთხრობით ბრუნვაში მოითხოვს. ამასთან, სუბიექტი მხოლოდით რიცხვში იდგება თუ მრავლობითში, ფუნქციური თვალსაზრისით ირელევანტურია. გრამატიკული რიცხვის ნიშანი კი სახელის სემანტიკით ან დისკურსით არის განპირობებული: ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას ან ერთი სუბიექტი ასრულებს ან სუბიექტთა სიმრავლე (ერთზე მეტი).

გრამატიკული რიცხვის, როგორც ნიშნის, არაინჰერენტულობაზე ისიც მიუთითებს, რომ ზოგიერთი სახელი, თავისი სემანტიკიდან გამომდინარე, შეზღუდულია რიცხვის რომელიმე ფორმაში; შესაბამისად, არ გვაქვს მრავლობითის ფორმა აბსტრაქტული სახელებისათვის, როგორიცაა, მაგალითად „წამება“, „გულისხმიერება“ და ა.შ.; ან მხოლობითის ფორმა სიტყვისათვის „არჩევნები“. აქ იგულისხმება ფორმალურ-მორფოლოგიური მხარე – სიტყვა შეიცავს მრავლობითი რიცხვის მორფემას –ებ, თუმცა სიტყვა „არჩევნები, სემანტიკურად, როგორც საარჩევნო კამპანიის ერთ-ერთი დამამთავრებელი რგოლი, მხოლობითი რიცხვის გამომხატველია. იგივე შეიძლება ითქვას სიტყვის „არდადეგები“ შემთხვევაში: მორფოლოგიურ-ფორმალურად იგი მრავლობითის ფორმას წარმოადგენს, თუმცა ორივე მათგანი, სინტაქსურ-სემანტიკურ დონეზე მხოლობითის ფორმაა, თუმცა მრავლობითის ფორმა არ ეწარმოება, ანუ ფორმით მრავლობითს, ხოლო შინაარსით მხოლობით რიცხვს გამოხატავს. ასეთი ფორმები *pluralia tantum*-ის სახელით არის ცნობილი.

შეთანხმების წესები იმ სინტაგმაში, რომელიც მსაზღვრელად რიცხვით სახელს იყენებს, განსხვავდება შეთანხმების იმ წესებისაგან, რომელიც დასტურდება ზედსართავის ან ნაცეალსახელის მსაზღვრელად გამოყენების შემთხვევაში.

შდრ.:

მხედლობითი რიცხვი

ლაშაზი სახლი
ADJ_{NOM.Sg} N_{NOM.Sg}

vs.

მრავლობითი რიცხვი

ლაშაზი სახლეზი
ADJ_{NOM.Sg} N_{NOM.Pl}

ეს სახლი
DPRONOM.Sg N_{NOM.Sg}

ეს სახლეზი
DPRONOM.Sg N_{NOM.Pl}

მიაგრამ

ერთი სახლი
NUM_{NOM.Sg} N_{NOM.Sg}

vs.

ორი სახლი
NUM_{NOM.Sg} N_{NOM.Sg}

ანუ სინტაგმა **ორი სახლი**, განსხვავებით სინტაგმებისაგან **ლაშაზი სახლეზი** და **ეს სახლეზი**, მრავლობითობის გამოშხატეულია ისე, რომ მორფოლოგიურად არც მსაზღვრელი დგას მრავლობითში და არც საზღვრული. მრავლობითობის გრამატიკული კატეგორია ლექსიკურად, მსაზღვრელი სიტყვის – რიცხვითი სახელი **ორი** – მეშეუბით სემანტიკურ დონეზე რეალიზდება და ასახვას პოულობს შეთანხმების მორფოსინტაქსურ წესებში; ანუ რაოდენობრიობის ლექსიკურად გადმოცემის შემთხვევაში საზღვრულის მრავლობითობის მარკირება აღარ არის აუცილებელი. ქართულ ენაში მრავლობითობის გამოხატვის თვალსაზრისით მოქმედებს სინტაქსური შეთანხმების სპეციფიკური წესი: ზოგადი მრავლობითობის გამოხატვის დროს საზღვრული (ანუ სინტაგმის ბირთვი) მრავლობითობას გრამატიკულად გამოხატავს – მაგ.: **ლაშაზი სახლი vs. ლაშაზი სახლეზი**, კონკრეტული მრავლობითობის დროს კი მრავლობითობა არა გრამატიკულად, არამედ ლექსიკურად – სინტაგმის მსაზღვრელის ანუ რიცხვითი სახელის მეშეუბით გადმოიცემა, შდრ.: **ერთი სახლი vs. ორი სახლი**.

ის გარემოება კი, რომ ზედსართავი სახელისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელის მსაზღვრელად გამოყენების შემთხვევაში შეთანხმება რიცხვში არ ხდება (მრავლობითობის ნიშანს არცერთი მსაზღვრელი არ გვიჩვენებს), იმით არის განპირობებული, რომ მათ, სემანტიკიდან გამომდინარე, მრავლობითობის გრამატიკული კატეგორია საერთოდ არ გააჩნიათ: **ლაშაზი** გამოხატავს თვისებას, ეს კი – დექსისს. ამიტომაც შეთანხმებიან

ამ ტიპის მსაზღვრელები საზღვრულს ბრუნვაში, მაგრამ არა რიცხეში. ამდენად, რიცხვის გრამატიკული კატეგორია ქართულში არაინჰერენტულ მორფოსინტაქსურ ნიშანს წარმოადგენს.²¹

მორფოსინტაქსურ ნიშნებში მორფემული ინვენტარი კი არ იგულისხმება, არამედ მორფოლოგიურ მახასიათებელთა კონა, რომელიც მოცემული ენის მორფოსინტაქსური სტრუქტურით არის განპირობებული. ფაბიან ჰეკი (Fabian Heck) უფრო შორს მიდის და კატეგორიულია თავის დასკვნებში:

„სინტაქსის უმცირეს ელემენტებს წარმოადგენენ არა სიტყვები, არამედ მორფოსინტაქსური ნიშნები (features), და ლექსიკური ელემენტები შეიძლება დაეახასიათოთ, როგორც ამ ნიშანთა ერთობლიობა.“ ²²

ანუ, წინადადების ერთ-ერთ უმცირეს ელემენტს წარმოადგენს მორფოსინტაქსურ ნიშანთა ერთობლიობა „სუბიექტი“ ან „ობიექტი“, რომელიც ზმნის მორფოსინტაქსური ნიშნებიდან გამომდინარე, ბრუნვასა და რიცხეში ფორმდება საეალებული (ინჰერენტული ან არაინჰერენტული) მორფოსინტაქსური ნიშნებით. ე.ი. მიმართება სუბიექტი-პრედიკატი-ობიექტი (S-P-O relationship) აღწერს სუბიექტის, პრედიკატისა და ობიექტის, როგორც წინადადების წევრების ურთიერთშეთანხმების აბსტრაქტულ მოდელს და არა კონკრეტულ მორფემათა რეალიზაციის წესებს. თვალსაჩინოებისათვის ავიღოთ ზმნა *ყოლა* და შევეცადოთ დაეადგინოთ S-V-O მიმართების მოდელი ამ ზმნისთვის.

მაგ.:

(ა)	S _n	ჰყავს	O _n
	[LEX: +HUM, +ANIM]		[LEX: +HUM, +ANIM]
	[Case: DAT]		[Case: NOM]
	[NUM: Sg]		[NUM: Sg]

[	მარიამ-ს	]	ჰყავს	[	დედა	]
	დედა-ს				ძაღლი	
	ძაღლ-ს				პატრონი	

²¹ შენიშვნა: აქ ჩვენ მხოლოდ ქართულზე მსჯელობით შემოვიფარგლებით. სხვა ენებში შეთანხმების სხვა წესები მოქმედებს. გრამატიკული კატეგორიების იერარქიულობის საკითხს ჩვენ საგანგებოდ შევხებით მოგვიანებით.

²² იხ. Fabian Heck, *Morphosyntaktische Merkmale*: <http://www.uni-leipzig.de/~heck/adger12/script2.pdf>

ჩაენაცვლოთ ზმნა ყოლა ზმნით ქონა:

(ბ)	S _n	აქეს	O _n
	[LEX: N ²³]		[LEX: - HUM, - ANIM]
	[Case: DAT]		[Case: NOM]
	[NUM: Sg]		[NUM: Sg]

[	დედა-ს	]		აქეს		[	წიგნი	]
	სახლ-ს						სახურაფი	
	ძაღლ-ს						კუდი	

ასეთ შემთხვევაში ზმნის სემანტიკა დამატებით დაუშვებს არასუ-
ლექტირებულ სუბიექტს ნებისმიერი სემანტიკური ნიშნით [LEX: N] და
გამორიცხავს ობიექტს სემანტიკური ნიშნით [LEX: +HUM, +ANIM], ანუ
არსებით სახელს სემანტიკური ნიშნით [+სულიერი].

ახლა გამოვიყენოთ სუბსტიტუციის წესი და წინადადებაში
შევეცვალოთ პრედიკატი: *ქონა ზმნა ჩაენაცვლოთ აშენება ზმნით*:

(გ)	S _n	ააშენა	O _n
	[LEX: +HUM, +ANIM]		[LEX: - HUM, -ANIM]
	[Case: ERG]		[Case: NOM]
	[NUM: Sg]		[NUM: Sg]

[	კაც-მა	]		ააშენა		[	სახლი	]
	ძაღლ-მა						სახურაფი	
	ჩიტ-მა						ბუდე	

ამ შემთხვევაში ზმნა, სემანტიკიდან გამომდინარე, სელექციას
მოახდენს ორივე არგუმენტთან – როგორც სუბიექტთან, ისე ობიექტთან –
მიმართებაში: სუბიექტს შეარჩევს სემანტიკური ნიშნის მიხედვით „სუ-
ლიერი“, ხოლო ობიექტს – სემანტიკური ნიშნის მიხედვით „არასულიერი“.
ოღონდ, სუბიექტის შემთხვევაში სემანტიკური ნიშნით [+ANIM] დამატებით
მოხდება სელექცია შინაურ და გარეულ ცხოველებთან მიმართებაში: ჩიტი
იშენებს ბუდეს მაგრამ ქათამი ვერ იშენებს საჭათმეს, ხოლო ობიექტის

²³ N აქ აღნიშნავს „ნებისმიერ არსებით სახელს“.

შემთხვევაში დამატებით გათვალისწინებული იქნება სემანტიკური ნიშანი „აშენებადი“.²⁴

აქ განხილულ მაგალითებში ნოტაცია $\{[Case: ERG], [NUM: Sg]\}$ წარმოადგენს ნიშნების კრებულს, რომელიც ქმნის წინადადებაში წინადადების წევრების შესაძლო რეალიზების ფორმალურ ყალიბს, რომელიც შეიძლება შეივსოს ლექსიკონში მოცემული ნებისმიერი სიტყვით, რომელიც სემანტიკური პარამეტრების მიხედვით აკმაყოფილებს მოთხოვნას $[LEX: +HUM]$ ²⁵ და შეუძლია მორფოსინტაქსური ნიშნების $\{[Case: ERG], [NUM: Sg]\}$ შესაბამისად რეალიზება.

მორფოსინტაქსური ნიშნები (features) სხვადასხვა ენაში განსხვავებულია.

შდრ.	ქართ.	ხელი	vs.	გერმ.	Hand	vs.	ადილ.	ცა
		[Case-NOM.]			[Case-ABS.]			[Case-ABS.]
		[Num-Sg.]			[Num-Sg.]			[Num-Sg.]
					[Genus-Neu.]			[Poss-Inalienable]
					[Def - indef]			

ქართულის შემთხვევაში მორფოსინტაქსური ნიშნები (features) მოიცავს ბრუნვას და რიცხვს, გერმანულში ბრუნვას, რიცხვს, გრამატიკულ სქესსა და განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას, ხოლო ადიღეურის შემთხვევაში – ბრუნვას, რიცხვსა და კუთვნილებას (ორგანული vs. არაორგანული კუთვნილება).

ტერმინი მორფოსინტაქსური ნიშნები (features) ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში გამოიყენება როგორც ეიწრო, ისე ფართო გაგებით. ეიწრო გაგებით იგი შესაბამისობაშია მოცემულ ენაში მოქმედ მორფოსინტაქსურ წესებთან, ფართო გაგებით კი იგი მიემართება სემანტიკას და არაიშვიათად დისკურსსაც.

²⁴ სელექცია სემანტიკური ნიშნის მიხედვით ერთ-ერთ ურთულეს საკითხს წარმოადგენს, საგანგებო განხილვას მოითხოვს და აქ ამ საკითხს აღარ განვაგრძობთ.

²⁵ რასაკვირველია, იმის გათვალისწინებით, რომ სემანტიკურად თავსებადია პრედიკატი გადმოცემული მოქმედების სემანტიკურ ნიშნებთან. მაგ.: !!! „თოვლის ბაბუა თოვლში თოვლს ზარზავს“. თუმცა, ეს საკითხი ცალკე განხილვის საგანია პოეზიის შემთხვევაში.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რიცხვის მორფოსინტაქსური ნიშანი ზოგადად არაინჰერენტულ ნიშანთა რიცხვს მიეკუთვნება. მოდით, კიდევ ერთხელ დავუბრუნდეთ ამ საკითხს და განვიხილოთ იგი ქართულში მრავლობითი რიცხვის ორგვარი მარკირების ფონზე.

ქართულში რიცხვის კატეგორიის მორფოლოგიური გამოხატვის ორი საშუალება არსებობს, ე.წ. ებიანი მრავლობითი და ნართანიანი მრავლობითი. შდრ. *ქალი* vs. *ქალები* / *ქალ-ნი*. როდესაც არსებითი სახელი მსაზღვრელის ფუნქციით დაერთვის საზღვრულს, ენას შეუძლია გააკეთოს არჩევანი ებიან და ნართანიან მრავლობითს შორის:

შდრ.: ქალთა ასოციაცია, მწერალთა კავშირი, მშობელთა კრება vs.
ქალების პროტესტი, მწერლების მოთხოვნა, მშობლების სურვილი.

როგორ რეგულირდება ენაში ეს დიქტომია და რა განაპირობებს არჩევანს?

ნართანიანი მრავლობითის არჩევას ქართულში სემანტიკური ფაქტორი უნდა განაპირობებდეს, კერძოდ, საზღვრულის სემანტიკური ნიშანია სტაბილური კრებითობა: *ქალთა ასოციაცია*, ანუ ქალების სტაბილური გაერთიანება ასოციაციაში, *მწერალთა კავშირი*, ანუ მწერალთა სტაბილური გაერთიანება კავშირში, *მშობელთა კრება*, ანუ მშობლების სტაბილური გაერთიანება სასკოლო შეკრებებზე მონაწილეობის მისაღებად. ამ სინტაგმებში მსაზღვრელი საზღვრულის ზოგად ტიპს განსაზღვრავს და არა კუთვნილებით მიმართებას. შესაბამისად, უპასუხებს კითხვაზე: რომელი ასოციაცია? რომელი კავშირი? რომელი კრება? და არა ვისი ასოციაცია? ვისი კავშირი? ვისი კრება?

ისეთ სინტაგმებში კი, როგორიცაა *ქალების პროტესტი, მწერლების მოთხოვნა, მშობლების სურვილი*, ებიან მრავლობითში დასმული მსაზღვრელი უბრალოდ სიმრავლეს აღნიშნავს და არა სტაბილურ კრებითობას – ქალების, როგორც გარკვეული რაოდენობის პროტესტი, მწერლების, როგორც მწერალთა გარკვეული რაოდენობის მოთხოვნა, მშობლების, როგორც მშობელთა გარკვეული რაოდენობის სურვილი.

როგორც განხილული მაგალითებიდან ჩანს, დისტრიბუციის წესს ამ შემთხვევაში – ებიან მრავლობითს აირჩევს მსაზღვრელი თუ ნართანიანს, საზღვრულის სემანტიკა განაპირობებს და რიცხვის, როგორც

არაინჰერენტული მორფოსინტაქსური ნიშნის კვალიფიკაციას კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს.

4.2. მორფოსინტაქსური ნიშნები უდიურში

მორფოლოგიური ნიშნების ინჰერენტულობა-არაინჰერენტულობის თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს უდიური ენა. ქვემოთ განვიხილავთ მხოლოდ ერთ შემთხვევას: მორფოსინტაქსური ნიშნების საკითხს ნათესაობითი ბრუნვის მაგალითზე.

უდიური ენის ბრუნების სისტემა ალომორფთა სიმრავლით გამოირჩევა. ძირითად ბრუნვებში გვაქვს არამარკირებული აბსოლუტივი, დანარჩენი ოთხი ბრუნვა – მოთხრობითი, ნათესაობითი, მიცემითი 1 და მიცემითი 2 – ბრუნვის ნიშანთა ჭარბი ალომორფიით გამოირჩევიან:

	ალომორფები მხოლოდით რიცხვში	ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები მრავლობით რიცხვში
აბსოლუტივი	-	-
მოთხრობითი	-ენ, -ნ, -ინ	-ონ
ნათესაობითი	-ი, -უნ, -ა(ე) /ე(ა), -ინ	-ო(ე)
მიცემითი 1	-ა, -ე, -ი, -უ	-ო
მიცემითი 2	-ახ, -ეხ, -იხ, -უხ	-ოხ

როგორც ტაბულიდან ჩანს, ყველა ბრუნვა, აბსოლუტივის გარდა, რამდენიმე ალომორფით გადმოიცემა. მაგ.: მოთხრობითი – ენ, -ნ, -ინ; ნათესაობითი – ი, -უნ, -ა(ე), ე(ა), -ინ; მიცემითი (1) – ა, -ი, -ე და -უ; მიცემითი (2) – ახ, -იხ, -ეხ და -უხ.

ბრუნვის ნიშანთა დისტრიბუციის პრინციპი უდიურ ენაში გამჭვირვალე არ არის – ბრუნვის ნიშანთა განაწილება არსებით სახელებში ნაწილობრივ სემანტიკური ნიშნის მიხედვით ხდება (მაგ. ი-ნათესაობითი ნათესაობის აღმნიშვნელ სახელებში), ნაწილობრივ ფუძის სტრუქტურა განაპირობებს არჩევანს (-ენ მოთხრობითი თანხმოვანფუძიან სახელებში, -ნ მოთხრობითი სმოვანფუძიან სახელებში), ნაწილობრივ კი ბრუნვის ტიპი (-ინ ნათესაობითი დიფუზური ბრუნების ტიპთან).²⁶

²⁶ იხ. Manana Tandaschwili, *Zum Dativ im Udischen*. In: *Kaukasische Sprachprobleme*, hrsg. W. Boeder, Oldenburg 2003, 347-359

არსებითი სახელი, როგორც წესი, აქ წარმოდგენილი ალომორფუ-
ბიდან ერთ-ერთს დაირთავს. თუმცა, როგორც უდიური სახარების
ტექსტის²⁷ კვლევამ გვიჩვენა, ერთი და იგივე სახელი სხვადასხვა ალომორ-
ფის თანხლებით დასტურდება:

(48) Biblia Uдика: Novum Testamentum: NT, Mt., 3, 4

იოან-ი	იჩი	ბუტაი	ფართალ	ბუშე	ფოუნუხო.
<i>NGEN.Sg</i>	<i>RPron</i>	<i>VHABENDI</i>	<i>NABS.Sg</i>	<i>NGEN.Sg</i>	<i>NABLSg</i>

იოანეს თავად ჰქონდა (ეცვა) სამოსი აქლემის ბეწვისგან²⁸

(49) Biblia Uдика: Novum Testamentum: NT, Lk., 20, 4

იოან-უნ	ხაშტესუნ	გოგიხო-ა,	იოხსამ	ადამაროხო?
<i>NGEN.Sg</i>	<i>V-INF</i>	<i>NABLSg-FP</i>	<i>CONJ</i>	<i>NABLSg</i>

იოანეს მონათვლა ციდან იყო თუ ადამიანისგან?²⁹

(50) Biblia Uдика: Novum Testamentum: NT, Mt., 9, 14

ტევხტა ევუნსა	შეტა	ტო'ლოლ	იოან-უნ	ჴგირდუს.
<i>ADV</i>	<i>VAOR</i>	<i>PossPRO. Pp</i>	<i>NGEN</i>	<i>NABS.PI</i>

მაშინ მივიდნენ მასთან იოანეს მოწაფეები.³⁰

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ნათესაობითი ბრუნვა ერთსა და
იმავე სახელთან იოან (იოანე) ორი სხვადასხვა ალომორფით არის
მარკირებული: -ი და -უნ ალომორფით. ალომორფთა დისტრიბუცია მორფო-
სინტაქსური ნიშნების ამბიგურობით (ერთგვაროვნებით) – ნათესაობითი
ბრუნვის გამოყენების აუცილებლობით არის განპირობებული. პირველ
მაგალითში *იოანი* ნათესაობითში გაფორმებული სუბიექტია, ვინაიდან
პრედიკატი გენეტიურ კონსტრუქციას ქმნის და შესაბამისად, სუბიექტს
ნათესაობით ბრუნვაში მოითხოვს. მეორე და მესამე შემთხვევაში კი *იოანუნ*

²⁷ უდიური სახარება იხ. <http://nltus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/udi/udin/udinL.htm>.

²⁸ შდრ. ფრაგმენტი ქართული სახარებიდან: „ხოლო თავადას იოვანეს ემოსა
სამოსლად მისა თმისაგან აქლემისა„.

²⁹ შდრ. ფრაგმენტი ქართული სახარებიდან: „ნათლის-ცემაი იოვანესი ჴევით იყო,
ანუ კაცთაგან?„.

³⁰ შდრ. ფრაგმენტი ქართული სახარებიდან: „მაშინ მოუცდეს მას მოწაფენი
იოვანესნი„.

მსაზღვრელია და სახელური სინტაგმის ზოგადი წესების მიხედვით ნათესაობითში დგას. მორფოლოგიურ ღონეზე ამ ორი ნათესაობითის გასარჩევად ენამ ალომორფია გამოიყენა: *ო- ნათესაობითი გენეტიური კონსტრუქციის სუბიექტის აღსანიშნად (იოან-ი), ხოლო -უნ ნათესაობითი - სინტაგმაში ნათესაობითში მდგარი მსაზღვრელის აღსანიშნად (იოან-უნ).* ასეთ შემთხვევაში პრედიკატის მიერ არა მარტო ბრუნეის მართვა ხდება სინტაქსური წესების მოთხოვნების მიხედვით, არამედ რეგულირდება ალომორფთა დისტრიბუციაც - ბრუნების სისტემის შიგნით ალომორფთა განაწილების მორფოსინტაქსური წესი განპირობებულია წინადადებაში მათი მორფოსინტაქსური ფუნქციით.

5. ფორმაცვალებადი სიტყვების ანალიზი

როგორც სიტყვათა კლასიფიკაციის ქრისტიან ლემანის (Christian Lehmann) სქემაში ენახეთ, სიტყვათა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზზე დაყრდნობით სიტყვები ორ ჯგუფად არის დაყოფილი: ფორმაცვალებად (ფლექსიურ) და ფორმაუცვლელ (არაფლექსიურ) სიტყვებად. ფორმაცვალებადი სიტყვების ანალიზი ხორციელდება სტრუქტურული ანალიზის უმარტივესი ოპერაციების - სეგმენტაციისა და კლასიფიკაციის მეშვეობით.

ფორმაცვალებადი სიტყვები შეიძლება დაეშალოთ ნაწილებად სეგმენტებად. სიტყვების შემადგენელ ნაწილებად დაშლას სეგმენტაცია ეწოდება. სიტყვის ის სეგმენტი, რომელიც მეტად აღარ დაიშლება, წარმოადგენს მორფს. ანუ მორფი არის უმცირესი სიგნიფიკანტური ელემენტი, რომელიც მეტად აღარ დაიშლება მასზე უფრო მცირე ელემენტებად.³¹ სეგმენტირების შედეგად მიღებული მორფებიდან ერთ-ერთი მათგანი ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია და მას ლექსიკური მორფი (LEX) ეწოდება. სხვა დანარჩენი მორფები გრამატიკული მორფებია და ისინი ორ ჯგუფად კლასიფიცირდება: დერივაციულ (DER) და ფლექსიურ (FLEX) მორფებად.

³¹ ფერდინანდ დე სოსიურის ბილატერალურ ნიშანთა სისტემაში სიგნიფიკატორი არის აღმნიშვნელის ბგერობრივი მანიფესტატორი, რომელიც აღსანიშნის მორფოლოგიურ ან მორფოსინტაქსურ აღმნიშვნელს წარმოადგენს.

იმისათვის, რომ გაეარკეიოთ, რა სახის გრამატიკულ მორფს წარმოადგენს – ლექსიკურს თუ გრამატიკულს, უნდა მოეახდინოთ მორფის კლასიფიკაცია. იმის დასადგენად კი, თუ რომელ ჯგუფს მიეკუთვნება მორფი, დერივაციულს თუ ფლექსიურს, გამოიყენება ჩანაცვლების მეთოდი. მაგ., ავიღოთ არსებითი სახელი *ქუდი* და მოეახდინოთ მისი სეგმენტაცია – ეს სიტყვა ასე დაიშლება: *ქუდ-ი*. სეგმენტაციის შედეგად მიღებული ლექსიკური მორფი არის *ქუდ*, ხოლო გრამატიკული მორფი –*ი*. ჩავანაცვლოთ ეს უკანასკნელი სხვა მორფით, მაგ. –*იან*. შედეგად მივიღებთ ახალ მორფს *ქუდ-იან*. მორფები *ქუდ* და *ქუდიან*, გარდა იმისა, რომ განსხვავებულ შინაარსს გადმოსცემენ, სხვადასხვა მეტყველების ნაწილებს მიეკუთვნებიან (*ქუდი* არსებითი სახელია, *ქუდიანი* კი ზედსართავი სახელი), მაგრამ სწორედ იმიტომ, რომ ლექსიკური შინაარსის მატარებელ მორფებს წარმოადგენენ, კლასიფიცირდებიან, როგორც ლექსიკური მორფები, ხოლო –*იან* კვალიფიცირდება, როგორც დერივაციული მორფი. თუ –*ი* მორფს ჩავანაცვლებთ –*ით* მორფით, ეს ჩანაცვლება არ გამოიწვევს ლექსიკური მორფის შინაარსობრივ ცვლილებას, რის გამოც ორივე მორფი (–*ი* და –*ით*) კლასიფიცირდება როგორც ფლექსიური მორფი.

ავიღოთ სიტყვა *ქუდიანებისთვის* და მოეახდინოთ მისი სეგმენტაცია: *ქუდ-იან-ებ-ის-თვის*. წინამდებარე მსჯელობის გათვალისწინებით, თითოეული მორფი ამგვარად კლასიფიცირდება:

<i>ქუდ</i>	<i>იან</i>	<i>ებ</i>	<i>ის</i>	<i>თვის</i>
LEX	DER	FLEX	FLEX	FLEX

როგორც სეგმენტაციიდან ჩანს, გრამატიკული მორფები განსხვავებულ კლასებს წარმოადგენენ: –*იან* დერივაციული მორფია, –*ებ*, –*ის* და –*თვის* კი ფლექსიური. პოზიციონირების თვალსაზრისით, დერივაციული მორფი ყველაზე ახლოს დგას ლექსიკურ მორფთან და ეს გასაგებიც არის: ლექსიკურ მორფთან კომბინაციის შედეგად იგი წარმოქმნის ახალი ლექსიკური ერთეულის მორფს: *ქუდიან*. ამიტომ მორფებთანაა ჯაჭვში –*იან* მორფი ლექსიკურ მორფთან – *ქუდ* – ერთად განთავსდება.

[[{ქუდ}-ებ]-ის]-თვის

[[{ქუდ-[იან]}-ებ]-ის]-თვის

მორფების ამ ჯაჭვში ფლექსიური მორფები შემთხვევითობის პრინციპით არ არიან დალაგებული – ისინი თანმიმდევრობის მკაცრად დადგენილ წესებს ემორჩილებიან. სიტყვა გრამატიკულ კატეგორიათა იერარქიულობის მიხედვით არის სტრუქტურირებული; ანუ იმისდა მიხედვით, თუ რომელ გრამატიკულ კატეგორიას წარმოადგენენ ფლექსიური მორფები, გრამატიკულ კატეგორიათა იერარქიულობის დადგენა შეიძლება:

ლექსიკურ მორფს უშუალოდ ერთვის გრამატიკული რიცხვის გამომხატველი მორფი –*ებ*, მას მოსდევს ბრუნების კატეგორიის გამომხატველი ბრუნვის ნიშანი –*ის*. შესაბამისად, რიცხვის გრამატიკული კატეგორია იერარქიულად უფრო მაღალი რანგის კატეგორიას წარმოადგენს, ვიდრე ბრუნვის.

ბრუნების გრამატიკული კატეგორიის გამომხატველ მორფს მოსდევს თანდებული –*თვის*, რომელიც სინტაქსურ დონეზე არაძირითადი აქტანტების – უბრალო დამატების, დანიშნულების ან მიზნის გარემოების გამოსახატავად გამოიყენება.

რა განსხვავებაა –*ის* და –*თვის* მორფებს შორის? –*ის* პირველადი ბრუნვის, ნათესაობითის ნიშანია, –*თვის* თანდებული კი პირველად ბრუნვას დაერთვის და კვალიფიცირდება, როგორც მეორადი, ანუ თანდებულიანი ბრუნვა. –*თვის* თანდებულის გამოყენება ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის გამოყენებას გულისხმობს – ამ უკანასკნელის გარეშე იგი ეერეალიზდება. ამიტომ, იგი უნდა განვიხილოთ, როგორც ზედნაშენი ბრუნვა. შესაბამისად, ბრუნების გრამატიკული კატეგორიის რანგში პირველადი ბრუნვები იერარქიულად უფრო მაღალ საფეხურზე განთავსდებიან, ვიდრე ზედნაშენი (ანუ თანდებულიანი) ბრუნვები.

განვაერცოთ საანალიზო სიტყვა მარჯვნივ:

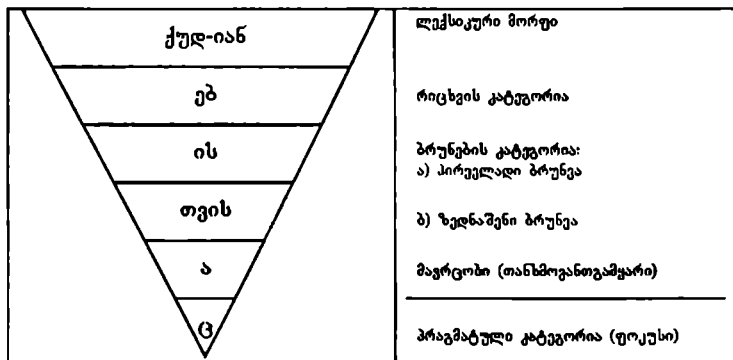
[[[[{ქუდ-[იან]}-ებ]-ის]-თვის]] - ა - ც

თანდებულის მომდევნო პოზიციას დაიკავენ ნაწილაკი, რომელსაც პრაგმატულ დონეზე ფოკუსის გამოხატვის ფუნქცია ეკისრება. თანდებულის ფორმაზე ც-ნაწილაკის დართვა ობლიგატორული ა-მავრცობის გაჩენას იწვევს: ქუდიან-ისთვის-ც. სულ ბოლო პოზიცია მორფთა ამ ჯაჭვში სხვათა სიტყვის –ის უჭირავს, მაგრამ ვინაიდან იგი სინტაქსური დონის ელემენტს წარმოადგენს, ამ ეტაპზე არ განვიხილავთ.

იერარქიულ სკალაზე გრამატიკულ კატეგორიებში ყველაზე მაღალი პოზიცია რიცხვის გრამატიკულ კატეგორიას უჭირავს, მას მოსდევს ბრუნების კატეგორია (პირველადი და ზედნაშენი ბრუნების პარადიგმიდან), სულ ბოლოს კი პრაგმატული დონის კატეგორია – ფოკუსი:

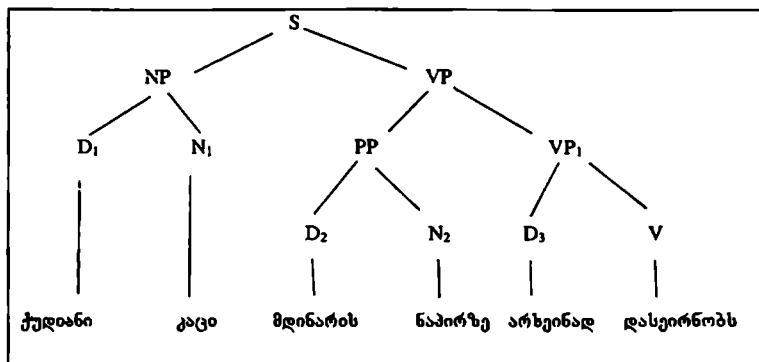
ქუდ	იან	ებ	ის	თვის	ა	ც
LEX	DER	FLEX	FLEX	FLEX	-	FLEX
სემანტიკა	სემანტიკა	მ	ო	რ	ფ	ო
				ს	ი	ნ
				ტ	ა	ქ
						ს
						ი
						პრაგმატიკა

მორფებისა და შესაბამისად, გრამატიკული კატეგორიების იერარქიული სტრუქტურა ასეთ სახეს მიიღებს:

სიტყვის გაანალიზების ამ ხერხს უშუალო შემადგენლების (უშუალო კონსტიტუენტების) ანალიზი ეწოდება³² (IC-Analyse = Immediate Constituent Analyse) და ძირითადად სინტაქსში (კონსტიტუენტების გრამატიკის ფარგლებში) გეხედება, თუმცა იგი საკმაოდ წარმატებით გამოიყენება მორფოლოგიაშიც.³³

კონსტიტუენტი არის ელემენტი ან ელემენტთა ჯგუფი, რომელიც იერარქიულად უფრო მაღალი სტრუქტურის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. სინტაქსში ეს ელემენტი არის ერთი სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი.

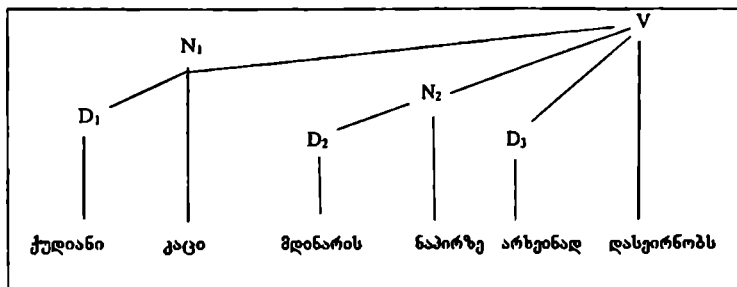

მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუენტების სტრუქტურის ფორმაში წარმოდგენილ ამ წინადადებაში სულ 6 სიტყვაა, იგი 11 კონსტიტუენტისაგან შედგება: S, NP, D₁, N₁, VP, PP, D₂, N₂, VP₁, D₃, V. ანუ, კონსტიტუენტს წარმოადგენენ როგორც ფრაზები, მაგ., NP და VP, ისე მისი შემადგენელი ელემენტები, მაგ., D₁ და N₁. მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ D₁ და N₁ მარტივი კონსტიტუენტები არიან და იერარქიული სტრუქტურის შედარებით დაბალ საფეხურზე დგანან, ეიღრე მაგ., NP ან VP კონსტიტუენტები.

³² უშუალო შემადგენლების ანალიზი (IC-Analyse) ამერიკული სტრუქტურალიზმის წიაღში ჩაისახა ლეონარდ ბლუმფილდის Leonard Bloomfield ნაშრომის „Language“ (1933) გავლენით.

³³ Albert Busch, Oliver Stenschke: *Germanistische Linguistik. Eine Einführung*. Narr, Tübingen 2007, S.83.

განსხვავებულად არის წარმოდგენილი წინადადებებს შორის არსებული მიმართებები დეპენდენტურ (დამოკიდებულებების) გრამატიკაში (Dependency grammar).

აქ თითოეული სიტყვა მხოლოდ ერთ სინტაქსურ კვანძს მიემართება და მისგან არის დამოკიდებული. სიტყვებს შორის მიმართებებიც შესაბამისად იერარქიულად კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ მარტივი დამოკიდებულებების სახით.

პირველი თეორიის ფარგლებში, წინადადებაში კონსტიტუენტები ერთმანეთთან დაქვემდებარებული იერარქიული სისტემის ელემენტებად განიხილება, მეორე თეორიის ფარგლებში კი ერთმანეთისგან დამოკიდებულ ელემენტებად.

შემდგომი მსჯელობისათვის, მოდით, მარტივი კონსტიტუენტის, ანუ სიტყვის ალსანიშნად შემოვიტანოთ სტრუქტურულ გრამატიკაში გამოყენებული ტერმინი – ტერმი. ეს თავიდან აგვაცილებს უხერხულ დამთხვევას მორფების, როგორც მორფოლოგიურ დონეზე გამოყენებული კონსტიტუენტების აღნიშვნასთან.

7. სიტყვა vs. ტერმი

ტერმი არის სინტაქსური ბმულობის უნარის მქონე ოდენობა, რომელიც ერთი ან რამდენიმე კონსტიტუენტისგან შედგება.

ტერმი ვიწრო გაგებით შეიძლება იყოს სიტყვაფორმა, როგორიცაა, მაგალითად, *ქუდიანი* ან ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვაფორმათა

ჯგუფი, მაგ., *ქუდიანი კაცი*, რომელიც ჯგუფურად შედის სინტაქსურ კავშირში სხვა ტერმებთან.

მაგ.:

(51) *ქუდიანი კაცი მდინარის ნაპირზე დასეირნობს.*

ეს წინადადება კონსტიტუენტების სტრუქტურული ფორმით ჩაწერის მეთოდის გამოყენებით ასე ჩაიწერება:

[[ქუდიანი კაცი] [მდინარის ნაპირზე] [არხეინად დასეირნობს]]

ანუ სიტყვაფორმა *ქუდიანი* არის ტერმი, რომელიც სინტაქსურ ბმულობაში იმყოფება მეორე ტერმთან *კაცი*, და მასთან ერთად ქმნის ახალ ტერმს – *ქუდიანი კაცი*. პირველი ტერმი (*ქუდიანი*) აღნიშნოთ $\bar{1}$ სიმბოლოთი, ხოლო მეორე (*ქუდიანი კაცი*) – T -სიმბოლოთი. ახლად შემოტანილი სიმბოლოებით *ქუდიანი კაცი* ასე ჩაიწერება:

$T [\bar{1} [ქუდიანი] \bar{1} [კაცი]]$

შდრ. მათემატიკური გამოსახულება $x=a+b$. თუ $a=2$, ხოლო $b=5$, მაშინ $x=7$.

ზემოთ განხილული წინადადება ტერმების ცნებების გამოყენებით ასე გადაიწერება:

$[[T_1[\bar{1}[ქუდიანი] \bar{1}[კაცი]]] [T_2[\bar{1}[მდინარის] \bar{1}[ნაპირზე]]]$

$[T_3[\bar{1}[არხეინად] \bar{1}[დასეირნობს]]]$

$\bar{1}$ სიმბოლოთი აღნიშნული ტერმი კონსტიტუენტების სტრუქტურულ იერარქიაში უფრო დაბალ საფეხურზე დგას, ვიდრე T -სიმბოლოთი აღნიშნული ტერმი. $\bar{1}_2$ (*ქუდიანი*), ისევე როგორც $\bar{1}_1$ (*კაცი*), მხოლოდ T_1 -ტერმის კონსტიტუენტის სტატუსით ამყარებს კავშირს T_2 -ტერმთან. მათ შეიძლება ეუწოდოთ დაბალი ტერმი ($\bar{1}_1$) და მაღალი ტერმი (T_1). ანუ ტერმი *ქუდიანი* მხოლოდ მეორე ტერმთან ერთად *კაცი* ამყარებს კავშირს T_2 -ის შემადგენელ $\bar{1}_1$ კონსტიტუენტთან *ნაპირზე*.

ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ თავად T-ის შემადგენელ კონსტიტუენტებს, ანუ T - ტერმებს შორისაც არის იერარქიული სხვაობა ფუნქციური თვალსაზრისით. მაღალი ტერმის კონსტიტუენტებიდან ერთ-ერთი უფრო მაღალი სტატუსით არის აღჭურვილი, ვიდრე დანარჩენი კონსტიტუენტები – იგი მაღალი ტერმის საყრდენ კონსტიტუენტს წარმოადგენს. მას ბირთვი ეწოდება.

მაღალი ტერმი ბირთვის გარეშე წარმოდგენილია: იგი უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს წარმოადგენს როგორც სემანტიკური, ისე სტრუქტურული თვალსაზრისით. მაღალ ტერმებს შორის სინტაქსური ბმულობა სწორედ მისი მეშვეობით ხორციელდება.

T₁-ტერმისათვის ეს არის t₁ *კაცი* (წინადადების სუბიექტი)

T₂-ტერმისათვის ეს არის t₁ *ნაპირზე* (ადგილის გარემოება)

T₃-ტერმისათვის ეს არის t₁ *დასეირნობს* (წინადადების პრედიკატი)

ანუ წინამდებარე წინადადების ვალიდურობისათვის აუცილებელი და საკმარისია ეს სამი ტერმი:

[[T₁[*ქუდიანი*] t₁[*კაცი*]]] [T₂[*მდინარის*] t₁[*ნაპირზე*]]]

[T₃[*არსებითად*] t₁[*დასეირნობს*]]]

შნშ: ცალკე განხილვის საგანია T₂-ტერმი: სინტაგმის ბირთვი „ნაპირი“ სინტაგმის საგანგებო – პარტიტიული სინტაგმის შემთხვევას წარმოადგენს. ასეთ სინტაგმებში ბირთვს დამოუკიდებლად არსებობა არ შეუძლია, ვინაიდან იგი მთელის ნაწილს აღნიშნავს და აუცილებლობით მოითხოვს მთელს: *მდინარის ნაპირი, ზღვის ნაპირი*. ამიტომ განსაზღვრება – აუცილებელი და საკმარისი – ზემოთ მოცემულ მსჯელობაში ზოგადი დებულებაა.

ბირთვის თანმხლებ ტერმებს სატელიტი ეწოდება. სინტაქსური ბმულობის თვალსაზრისით სატელიტები ეერ ფლობენ ისეთსავე ძალას, როგორსაც ფლობს ბირთვი, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში (როგორიცაა

მაგ., ბირთვის განულება), შეუძლიათ საკუთარ თავზე აიღონ ბირთვის ფუნქცია.

შდრ.:

მაგალითი 1

$[[T_1[x [ქუდიანი] ი[~~წოცა~~]]] [T_2[x [მდინარის] ი[ნაპირზე]]]$
 $[T_3[x [არხინად] ი[დასეირნობს]]]]]$

მაგალითი 2

$[[T_1[x [ქუდიანი] ი[კაცი]]] [T_2[x [მდინარის] ი[~~ნაპირზე~~]]]$
 $[T_3[x [არხინად] ი[დასეირნობს]]]]]$

მაგალითი 3

$[[T_1[x [ქუდიანი] ი[კაცი]]] [T_2[x [მდინარის] ი[ნაპირზე]]]$
 $[T_3[x [არხინად] ი[~~დასეირნობს~~]]]]]$

აქ წარმოდგენილი სამი მაგალითიდან მხოლოდ პირველი არის ვალიდური: *ქუდიანი მდინარის ნაპირზე არხინად დასეირნობს*. მეორე და მესამე არაგრამატიკული კონსტრუქციებია და, შესაბამისად, არავალიდური:

(51ა) !!! *ქუდიანი კაცი მდინარის არხინად დასეირნობს*.

(51ბ) !!! *ქუდიანი კაცი მდინარის ნაპირზე არხინად*.

წინადადების ჩაწერა კონსტიტუენტების სტრუქტურის ფორმით ლინეალურად ხორციელდება. სინამდვილეში T-კონსტიტუენტები წინადადების სტრუქტურულ იერარქიაში განსხვავებულ საფეხურებს იკავებენ: T₁ და T₃-კონსტიტუენტები იერარქიულად უფრო მაღალ საფეხურზე დგანან, ვიდრე T₂-კონსტიტუენტი. შესაბამისად, წინადადებაში დასრულებული აზრის გადმოსაცემად ეს ორი კონსტიტუენტიც საკმარისია: *ქუდიანი კაცი არხინად დასეირნობდა*. ამის საპირისპიროდ, ორი კონსტიტუენტის ნაერთი *ქუდიანი კაცი მდინარის ნაპირზე* წინადადებას ვერ ქმნის.

$[T_2[ხ [მდინარის] \text{ ი } [ნაპირზე]]]$

$[T_1[ხ [ქუდიანი] \text{ ი } [კაცი]]] \rightarrow [T_2[ხ [არხინად] \text{ ი } [დასეირნობს]]]$

მომდევნო ქვეთავში ჩვენ განვიხილავთ წინადადებაში ტერმების სტატუსის საკითხს და მათ შორის არსებულ სინტაგმატურ მიმართებებს.

8. პარადიგმატული და სინტაგმატური მიმართებები

სინტაქსურ კონსტრუქციაში ტერმის სტატუსის გამოსაკვლევად გამოიყენება სტრუქტურული ანალიზის მეთოდი: სუბსტიტუცია და პერმუტაცია. ორივე მეთოდის გამოყენება საშუალებას გვაძლევს დაეადგინოთ ტერმის როგორც სინტაგმატური, ისე პარადიგმატული მიმართებები წინადადების შიგნით და კვალიფიცირდება, როგორც მანიპულაციის სახე:

მიმართებები	მანიპულაციის სახე	ტესტის შინაარსი
სინტაგმატური	პერმუტაცია	გადაწევა/დისლოკაცია
პარადიგმატული	სუბსტიტუცია	ჩანაცვლება

აეილოთ ასეთი წინადადება „სანამ არ დაღამდება, დაველოდები“ და შევეცადოთ სუბსტიტუციისა და პერმუტაციის მეთოდის საშუალებით მის მანიპულაციას.

აქედანვე უნდა ითქვას, რომ მანიპულაციის შედეგად სამი შესაძლო შედეგია მოსალოდნელი:

1. საწყის წინადადებაში (A) ჩატარებული მანიპულაციის (სუბსტიტუციის / პერმუტაციის) შედეგად მიღებული წინადადება B სწორია როგორც ფორმალური (გრამატიკულად ვალიდური), ისე შინაარსობრივი თეალსაზრისით, ამასთან შინაარსობრივ დონეზე A და B წინადადებები არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: $A=B$.
2. ტესტის შედეგად მიღებული B წინადადება გრამატიკულად ვალიდურია, მაგრამ შინაარსობრივად განსხვავდება A წინადადებისგან.

3. ტესტის შედეგად მიღებული B წინადადება გრამატიკულად არასწორია.

	მორფოსინტაქსურ დონეზე გრამატიკული ვალიდურობა	სემანტიკურ დონეზე შინაარსობრივი იგივეობა
1	(A B) = ვალიდური	A=B
2	(A B) = ვალიდური	A≠B
3	B ≠ ვალიდური	_____

რამდენად ეფიციენტური (ხარისხობრივად შედეგიანი) შეიძლება იყოს ჩვენ მიერ ჩატარებული ტესტები და რა დასკვნების გამოტანა შეიძლება ტესტების შედეგების მიხედვით?

პირველი ტესტის შედეგი გამოდგება იმის საარგუმენტაციოდ, რომ საწყისი (A) და მანიპულაციის შედეგად მიღებული (B) წინადადებები თავისუფლად ვარირებენ შინაარსობრივ დონეზე თავისუფალ, ჩანაცვლებად გარიანტებს წარმოადგენენ:

(A) *სანამ თონე ცხელია, პურიც მანამდე გამოაცხეო.*

(B) *ვიდრე თონე ცხელია, პურიც მანამდე გამოაცხეო.*

სუბსტიტუციის ტესტის წარმატებით განხორციელების შემთხვევაში ტესტი იმაზე მიუთითებს, რომ ჩანაცვლებადი სიტყვები *ვიდრე* და *სანამ* ფუნქციური სინონიმებია.

თუ რომელიმე სიტყვა განულების საშუალებას იძლევა ისე, რომ წინადადება ამით შინაარსობრივად არ იცვლება, მაშინ იგი ფაქულტატიურია. მაგ., *გაიქეცი*, *სანამ არავის (არ) გაუგია ეგ შენი ცოდვები*.

პერმუტაციის წარმატებით განხორციელების შემთხვევაში შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამ ენაში წინადადება თავისუფალი სიტყვათწყობის პრინციპზეა აგებული.

მაგ.:

მონადირემ მოკლა ირემი (S-V-O)

მონადირემ ირემი მოკლა (S-O-V)

ირემი მოკლა მონადირემ (O-V-S)

მოკლა მონადირემ ირემი (V-S-O)

მოკლა ირემი მონადირემ (V-O-S)

პერმუტაციის წარმატებით განხორციელებისათვის აუცილებელია გავითვალისწინოთ მაღალი ტერმების ფაქტორი – წინადადების შიგნით მანიპულაცია ისე უნდა განეხორციელოს, რომ არ დაირღვეს წინადადების უშუალო შემადგენლების (ანუ სინტაქსური ფრაზების) სტრუქტურა.

ავიღოთ ერთი წინადადება და გარდაეკმნათ იგი პერმუტაციის წესის გამოყენებით:

(52) *უნივერსიტეტის ეზოში სტუდენტებმა საპროტესტო აქცია გამართეს.*

შღრ.:

(52ა) *[უნივერსიტეტის ეზოში] [სტუდენტებმა] [საპროტესტო აქცია] [გამართეს].*

(52ბ) *[სტუდენტებმა] [უნივერსიტეტის ეზოში] [საპროტესტო აქცია] [გამართეს].*

(52გ) *[უნივერსიტეტის ეზოში] [საპროტესტო აქცია] [გამართეს] [სტუდენტებმა].*

(52დ) *[უნივერსიტეტის ეზოში] [საპროტესტო აქცია] [სტუდენტებმა] [გამართეს].*

ოთხივე წინადადება – საწყისი (52) და მანიპულაციის შედეგად მიღებული სამივე წინადადება (52ბ, 52გ და 52დ) – გრამატიკულად სწორია. თუმცა, თუ კარგად დავეუვირდებით, აღმოვაჩენთ, რომ პერმუტაციის წარმატებით განხორციელების შემთხვევაშიც კი, ეს ოთხი წინადადება აბსოლუტურად ერთნაირი მაინც არ არის. ამასთან, ცალკეული სიტყვა, მაგ., სიტყვა *სტუდენტი* მოცემულ წინადადებებში მთლად ნებისმიერად ვერ გადაადგილდება. მაგ., დაუშვებელია პერმუტაციის ამგვარად განხორციელება:

(52ე) *!!! უნივერსიტეტის ეზოში საპროტესტო სტუდენტებმა აქცია გამართეს*

(52ვ) *!უნივერსიტეტის სტუდენტებმა ეზოში საპროტესტო აქცია გამართეს.*

ეს ბოლო წინადადება (52გ), მართალია, გრამატიკულად სწორი წინადადებაა, მაგრამ შინაარსობრივად განსხვავდება საწყისი (52ა) წინადადებისაგან – ლოგიკური მიმართებები წინადადების შიგნით დარღვეულია: „უნივერსიტეტის“ მიემართება „ეზოს“ (და წარმოქმნის სინტაგმას „უნივერსიტეტის ეზო“) და არა „სტუდენტებს“ (ანუ „უნივერსიტეტის სტუდენტებს“), როგორც ეს (52გ) წინადადებაში გვაქვს.

ნაშრომის ამ მონაკვეთში ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ წინადადებაში სინტაგმატურ დონეზე სიტყვათა გადაადგილება დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მასთან ერთად მთლიანად სინტაქსურ კონსტრუქტს, ანუ ფრაზას გადავადგილებთ. ფრაზების გადაადგილებით წარმოქმნილი პრაგმატული ხასიათის განსხვავებები წინადადებაში ინფორმაციული სტრუქტურის საკითხს უკავშირდება.

სახელური მოდიფიკაცია ქართულში

მოდიფიკაცია, როგორც ოპერაცია

ვიდრე სახელურ მოდიფიკატორებს განვიხილავთ ქართულში, განემარტოთ, რას იგულისხმება ცნებაში მოდიფიკაცია.

მოდიფიკაცია ფართო გაგებით გულისხმობს სიტყვის ცვლილებას სემანტიკური ნიშნის მიხედვით ისე, რომ მოცემული სიტყვის ძირითადი სემანტიკა არ იკარგება: იგი გარკვეულ კორექტურას – სპეციფიკაციას განიცდის. მოდიფიკაციის შემთხვევად შეიძლება ჩაითვალოს მაგალითად, კინოობითი სახელების წარმოება.

შდრ.:

სახლი **vs** *სახლუკა* (არსებითი სახელი მოდიფიცირდება ზომის თვალსაზრისით)

მანანა **vs** *მანანიკო* (საკუთარი სახელი მოდიფიცირდება მოფერების, ფამილარობის, უშუალობის თვალსაზრისით).

მოდიფიკაციის ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ და პროდუქტიულ შემთხვევას წარმოადგენს მოდიფიკაცია სინტაქსური ფრაზის ფარგლებში – სახელურშიც და ზმნურშიც.

მაგ.:

სახელური სინტაგმა: *მაღალი სახლი*, ანუ სახლი, რომელიც ზომით იმაზე მაღალია, ვიდრე პრესუპოზიციულად არის მოსალოდნელი. მსაზღვრელი *მაღალი* ახდენს არსებითი სახელის *სახლი* მოდიფიცირებას. მოდიფიკაციის შედეგად სიტყვის ძირითადი სემანტიკა კი არ იცვლება, არამედ მოდიფიცირდება.

ზმნური სინტაგმა: *ფეხაკრფით მიდიოდა*, ანუ მიდიოდა არა უბრალოდ, ჩვეულებრივ, არამედ უხმაუროდ, ფეხაკრფით. შდრ.: *კაკუნით მიდიოდა*, *(იმ) იმედით მიდიოდა*, *გულგატეხილი მიდიოდა*, *ხელდატვირთული მიდიოდა*, *გულდამძიმებული მიდიოდა* და ა.შ.

ვინაიდან მოცემულ თავში მხოლოდ სახელური მოდიფიკაციის საკითხს განვიხილავთ, ზმნურ მოდიფიკაციას აქ აღარ შევეხებით და მხოლოდ სახელური მოდიფიკაციის შესახებ გავაგრძელებთ მსჯელობას.

სახელური მოდიფიკაცია არის მორფოსინტაქსური ოპერაცია, რომელიც მიზნად ისახავს ენობრივი ერთეულის (სიტყვის, სინტაგმის ან ფრაზის) სპეციფიკაციას რაიმე ნიშნის (თვისების, ზომის, მასალის, კუთვნილების, წარმოშობის, შექმნის და ა.შ.) მიხედვით. მაგ.: *ორსართულიანი სახლი, ხის აივანი, სამი გოჭი, მოსახლეობის ნახევარი, კარგად ამოზედილი ღომი, გასულ საუკუნეში აშენებული შენობა, ჩემი ცოლის დაქალები, ეგ გამონათქვამი, პრეზიდენტის ეს საარჩევნო გამოსვლა* და ა.შ.

მოდიფიკაცია მოდიფიკატორების მეშვეობით ხორციელდება. თეოდორ ლევანდოვსკის (Theodor Lewandowski) მიხედვით, მოდიფიკატორები (ინგ. modifier) არიან კონსტიტუენტები (სიტყვა, ფრაზა, წინადადება), რომლებიც ახდენენ სხვა კონსტიტუენტის (კონსტრუქციის ბირთვის) სპეციფიკაციას.³⁴

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში რამდენიმე ტერმინია გამოყენებული იმ ელემენტის აღსანიშნად, რომელიც დაერთვის ბირთვს: მოდიფიკატორი, დეტერმინატორი, სპეციფიკატორი, ფუნქტორი³⁵.

სახელურ ფრაზაში მსახლერელის აღსანიშნად გამოყენებული ეს ტერმინები ზოგჯერ ერთმანეთს ეკეობა ან ფარავს. წინამდებარე თავში დაწერილებით განვიხილავთ სახელური მოდიფიკაციის საკითხს ქართულში და შევეცდებით სახელური ფრაზის მსახლერელთა კლასიფიკაციას.

1. სინტაქსური ანალიზის სახეები

(აღმაგალი vs. დაღმაგალი ანალიზის მეთოდი)

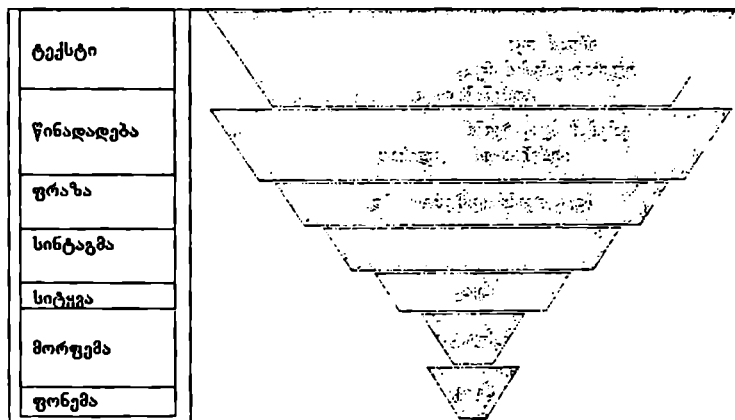
პირველ თავში დაწერილებით განვიხილეთ საკითხი, თუ როგორ უნდა მოვახდინოთ ინფორმაციული კომპონენტების სინტაგმებად/სინტაქსურ ფრაზებად დალაგება და ამ სინტაგმების/ფრაზების გამოყენებით დასრულებული აზრის გრამატიკულად სწორად გადმოცემა წინადადების სახით. ამ თავში განვიხილავთ სინტაქსური კონსტრუქტების - სინტაგმისა და სახელური ფრაზის კომბინაციის საკითხს ქართულში. მაგრამ სანამ კონკრეტულად გადავიდოდეთ ამ საკითხის განხილვაზე, კიდევ ერთხელ

³⁴ Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, 2, 1979. S. 496

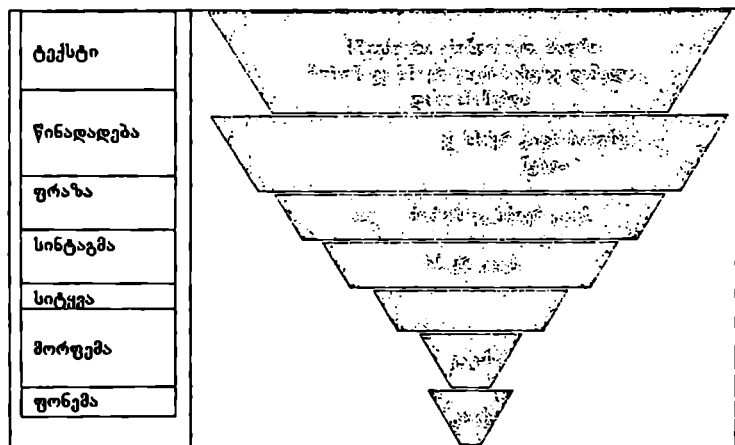
³⁵ იხ. Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, 2. 1979. S. 496; Halliday, M.A.K., Matthiessen C.M.I.M. *An introduction to functional grammar*, 3rd ed. London, Arnold, 2004.

გვინდა წარმოვადგინოთ ანალიზის ორი პერსპექტივა: აღმაველი და დაღმაველი ანალიზის მეთოდი. სინტაქსური ანალიზის მეთოდებს განვიხილავთ HA/DC-ზე (Hierarchical Ascendant / Descendant Classification) დაყრდნობით.

აღმაველი ანალიზი (Ascendant Description)

დაღმაველი ანალიზი Descendant Description

როგორც აქ მოყვანილი სქემებიდან ჩანს, ენობრივი ანალიზის ორივე მეთოდის (აღმავალი *Ascendant vs.* დაღმავალი *Descendant*) გამოყენების შემთხვევაში, სინტაგმა და სინტაქსური ფრაზა იერარქიული სტრუქტურის ორ სხვადასხვა საფეხურზე გეაქვს გატანილი. მოდით, განვმარტოთ რა არის ფრაზა და რით განსხვავდება იგი სინტაგმისაგან.

სინტაგმა არის სინტაქსური კონსტრუქტი, რომელიც შედგება ორი ან მეტი წევრისაგან, რომელთაგან ერთი წარმოადგენს მოცემული კონსტრუქტის მორფოსემანტიკურ საყრდენს ბირთვს, ხოლო კონსტრუქტის ყველა დანარჩენი წევრი - მის თანმხლებს, სატელიტს.

შდრ.:

სინტაგმა:	ოპერის	შენობა
	<i>N_{GEN}</i>	<i>N_{NOM}</i>

ფრაზა:	თბილისის	ოპერის	შენობა
	<i>N_{GEN}</i>	<i>N_{GEN}</i>	<i>N_{NOM}</i>

წინადადება: თბილისის ოპერის შენობა მეცხრამეტე საუკუნეში აშენდა.

ან

სინტაგმა:	ზღვაში ცურვა
	<i>N_{DAT-Pp}</i> <i>N_{NOM}</i>

ფრაზა:	ცუდ	ამინდში	ზღვაში	ცურვა
	<i>A_{DAT}</i>	<i>N_{DAT(Pp)}</i>	<i>N_{GEN-Pp}</i>	<i>N_{NOM}</i>

წინადადება: ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა საშიშია.

სინტაგმის ბირთვი წარმოადგენს ძირითად ლექსიკურ და ფუნქციურ ტერმს, ბირთვის თანმხლები კი ახდენს ლექსიკური ტერმის განერცობას - მის ლექსიკურ-სემანტიკურ მოდიფიკაციას. ბირთვის თანმხლებს სატელიტს მოდიფიკატორი ეწოდება.

სინტაგმისაგან განსხვავებით, ფრაზა იერარქიული სტრუქტურის უფრო მაღალი საფეხურის რეპრეზენტატორია და შემდეგი ნიშნებით ხასიათდება:

1. ფრაზა არის ერთმანეთის მომდევნოდ დალაგებული ელემენტების – სიტყვების ერთობლიობა, რომელიც ერთიან სინტაქსურ ჯაჭვს ქმნის;
2. ფრაზის შემადგენელი ელემენტები – სიტყვები – ფრაზის შიგნით ქმნიან სინტაგმებს და სინტაგმების სახით ერთიანდებიან ფრაზის სტრუქტურაში.
3. წინადადების შიგნით ფრაზა უცვლელად და დაუშლელად გადაადგილდება;
4. წინადადებაში ფრაზა რომელიმე მთავარი წევრის ფუნქციით რეალიზდება, როგორც სინტაქსური კონსტრუქტი;

რომ შევაჯამოთ, ფრაზა არის სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც 1) სინტაქსურ კონსტრუქტს წარმოადგენს, 2) პერმუტაციის შემთხვევაში დაუშლელად გადაადგილდება, როგორც მთლიანი კონსტრუქტი და 3) წინადადებაში რეალიზდება, როგორც წინადადების მთავარი წევრი.

დაეუბრუნდეთ ზემოთ განხილულ მაგალითებს. სინტაგმა „ზღვაში ცურვა“ სინტაქსური ფრაზის „ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა“ შემადგენელი ნაწილია და წინადადების სუბიექტს წარმოადგენს. შდრ:

სინტაგმა: ზღვაში ცურვა
 NGEN N_{NOM}

ფრაზა: ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა
 [*———— NP ———*]

წინადადება: [ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა] [საშიშია].

[*———— Subject ———*] [*Adj+Copula*]

სუბიექტის მიმართ დასმულ კითხვაზე რა არის საშიში? პასუხი ასეთია: [ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა] და არა [ზღვაში ცურვა]. თავისთავად ზღვაში ცურვა საშიში არ არის! საშიშროებას, ანუ წინადადების პრედიკაციას „ქმნის“ სრული სემანტიკური კონტექსტი – ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა.

წინადადებაში სუბიექტის განსაზღვრას, როგორც წესი, მისი მორფოსინტაქსური ფუნქცია განაპირობებს. თუმცა, მიგვაჩნია, რომ სემანტიკურ-პრაგმატული დონის გათვალისწინებაც აუცილებელია: სუბიექტის

განმარტება საერთო ენობრივი სისტემის ფარგლებში უნდა მოხდეს და არა მხოლოდ სინტაქსურ ან თუნდაც მორფოსინტაქსურ დონეზე.

დაეუბრუნდეთ წინადადებას „ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა საშიშია“. სუბიექტი ამ წინადადებაში სინტაქსური ფრაზის სახით არის წარმოდგენილი (ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა) და ორი სინტაგმისაგან შედგენილ რთულ სინტაქსურ კონსტრუქტს წარმოადგენს:

[ცუდი ამინდი] და [ზღვაში ცურვა]

სინტაგმა [ცუდი ამინდი] დაერთვის სინტაგმას [ზღვაში ცურვა], ახდენს მის მოდიფიცირებას და კვალიფიცირდება, როგორც მოდიფიკატორი: ფრაზის შიგნით იგი, სემანტიკური ფუნქციიდან გამომდინარე (როდის–მოდიფიკაცია) და მორფოსინტაქსური კომბინაციის წესების შესაბამისად, მიცემით ბრუნვაში დგას და –ში თანდებულით არის გაფორმებული: [ცუდი ამინდი] > [ცუდ ამინდში].

მოდიფიკატორების იერარქია მოცემულია ქვემოთ:

	[ცუდი] ADJ _{NOM}	[ამინდი] NNOM	[ზღვაში] NGEN-pp	[ცურვა] NNOM
სინტაგმა	MODIF	HEAD	MODIF	HEAD
ფრაზა	ცუდ ამინდში		ზღვაში ცურვა	
	MODIF		HEAD	

სინტაგმა [ზღვაში ცურვა] სინტაქსური ფრაზის ლოგიკურ-სემანტიკურ ბირთვს წარმოადგენს და მოდიფიცირდება სინტაგმის [ცუდ ამინდში] მეშვეობით. თავის მხრივ, ეს უკანასკნელი (ცუდ ამინდში) სწორედ აღნიშნული სინტაგმის სახით უნდა დაერთოს სინტაგმას „ზღვაში ცურვა“, ვინაიდან სემანტიკურ-პრაგმატული თვალსაზრისით (ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა) არის საშიში და არა (ამინდში ზღვაში ცურვა).

ამგვარად, სინტაქსური ფრაზის „ცუდ ამინდში ზღვაში ცურვა“ შიგნით ლოგიკურ-სტრუქტურული თვალსაზრისით წარმოიქმნება იერარქიული სტრუქტურა, რომელიც სინტაქსური ფრაზა ასე დალაგდება:

[ცულ ამინდში]

[ზღვაში ცურვა] ↔ [საშიშა]

შეჯამების სახით შეგვიძლია მსჯელობა ასე ჩამოვაყალიბოთ:

1. მორფოსინტაქსურ დონეზე ორივე სინტაგმა „ცულ ამინდში“ და „ზღვაში ცურვა“ ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მორფოსინტაქსური წესების გათვალისწინებით არის აგებული და ჩვეულებრივ დაიშლება ბირთვად და მოდიფიკატორად:

<i>MDF</i>	<i>HEAD</i>
<i>Adj.</i>	<i>Subs.Pp</i>
ცულ	ამინდში

<i>[------MDF-----]</i>	<i>HEAD</i>
<i>Subs.GEN Pp</i>	<i>N(<Inf.)</i>
ზღვაში	ცურვა

2. სემანტიკურ-პრაგმატულ დონეზე სინტაგმაში მოდიფიკატორების რეალიზაცია სემანტიკური აუცილებლობით არის გამოწვეული: მოდიფიკატორის გარეშე წინადადებაში პრედიკაცია არ განხორციელდება – მოდიფიკატორების პოენიერება განპირობებულია ლოგიკური აზრის სრულყოფილად გადმოცემის მიზნით: „ამინდში ცურვა“ ან „ცურვა საშიშა“ ვერ გადმოსცემს გაშიზნული წინადადების სემანტიკურ-ლოგიკურ და პრაგმატულ შინაარსს.

სინტაგმის „ცულ ამინდში“ დაუშლელობა მოცემული სინტაგმის ბირთვის სემანტიკით არის განპირობებული: სემანტიკურად სიტყვა „ამინდში“ აუცილებლობით მოითხოვს სპეციფიკაციას. კორპუსში ეს სიტყვა, როგორც წესი, შემდეგი კოლოკანტების თანხლებით რეალიზდება: კარგი ამინდი, ცუდი ამინდი, მშვენიერი ამინდი, სასიამოვნო ამინდი, მოღრუბლული ამინდი, პოლიტიკური ამინდი, ღრუბლიანი ამინდი, ცივი ამინდი, სუსხიანი ამინდი, მზიანი ამინდი, ქარიანი ამინდი, როგორი ამინდი, ყველანაირი ამინდი და ა.შ.

დამოუკიდებლად, მსაზღვრელის გარეშე ხმარების შემთხვევაში სიტყვა „ამინდი“ რეალიზების ორი შესაძლებლობას გვირქენებს:

1. ფუნქციონირებს როგორც მოდიფიკატორი - ნათესაობითში დგას და სახელურ სინტაგმაში ახდენს საწყისით გადმოცემული ბირთვის მოდიფიკაციას: მაგ.: *ამინდის შეცვლა*;
2. მიემართება პრედიკატს - წინადადებაში რეალიზდება სუბიექტის ან ობიექტის ფუნქციით და ძირითადად მიემართება ზმნებს: *შეცვლა (ამინდი შეიცვალა), გაფუჭება (ამინდი გაფუჭდა), არევა (ამინდი აირია), გაუმჯობესება (ამინდი გაუმჯობესდა)*.

სინტაგმაში/ფრაზაში მოდიფიკატორის განულება ზოგჯერ დაუშვებელია – მის პოზიციურებას სინტაგმის/ფრაზის ბირთვის სპეციფიკაციის აუცილებლობა განაპირობებს. შდრ. „*ქარგი შეილი დედის გულის ვარდიაო, ცუდი შეილი კი დედის გულის დარდიაო*“. ამ ანდაზაში მოდიფიკატორების რეალიზება ანდაზით გადმოცემული აზრის კორექტულად გადმოცემის აუცილებლობით არის განპირობებული და მას ვერ გავანულებთ:

!!! *შეილი დედის გულის ვარდიაო, შეილი კი დედის გულის დარდიაო.*

მოცემულ წინადადებაში მოდიფიკატორების განულება წინადადებაში გადმოცემული კონტრასტული შინაარსის დაკარგვას იწვევს და პრაგმატულად გაუმართლებელია.

3. სინტაგმის სახეები აგებულების მიხედვით

სტრუქტურული თვალსაზრისით სინტაგმა შეიძლება ორი სახით იყოს წარმოდგენილი:

1. მოდიფიკატორი იკავებს ბირთვის წინა პოზიციას, ანუ ბირთვის მარცხენა პერიფერიაში რეალიზდება. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს *პრემოდიფიკაცია*;
2. მოდიფიკატორი იკავებს ბირთვის მომდევნო პოზიციას, ანუ ბირთვის მარჯვენა პერიფერიაში რეალიზდება. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს *პოსტმოდიფიკაცია*.

სინტაგმის აგების დროს ენები, როგორც წესი, ირჩევენ ან პრემოდიფიკაციას, ან პოსტმოდირიფიკაციას. გრინბერგის უნივერსალიზების მიხედვით ის ენები, რომლებსაც წინდებულები გააჩნიათ, ნათესაობითში მდგარი მსაზღვრელის შემთხვევაში პოსტპოზიციურ სინტაგმებს გვიჩვენებს³⁶ (მაგ.: გერმანული) და პირიქით: თანდებულის მქონე ენები პრეპოზიციურ სინტაგმებს ანიჭებენ უპირატესობას (მაგ.: ქართული).

აქვე უნდა ითქვას, რომ ენაში პრეპოზიციური სინტაგმის არსებობა არ გამორიცხავს პოსტპოზიციური სინტაგმის რეალიზების შესაძლებლობას. ჯერ კიდევ ძველ ქართულში გვხვდება ორივე:

შდრ.:

(53) *მერმე მიაველინა ჯოჯიკი, ძმამ თესი, და ცოლი ჯოჯიკისი, ძმის ცოლი თესი.* (შუშანიკის წამება)

(54) *ხოლო მე ქრისტმს ბეჭედი მომიღებეს და ქრისტმს ტოზიკსა ეტოზიკობ.* (ეესტათი მცხეთელის წამება)

შდრ.: მაგალითები ახალი ქართულიდან:

მგლის ფეხი გამოიბა vs. ფეხს გამოვიბამ მგლისასა

ენის განვითარების პროცესში ენამ შეიძლება შეიცვალოს სინტაგმის აგების სტრატეგია, როგორც, მაგალითად, ეს ქართულის შემთხვევაში მოხდა: ძველი ქართულისათვის ბუნებრივი და გაერცელებული იყო პოსტპოზიციური მსაზღვრელ-საზღვრული, თანამედროვე ქართული ენა კი უპირატესობას პრეპოზიციულ წყობას ანიჭებს, თუმცა არ გამორიცხავს პოსტპოზიციურ წყობასაც.

³⁶ იხ. Joseph H. Greenberg (Hrsg.): *Universals of Language*. M.I.T. Press, Cambridge MA 1963. (Report of a conference held at Dobbs Ferry N.Y., April 13-15, 1961); Joseph Greenberg: *Language Typology. A Historical and Analytical Overview*. Mouton, The Hague u. a. 1974. Bernard Comrie: *Language universals and linguistic typology. Syntax and morphology*. Blackwell, Oxford 1981;

განვიხილოთ პრემოდიფიკაციის ერთი მაგალითი. ავიღოთ ლექსიკური ერთეული „სახლი“ და მოდიფიკატორების შესაძლო ვარიანტები მეტყველების ნაწილების მიხედვით:

ტაბულა 1

მეტყველების ნაწილი	მოდიფიკატორი	ბირთვი
ზედსართავი სახელი	დიდი	სახლი
რიცხვითი სახელი	ორი	
ჩვენებითი ნაცვალსახელი	ეს	
კუთვნილებითი ნაცვალსახელი	ჩემი	
მიმღეობა	აშენებული	
ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი	ხის	

როგორც მოცემული ტაბულიდან ჩანს, მარტივი სინტაქსური ფრაზის შემდეგი ვერსიები არის შესაძლებელი:

დიდი სახლი

ორი სახლი

ეს სახლი

ჩემი სახლი

აშენებული სახლი

ხის სახლი

სინტაქსური ფრაზის ნებისმიერი წევრი, როგორც მოდიფიკატორი, ისე ბირთვი, ორი სახის მიმართებებს გვიჩვენებს: სინტაგმატურს და პარადიგმატულს. ამასთან გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება:

1. მოდიფიკატორი და ბირთვი ერთმანეთთან სინტაგმატურ მიმართებაში იმყოფება და ეს მიმართებები მორფოსინტაქსური კომბინაციის წესის საფუძველზე ხორციელდება, რომელიც ყოველი მოცემული ენისათვის სპეციფიურია.
2. ფრაზის ნებისმიერი წევრი - როგორც მოდიფიკატორი, ისე ბირთვი პარადიგმატულ მიმართებაში იმყოფება თავისი კლასის სხვა წევრებთან და მონაწილეობას იღებს სინტაგმის შექმნაში სემანტიკური სელექციის წესის საფუძველზე.

ანუ, სინტაგმის წევრი (მოდიფიკატორი ან ბირთვი) პარადიგმატურ დონეზე სელექციის წესით შეირჩევა, სინტაგმატურ დონეზე კი კომბინაციის წესით. შესაბამისად, პარადიგმატული მიმართებების შედეგად იქმნება კლასები, სინტაგმატური მიმართებების შედეგად კი - კომბინაციები.

ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ცხადად ჩანს, რომ სინტაგმის შემადგენელი კომპონენტები არაპოზიციონირებელია მეტყველების ნაწილების თვალსაზრისით:

$MODIF_{ADI} + N$: დიდი სახლი

$MODIF_{NUM} + N$: ორი სახლი

$MODIF_{PRON} + N$: ეს სახლი

$MODIF_{POSSPRON} + N$: ჩემი სახლი

$MODIF_{PARTC} + N$: აშენებული სახლი

ერთადერთ გამონაკლისს ტაბულის ჩამონათვალში წარმოადგენს ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი: $MODIF_{NGEN} + N$: ხის სახლი. სინტაგმის ამ სახეს ჩვენ მეტყველების ნაწილების მიხედვით პოზიციონირებულ სინტაგმას ეუწოდებთ, ხოლო ყველა დანარჩენს ($MODIF_{ADI} + N$, $MODIF_{NUM} + N$, $MODIF_{PRON} + N$, $MODIF_{POSSPRON} + N$, $MODIF_{PARTC} + N$) კი - არაპოზიციონირებელ/მეტროპოზიციონირებელ სინტაგმებს. პოზიციონირებული სინტაგმა არსებითად განსხვავდება არაპოზიციონირებული სინტაგმებისაგან, და ეს ეხება არა მხოლოდ $MODIF_{NGEN} + N$ სინტაგმის სტრუქტურულ მხარეს, არამედ მის პრაგმატულ ფუნქციურ-სემანტიკურ თვალსაზრისით და ქცევას მოდიფიკატორთა იერარქიულ სტრუქტურაში.

მოდიტ, ენახოთ, მეტყველების ნაწილებიდან რომელი რეალიზდება სინტაქსური ფრაზის ბირთვად პოზიციონირებული სინტაგმის ($MODIF_{NGEN} + N$) შემთხვევაში:

ტაბულა 2

მოდიფიკატორი	ბირთვი	მეტყველების ნაწილი
მოსახლეობის	რიცხვი, სურვილი, უფლება	არსებითი სახელი
	ერთი ჰესამედი, ნახევარი	რიცხვითი სახელი
	დაშინება, უზრუნველყოფა	საწყისი
	წარმოშობადგენელი, წამაქეზებელი	მიმღებობა

როგორც ტაბულა 1 და ტაბულა 2-იდან ჩანს, მოდიფიკატორიც და ბიროვიც მეტყველების სხვადასხვა ნაწილით შეიძლება იქნას წარმოდგენილი იმისდა მიხედვით, პოზიციონირება სინტაგმა თუ არაპოზიციონირება.

სინტაგმის ტიპი	მოდიფიკატორი	ბირთვი
პოზიციონირება	ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი: <i>ხის სახლი</i>	არსებითი სახელი: <i>ხის სახლი</i>
არაპოზიციონირება	გაარსებითებული სახელები: ა)საწყისი: <i>კერვის ხელოვნება</i> ბ) მიმღობა: <i>მათრებელი გზი</i> ზედსართავი სახელი: <i>მაღალი სახლი</i> რიცხვითი სახელი: <i>ორი სახლი</i> ნაცვალსახელი: <i>ჩემი სახლი</i>	არსებითი სახელი: <i>დიდი ღონისძიება</i> რიცხვითი სახელი: <i>მოსახლეობის ერთი მეორედი</i> გაარსებითებული სახელები: ა)საწყისი: <i>კერვის შესწავლა</i> ბ)მიმღობა: <i>ვირუსის გამავრცელებელი</i>

მოდიფიკატორად არაპოზიციონირება სინტაგმებში ქართულში დასტურდება შემდეგი მეტყველების ნაწილები: ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, საწყისი და მიმღობა, ბირთვად კი – არსებითი სახელი ან გაარსებითებული სახელები: საწყისი და მიმღობა (*გამოქვეყნებული წიგნი, საინტერესო ნათქვამი, საინტერესო გამოხედვა*). პოზიციონირება სინტაგმებში მოდიფიკატორად შეიძლება შეგვეხედეს არსებითი სახელი ან გაარსებითებული სახელები: საწყისი (*წიგნის შინაარსი, გამოსვლის შინაარსი, ნათქვამის შინაარსი*), ხოლო ბირთვად – არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი, საწყისი და მიმღობა (*მოსახლეობის რიცხვი, მოსახლეობის ნახევარი, მოსახლეობის დაშინება, მოსახლეობის წარმომადგენელი*).

სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის აღწერილი მარტივი (ორი წევრისაგან შემდგარი) სინტაგმაში სინტაგმატური მიმართებების გრამატიკული რეალიზაციის შესაძლებლობები - კომბინირების წესები.

ზოგადად ცნობილია, რომ ქართულში მორფოსინტაქსური შეთანხმების წესები დამოკიდებულია მოდიფიკატორის პოზიციასა (პრეპოზიცი,

პოსტპოზიცი) და ფუძის დაბოლოების ტიპზე (ხმოვანფუძიანი, თანხმოვან-ფუძიანი). მოდიფიკატორის კლასი (მეტყველების ნაწილებისადმი კუთვნილების თვალსაზრისით) არარელევანტური ჩანს ქართულსათვის.

შდრ.: ტაბულა 3

ბრუნვა				
სახ.	დიდ-ი	მინდორ-ი	მწვანე მინდორ-ი	კოლმეურნეობის მინდორ-ი
მოთხ.	დიდ-მა	მინდორ-მა	მწვანე მინდორ-მა	კოლმეურნეობის მინდორ-მა
მიც.	დიდ	მინდორ-ს	მწვანე მინდორ-ს	კოლმეურნეობის მინდორ-ს
ნათ.	დიდ-ი	მინდერ-ის	მწვანე მინდერ-ის	კოლმეურნეობის მინდერ-ის
მოქმ.	დიდ-ი	მინდერ-ით	მწვანე მინდერ-ით	კოლმეურნეობის მინდერ-ით
ვით.	დიდ	მინდერ-ად	მწვანე მინდერ-ად	კოლმეურნეობის მინდერ-ად
წოდ.	დიდ-ო	მინდორ-ო	მწვანე მინდორ-ო	კოლმეურნეობის მინდორ-ო

როგორც მესამე ტაბულიდან ჩანს, ხმოვანფუძიანი მოდიფიკატორები, ისევე როგორც ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელით წარმოდგენილი მოდიფიკატორები, ბრუნვაში არ ეთანხმებიან ბირთვს. ამასთან, თანხმოვანფუძიანი მოდიფიკატორები შეთანხმების არაერთგვაროვან სურათს გვიჩვენებენ:

1. სამ ბრუნვაში სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში სრულად დაირთავენ შესაბამის ბრუნვის ნიშანს,
2. ორ ბრუნვაში ნათესაობითსა და მოქმედებითში მხოლოდ ნაწილობრივ იბრუნეიან: ბრუნვის ნიშანი შეკვეცილი სახით რეალიზდება, რის გამოც მოდიფიკატორის ნათესაობითი (*დიდ-ის > დიდ-ი*) და მოქმედებითი (*დიდ-ით > დიდ-თ*) ბრუნვის ფორმები ერთმანეთისაგან ფორმალურად არ განირჩევა),
3. ხოლო დანარჩენ ორ ბრუნვაში მიცემითსა და წოდებითში გაუფორმებელი, ანუ ფუძის სახით არიან წარმოდგენილი, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც მსაზღვრელად კუთვნილებითი ნაცვალსახელია გამოყენებული.

შეთანხმების წესები სრულიად იცვლება პოსტმოდიფიკაციის შემთხვევაში: ბირთვის მარჯვენა პერიფერიაში რეალიზებული მოდიფიკატორი ყველა ბრუნვაში სრულად ეთანხმება ბირთვს:

ბრუნვა		
სახ.	მინდორ-ი დიდ-ი	მინდორ-ი მწვანე
მოთხ.	მინდორ-მა დიდ-მა	მინდორ-მა მწვანე-მ
მიც.	მინდორ-ს დიდ-ს	მინდორ-ს მწვანე-ს
ნათ.	მინდერ-ის დიდ-ის	მინდერ-ის მწვან-ის
მოქმ.	მინდერ-ით დიდ-ით	მინდერ-ით მწვან-ით
ვით.	მინდერ-ად დიდ-ად	მინდერ-ად მწვანე-დ
წოდ.	მინდორ-ო დიდ-ო	მინდორ-ო მწვანე-ე

შეთანხმების წესების თვალსაზრისით, განსხვავება პრემოდოფიკაციისა და პოსტმოდოფიკაციის შემთხვევაში იმით არის განპირობებული, რომ პრემოდოფიკაციის დროს ბირთვის წინა პოზიციაში მდგარი სიტყვა არ საჭიროებს დამატებით მარკირებას ბრუნვაში სინტაქსური ბმულობის საჩვენებლად – სინტაგმა იბრუნვის როგორც ერთი მთლიანობა:

სახ. [მწვანე მინდორ]-ი
 მოთხ. [მწვანე მინდორ]-მა
 მიც. [მწვანე მინდორ]-ს
 ნათ. [მწვანე მინდერ]-ის
 მოქმ. [მწვანე მინდერ]-ით
 ვით. [მწვანე მინდერ]-ად
 წოდ. [მწვანე მინდორ]-ო

შდრ.: [კოლმეურნეობის მინდერ]-ის, [კოლმეურნეობის მინდერ]-ით...

პოსტმოდოფიკაციის შემთხვევაში კი ბირთვის მარჯვენა პოზიციაში მდგარი მოდიფიკატორი, თუ მორფოსინტაქსური საშუალებებით არ არის მიბმული ბირთვთან, სინტაქსურ ბმას ვერ ახორციელებს, განსაკუთრებით ნათესაობითში მდგარი სუბსტანტივის შემთხვევაში, რომელიც ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმების რეალიზაციას ვერ ახდენს პოსტპოზიციური სინტაგმის შემთხვევაში. ამიტომ პოსტმოდოფიკატორის ბრუნვაში შეთანხმება ქართულში მორფოსინტაქსური აუცილებლობით არის განპირობებული.

საილუსტრაციოდ განვიხილოთ ერთი მაგალითი: *მობიბინე მინდურის ბალახის სურნელი*. კონსტიტუენტების სტრუქტურის მეთოდის შესაბამისად, ეს ფრაზა ოთხი დაბალი ტერმისაგან შედგება და ამგვარად ჩაიწერება:

t [მობიბინე]

t [მინდური]

t [ბალახი]

t [სურნელი]

მაღალი და დაბალი ტერმების სახით ეს ფრაზა შეიცავს იერარქიულად ამგვარად დალაგებულ სტრუქტურას:

T [t₂ [მობიბინე] t₁[მინდური]]

t [ბალახი]

t [სურნელი]

რომელიც ამგვარად ჩაიწერება:

მობიბინე მინდურის>

>ბალახის>

>სურნელი

[T₁ [t₂ [მობიბინე] t₁[მინდურის]] [t₂ [ბალახის]] [t₁[სურნელი]]]

ეს კონსტრუქცია სხვაგვარი ინტერპრეტაციის საშუალებასაც იძლევა:

t [მობიბინე]

T[t₁ [მინდურის] t₂[ბალახის]]

t [სურნელი]

[T₃ [[t [მობიბინე] T₂ [t₂[მინდურის] t₁ [ბალახის]]] [t₁[სურნელი]]]

და იერარქიულად ასე დალაგდება:

მობიბინე >

>მინდერის ბალახის>

>სურნელი

ამგვარი იერარქიული სტრუქტურის მქონე ტერმს კასკადურ ტერმს ვუწოდებთ.

აქამდე განხილული ორივე კასკადური ტერმი პრემოდიფიკაციურ ფრაზას ქმნის. პერმუტაციის წესის გამოყენება, ანუ ფრაზის წევრების მექანიკური გადაადგილება, სინტაქსურ ფრაზას ამგვარ სახეს მისცემს:

მობიბინე მინდერის ბალახის სურნელი → *მინდერის მობიბინე ბალახის სურნელი*

პერმუტაციის შედეგად მიღებულ ფრაზაში არა მარტო სინტაქსური ფრაზის შიდაიერარქიული სტრუქტურა იცვლება, არამედ ფრაზის შინაარსიც, ვინაიდან პერმუტაციის შედეგად ირღევეა ლოგიკური მიმართებები ფრაზის შემადგენელ ტერმებს შორის.

შდრ.:

მობიბინე მინდერის ბალახის სურნელი = მობიბინე მინდორში რომ არის, იმ ბალახის სურნელი

მინდერის მობიბინე ბალახის სურნელი = მონდირში რომ მობიბინე ბალახია, იმის სურნელი

ვინაიდან თანამედროვე ქართული ენისათვის სინტაქსური ფრაზის ძირითად და პროდუქტიულ მოდელს პრემოდიფიკაცია წარმოადგენს, იქმნება საშიშროება, რომ პოსტმოდულიკატორი „*მობიბინე*“, რომელიც არსებითად ბირთვის „*მინდორი*“ მოდიფიკატორს წარმოადგენს, დაუკავშირდეს მის მომდევნოდ მდგარ არსებით სახელს „*ბალახი*“. ასეთ შემთხვევაში მოხდება მისი ფუნქციური გადააზრება სინტაქსური ფრაზის ბირთვის – *ბალახი* – პრემოდიფიკატორად და კონსტიტუენტების თვალსაზრისით ფრაზა სრულიად სხვა სახეს მიიღებს:

ტ[მინდერის]

T [x[მობიბინე] y[ბალახი]]

ტ[სურნელი]

[T₃ [T₂ [t [მინდვრის] T₁ [t₂[მობიბინე] t₁ [ბალახის]]] t₁[სურნელი]]]

და იერარქიულად ასე დალაგდება:

მინდვრის >

> მობიბინე ბალახის>

>სურნელი

რაც სრულიად სხვა შინაარსს სძენს ფრაზას.

პერმუტაციის მეთოდის გამოყენებამ ცალსახად გვიჩვენა, რომ მოდიფიკატორების გადაადგილება, შესაძლოა, გრამატიკულად ვალიდურ კონსტრუქციას იძლევა, მაგრამ სამაგიეროდ შორდება პირველადი ფრაზის წაკითხვის და, შესაბამისად, ირღვევა ლოგიკური მიმართებები ფრაზის შემადგენელ ტერმებს შორის.

იმისათვის, რომ მოდიფიკატორმა „მობიბინე“ შეინარჩუნოს პოსტმოდიფიკატორის სტატუსი, აუცილებელია ბირთვს დაუკავშირდეს ქართულ ენაში არსებული შეთანხმების წესების გამოყენების გზით გაიზიაროს იმავე ბრუნვის ნიშანი, რომელიც ბირთვს გააჩნია. შედეგად ფრაზა მიიღებს ასეთ სახეს:

მინდვრისა მობიბინესი ბალახის სურნელი

რაც თავდაპირველი ფრაზის შინაარსს არ ცვლის, მაგრამ ფრაზას გაუგებარს ან თუნდაც ძნელად აღსაქმელს ხდის. საგულისხმოა, რომ სინტაგმის „ჩამკეტად“ პოსტპოზიციურ ფრაზაში მავრცობი — გამოიყენება, თუ ხმოვანფუძიანი მოდიფიკატორი უკვეცვლია: *მინდვრისა მობიბინესი*; თუ მოდიფიკატორი იკვეცება, მაშინ პოსტპოზიციურ ფრაზაში მავრცობად — გვევლინება: *მინდვრისა მობიბინისა*.³⁷

პერმუტაციის მეთოდის გამოყენებით მიღებული შედეგიდან გამომდინარე უნდა დავასკვნათ, რომ კასკადური ტერმის ფარგლებში ნათესაობითში მდგარი მოდიფიკატორების გამოყენება კონსტიტუენტების ჯაჭვში მკაცრად შეზღუდულია და იერარქიულად განპირობებული.

³⁷ აღნიშნული წესი ზოგად წესს წარმოადგენს ხმოვანფუძიანი სახელების ბრუნების პარადიგმაში, შდრ.: *ღვინოსი vs. ღვინისა*.

4. ვერიფიკაციის საკითხი სინტაგმაში (სუბსტიტუციისა და პერმუტაციის მეთოდის გამოყენებით)

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ პარადიგმატული მიმართებების დასადგენად ფუნქციურ გრამატიკაში ხშირად გამოიყენება სუბსტიტუციის (ჩანაცვლების) მეთოდი. სუბსტიტუციის მიზანია გამოავლინოს კლასები იმ სიტყვებისა, რომლებიც სინტაქსურ ფრაზაში შეიძლება გამოვიყენოთ ამა თუ იმ მოდიფიკატორთან ან ბირთვთან. წინამდებარე ქვეთაეში გვინდა კიდევ ერთხელ განვიხილოთ სუბსტიტუციის მეთოდი, ოღონდ ამჯერად კორპუსული კვლევის ფონზე.

საანალიზოდ ავიღოთ ორი სიტყვა: მოდიფიკატორი *დიდი* და ბირთვი *სიყვარული*, შევქმნათ მათგან მაღალი ტერმი *დიდი სიყვარული* და მოექცენოთ ის სიტყვები, რომელიც შეიძლება ჩაენაცვლოს ა) მოდიფიკატორს *დიდი* და ბ) ბირთვს *სიყვარული*.

სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენება ორი გზით არის შესაძლებელი: ა) ენობრივ კომპეტენციაზე დაყრდნობით და ბ) კორპუსულ კვლევაზე დაყრდნობით.

4.1 სუბსტიტუციის შედეგები ენობრივ კომპეტენციაზე დაყრდნობით

სინტაგმაში მოდიფიკატორის ჩანაცვლება საკუთარი ენობრივი კომპეტენციის გამოყენებით, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი თაყიდან დავიწყეთ და შევეცადეთ ხუთი, ჩვენი აზრით, ყველაზე გავრცელებული მოდიფიკატორი დაგვესახელებინა, რომელიც პრემოდიფიკატორი „დიდის,, ჩასანაცვლებლად გამოდგება.

ჩვენი მაგალითებია: უიღბლო სიყვარული, პირველი სიყვარული, პლატონური სიყვარული, ცალმხრივი სიყვარული, საოცარი სიყვარული.

იგივე ცდა ჩავატარეთ ორ მიზნობრივ ჯგუფთან: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებთან და ფრანკფურტის ქართული დიასპორის წარმომადგენლებთან. მიღებული შედეგი ასე გამოიყურება: მსაზღვრელად დასტურდებიან შემდეგი მოდიფიკატორები: *დიდი*, *პირველი*, *უზომო*, *ნამდვილი*, *მტანჯველი*, *ცალმხრივი*, *სამუდამო*, *არარაციონალური*, *განმეორებადი*, *ღამაზი*, *ძლიერი*, *მშვენიერი*, *ხანგრძლივი*, *სამშობლოს*, *უზომო*, *რომანტიული*, *ნამდვილი*.

4.2. სუბსტიტუციის შედეგები კორპუსულ კვლევაზე დაყრდნობით

სელექციის მიზნით სუბსტიტუციის მეთოდის გამოსაყენებლად ამ ქვეთავში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მიგმართავთ კორპუსულ კვლევას და საკვლევ ბაზად ვირჩევთ ქართული ენის რეფერენციულ კორპუსს. უპირველეს ყოვლისა, ვეძებთ კოლოკაციების სიაში იმ კოლოკანტ მოდიფიკატორებს, რომელიც დასტურდება კორპუსში ტოკენისათვის *სიყვარული*.

როგორც კოლოკაციების კვლევამ გვიჩვენა, მოდიფიკატორი *დიდი* სტატისტიკურად ყველაზე ხშირი კოლოკანტია ტოკენისათვის *სიყვარული*. *დიდი სიყვარული* 217-ჯერ დასტურდება კორპუსში.

GNC - გეორგიან ნეშონალ კორპუსი
ფონოლოგიური კვლევის ცენტრი

ქართული ენის ეროვნული კორპუსი

The Georgian National Corpus

გვ. 1

კორპუსი: ქართული ენის ეროვნული კორპუსი

თემა: სიყვარული

ქართული :: კოლოკაციები

ჩვენს კვლევაში: სიყვარული

გვ. 1

კორპუსი: ქართული ენის ეროვნული კორპუსი

თემა: სიყვარული

ჩვენს კვლევაში: სიყვარული

გვ. 1

კორპუსი: ქართული ენის ეროვნული კორპუსი

თემა: სიყვარული

ჩვენს კვლევაში: სიყვარული

გვ. 1

ქვემოთ წარმოყადგენთ სიხშირის მიხედვით დალაგებული კოლოკანტების სიას:

რანგი	რაოდ.	სინტაქსური ფრაზა / პრემოდიფიკატორი
1	217	დიდი სიყვარული
2	209	ეს სიყვარული
3	180	ჩემი სიყვარული
4	150	სამშობლოს სიყვარული
5	103	პირველი სიყვარული

6	96	მისი სიყვარული
7	82	ის სიყვარული
8	76	შენი სიყვარული
9	70	ჩვენი სიყვარული
10	69	ნამდვილი სიყვარული
11	69	ხალხის სიყვარული
12	54	მოყვასის სიყვარული
13	51	მათი სიყვარული
14	48	ასეთი სიყვარული
15	43	განსაკუთრებული სიყვარული
16	40	ტეშმარიტი სიყვარული
17	39	უსასღერო სიყვარული
18	37	თქვენი სიყვარული, თავისი სიყვარული
19	34	ქალის სიყვარული
20	32	საქმის სიყვარული, უდიდესი სიყვარული
21	29	ადამიანის სიყვარული, ქვეყნის სიყვარული
22	28	ერთმანეთის სიყვარული
23	27	სიცოცხლის სიყვარული
24	25	ღვთის სიყვარული
25	24	საქართველოს სიყვარული
26	22	უზომო სიყვარული
27	19	მამულის სიყვარული
28	18	ძველი სიყვარული, საყოველთაო სიყვარული
29	17	უანგარო სიყვარული,
30	16	ძლიერი სიყვარული, წიგნის სიყვარული, მეტი სიყვარული, ფეხბურთის სიყვარული,
31	15	ფანატიკური სიყვარული, კაცის სიყვარული,
32	14	ახალი სიყვარული, პლატონური სიყვარული, მუსიკის სიყვარული
33	13	სხვა სიყვარული, ლიტერატურის სიყვარული
34	12	ღედის სიყვარული, მისდამი სიყვარული, მიწის სიყვარული, ღმერთის სიყვარული
35	11	ეგ სიყვარული, ერის სიყვარული, უკანასკნელი სიყვარული, გულწრფელი სიყვარული, მამის სიყვარული
36	10	სიმღერის სიყვარული, მაყურებლის სიყვარული, თავისუფალი სიყვარული, ძმური სიყვარული, ტეშ-მარიტების სიყვარული, ისეთი სიყვარული
37	9	იმდენი სიყვარული, მარადიული სიყვარული, ერთადერთი სიყვარული, ცხოვრების სიყვარული,

		ბუნების სიყვარული, თავის სიყვარული, ქრისტეს სიყვარული, შეიღების სიყვარული
38	8	განუზომელი სიყვარული, ცალმხრივი სიყვარული, თეატრის სიყვარული
39	7	თავისუფლების სიყვარული, ერთი სიყვარული, უგულო სიყვარული, ხელოვნების სიყვარული, უიღბლო სიყვარული, ქრისტიანული სიყვარული, ადამიანების სიყვარული, ქრისტესმიერი სიყვარული, როგორი სიყვარული, უცნაური სიყვარული, სიცოცხლისადმი სიყვარული, პოეზიის სიყვარული, თავდავიწყებული სიყვარული, საოცარი სიყვარული, წმინდა სიყვარული
40	6	სახალხო სიყვარული, მოყვასისადმი სიყვარული, სევანიური სიყვარული, რეალური სიყვარული, ადამიანური სიყვარული, სულიერი სიყვარული, ჯახის სიყვარული, უფლის სიყვარული, ოჯახის სიყვარული, გრიბოედოვის სიყვარული, თავგანწირული სიყვარული, შეიღის სიყვარული, სერიოზული სიყვარული, შეშინებული სიყვარული, საქმისადმი სიყვარული, რომანტიული სიყვარული, წრფელი სიყვარული, ამდენი სიყვარული, ღვინის სიყვარული, შენდამი სიყვარული
41	5	ბავშვური სიყვარული, საღმრთო სიყვარული, ზეციური სიყვარული, დედობრივი სიყვარული, იმხელა სიყვარული, ტრაგიკული სიყვარული, მწერლობის სიყვარული, ენის სიყვარული, დაკარგული სიყვარული, მხურვალე სიყვარული, მამობრივი სიყვარული, ჩემდამი სიყვარული, ქალისადმი სიყვარული, თქვენდამი სიყვარული, ღრმა სიყვარული
42	4	უკიდებანო, შეშლილი, უიშვდო, მიწა-წყლის, ყველას, შეიღისადმი, გამორჩეული საბედისწერო, ქმრის, სამშობლოსადმი, მკითხველის, უპირველესი, რომანტიკული, მისტიური, უასუსო, სხვისი, ყოველგვარი, გაცრელებული, კუთხის, ძმის, დების, მიწიერი, კურთუხიული, კინოს, ბრმა, გშობლიური, ბევრი, ხელოვნებისადმი, სპორტისადმი, ისეთივე, უპროგრამო, საპისუხო, ფულის, თავიანთი, ზღვა, უზარმაზარი, ბავშვობის, სახელმწიფოებრიობის, აკრძალული, რუთის, მტკიანი, მეორე

43	3	ადამიანებისადმი, თეატრისადმი, ბოლო, ამისთანა, მიწიერი, შემოქმედების, საერთო, სისხლიანი, გულითადი, მხატვრის, ჭაბუკის, ხორცის, ამგვარი, ქმედითი, ღამაზი, რამის, მთელი, რეზინის, სიბრძნის, არანაირი, შეხორცებული, გარდაუვალი, მუშაობის, საქართველოსადმი, ფიზიკური, თორის, ასეთივე, ნაზი, წესრიგის, რუსეთის, ლექსის, წიგნისადმი, მოძმის, ორმხრივი, ამათი, ადამიანისადმი, უნივერსალური, ეფუხისტყაოსანის, მეფის, მაგის, გაცნობიერებული, განუმეორებელი, აბსოლუტური, იარაღის, გაუმხელელი, დედა-შვილური, ღმრთისადმი, მანანას, ბედნიერი, სავსე, ადგილის, ვისი, ხორციელი, იმის, დედა-სამშობლოს, ამპუტაციისადმი, ცხოველების, ცნობიერი, პრეზიდენტის, (საბჭოთა) კავშირის, თავად
44	2	ყვავილების, ღმრთული, სწორფრული, არავითარი, ქალების, აღზნებული, ბაბუას, ზღვარდაუღებელი, წარსულისადმი, მეგობრული, სამგვარი, ადამიანთა, მოღანდების, ამხელა, მოხუცის, ქართული, მამა-შვილური, ბავშვის, ქსოვილების, მცირედი, მტრის, გულშემატიერის, შრომის, სატრფოს, მარადი, (ერთხელ, უცბად) აღძრული, საერთო სახალხო, მძაფრი, ისრაელის, აუსრულებელი, სომალის, სხვათა, დედაებრივი, კონკრეტული, მშენიერი, საბრალე, ნიუტების, მხატვრობისადმი, სტალინის, ძალაუფლების, მეცნიერების, ფეხბურთელების, კარგი, ვაზის, რამხელა, ქომაგთა, ავტომობილებისადმი, მონური, სამყაროს, ცხრა, საშინელი, ახლობლის, დედისადმი, სამყოფი, თავგადაკლული, ხორცშესხმული, სამთა, სოხუმის, ქალწულის, წამის, რამდენი, სიღამაზის, ტახტისადმი, არაბუნებრივი, ამაღლებული, უპატრონო, უაზრო, საკმარისი, შეუმდგარი, ფეხშიშველა, დაუცხრომელი, ზოგიერთების, იდეალური, მისადმი, ანბანის, წმიდა, ნახევრად, (იმავე) ტიპის, წყვილის, ტყის, ხნის, ამერიკისადმი, ორივეს, ფეხბურთისადმი, ჭადრაკის, ჩვენისთანა, გულშემატიკვართა, დედ-მამის, სუფთა, გიორგის, ისტორიის, უზენაესი, უგონო, ორი, სუფრის, ახლობელთა, მეგობრის, სპორტის, გეოლოგიის, კომფორტის, არაცნობიერი, კუთხისადმი, 0 სამყოფი

45	1	სიტყვებით, სიკვდილამდე, ურთოდროულად, ოთხკედელშუა, ორმაგი, შენაირად, თაუდავიწყებით, (ღმერთის) კუთნილი, (სისხლში) გამჯდარი, ვერავითარი, კეთილის, თვითონ, ძალით
----	---	--

როგორც ვხედავთ, სულ სიხშირის 45 შემოხვევა გამოვლინდა კორპუსში. იმ საკითხს, თუ რაზე მიგვიითოებს სიხშირის კოეფიციენტი მოდიფიკატორებთან დაკავშირებით, მოგვიანებით კიდევ ერთხელ დაუბრუნდებით. აქ კი მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ კორპუსში ყველაზე ხშირად ხმარებული პრემოდიფიკატორები არიან: *დიდი, ეს, ჩემი, სამშობლოს, პირველი*. მეტყველების ნაწილების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, პრემოდიფიკატორებად სიხშირის მიხედვით დასტურდება: ზედსართავი სახელი, ჩვენებითი ნაცვალსახელი, კუთნილებითი ნაცვალსახელი, ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი.

საინტერესოა, კორპუსული კელევის შედეგების შეჯერება იმ შედეგებთან, რომელიც ენობრივი კომპეტენციის მქონე ადამიანების გამოკითხვის შედეგად მივიღეთ³⁸:

	15-25 წლამდე	25-45 წლამდე	45 წლის ზემოთ
მდედრობითი	პირველი, უზომო, ნამდვილი, მტანჯველი, ცალმხრივი	პირველი, ნამდვილი, მტანჯველი, არარაციონალური, განმეორებადი	პირველი, დიდი, უზომო, დაუფასებელი, სამუდამო
მამრობითი	დიდი, სამუდამო, მშვენიერი, გულწრფელი, პირველი	ნამდვილი, ღამაზი, ძლიერი, მშვენიერი, ხანგრძლივი	დიდი, უზომო, რომანტიული, ნამდვილი, სამშობლოს

ის განსხვავებები, რომელიც კორპუსული კელევის შედეგად მიღებულ შედეგებთან შედარებით გამოვლინდა ანექტური გამოკითხვის დროს.

³⁸ სულ გამოკითხულთა რაოდენობა შეადგენდა 120 ადამიანს და თანაბრად იყო გადანაწილებული ასაკობრივ ჯგუფებში. უფრო ღრმა ანალიზისათვის აუცილებლად მიგვაჩნია კელევის არა მხოლოდ ასაკობრივი, არამედ სხვა პარამეტრების მიხედვით (მაგ., განათლება, სოციალური სტატუსი და ა.შ.) ნატარება.

კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ კორპუსზე დამყარებული სტატისტიკური კვლევა განსხვავებული სიხშირის შედეგებს გვიჩვენებს, ანკეტური გამოკითხვა კი სრულიადაც ეერ ამოწურავს ენის ინდივიდუალური მოხმარების შესაძლებლობებს.

დაეუბრუნდეთ კორპუსში ძეხნის შედეგად მიღებულ შედეგებს. სელექციის მიზანი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, არის ის, რომ გამოავლინოს კლასები იმ სიტყვებისა, რომლებიც სინტაქსურ ფრაზაში შეიძლება გამოვიყენოთ ამა თუ იმ მოდიფიკატორთან ან ბიროთთან. ქვემოთ წარმოვადგენთ ტოკენის „სიყვარული“ მოდიფიკატორებს დაჯგუფებულს მეტყველების ნაწილების მიხედვით:

1) პრემოდიფიკატორი: არსებითი სახელი

არსებითი სახელი სახელობით ბრუნვაში: ზღვა

არსებითი სახელი ნათესაობით ბრუნვაში: დედასამშობლოს, ყვავილების...

2) პრემოდიფიკატორი: ზედსართავი სახელი

პირველადი ზედსართავი სახელი დადებით ხარისხში: დიდი, ძველი, ახალი, წმინდა, ღრმა, წრფელი, ბრმა, ნაზი, სავსე;

მეორადი (ნაწარმოები) ზედსართავი სახელი: ძლიერი, პლატონური, ძმური, მონური;

უქონლობის ზედსართავი სახელი: უზომო, უსაზღვრო, უანგარო, უგულო, უიმედო;

დანიშნულების ზედსართავი სახელი: საყოველთაო;

რაგვარობის/შედარების ზედსართავი სახელი: მამობრივი.

აგრეთვე, ხარისხის ლექსიკური მაწარმოებელი: მეტი.

3) პრემოდიფიკატორი: რიცხვითი სახელი

რიგობითი რიცხვითი სახელი: პირველი;

რიცხვითი სახელი აღმატებით ხარისხში: უპირველესი;

4) პრემოდიფიკატორი: მიმდევობა

დაკარგული, მხურვალე, შემლილი, გამორჩეული, აღძრული;

უარყოფის მიმდევობა: გაუმხელელი, აუსრულებელი, შეუმღვარი;

5) პრემოდიფიკატორი: ჩვენებითი ნაცვალსახელი

ეს, ეგ, ის;

ასეთი, ისეთი, ამნაირი, სხვანაირი;

უარყოფითი: არანაირი;

6) პრემოდიფიკატორი: კუთვნილებითი ნაცვალსახელი

ჩემი, შენი, მისი, ჩვენი, თქვენი, მათი, ამათი;

7) პრემოდიფიკატორი: განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი

ყველა,

8) პრემოდიფიკატორი: კვანტორი

- *ამდენი, იმდენი;*

9) კითხვითი ნაცვალსახელი

რამდენი, როგორი;

კითხვით-კუთვნილებითი: *ვისი;*

10) პრემოდიფიკატორი: უარყოფითი ნაცვალსახელი

არაერთად, ვერაერთად;

11) პრემოდიფიკატორი: რიცხვითი სახელი

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი: *ორი (სახ.), სამთა (ნათ.), ცხრა;*

რიცხობითი რიცხვითი სახელი: *პირველი, მეორე;*

საინტერესოა, რომ ყველაზე იშვიათად გამოყენებული მოდიფიკატორები ყველაზე საინტერესო შემთხვევებს გვიჩვენებენ. განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

14. მოდიფიკატორი სახელობით ბრუნვაში

ბირთეს სახელობით ბრუნვაში მდგარი მოდიფიკატორი მხოლოდ მაშინ დაერთვის, თუ იგი ხმოვანფუძიანი ზედსართავი, არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი, ან მიმღეობაა. ზემოთ მოყვანილ სიაში, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს მოდიფიკატორად სახელობით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელის გამოყენება სინტაქსური ფრაზა „*ზღვა სიყვარულდ*“. როგორც ცნობილია, არსებითი სახელის გამოყენება ატრიბუტული ფუნქციით მხოლოდ მორფოლოგიურად საგანგებოდ მარკირებული ფორმით არის შესაძლებელი იგი უნდა იდგეს ნათესაობით ბრუნვაში. მხოლოდ ამ ფორმით შეუძლია არსებით სახელს მეორე არსებითი სახელის მოდიფიცირება. ამასთან, ნათესაობითში დასმული არსებითი სახელი, როგორც მოდიფიკატორი გამოხატავენ:

1. კუთვნილებას: *დედის სახლი*;
2. მთელის ნაწილს (პარტიტივს): *კალმის წვერი, მოსახლეობის ნახევარი*;
3. მასალას: *ხის სახლი, აბრეშუმის კაბა, ჩიოთის კაბა*;
4. გეოგრაფიულ მდებარეობას კუთვნილების სემანტიკით: *თბილისის სახელწიფო უნივერსიტეტი, ქუთაისის აეროსამშენებლო ქარხანა*;
5. წარმომადელობას: *კახეთის ღვინო, გალის ციტრუსი*;
6. რასას/სახეს: *მგლის ლეკვი, ძაღლის ლეკვი*;
7. დანიშნულებას: ყავის ჭიქა, ჩაის კოფი, სადილის თეფში.

მოდით, გაეანალიზოთ „ზღვა სიყვარულად“ ფორმობრივ-სემანტიკური თვალსაზრისით, რათა დაეადგინოთ, რა კვალიფიკაცია შეიძლება მიეცეს მოდიფიკატორს „ზღვა“ სინტაგმაში „ზღვა სიყვარული“.

სინტაგმის ბირთვის მოდიფიკატორად სახელობითში დასმული არსებითი სახელი ვერ უკავშირდება მორფოსინტაქსურ დონეზე სინტაგმის ბირთვს. ფორმალური თვალსაზრისით ორი არსებითი სახელის ამგვარად კომბინირება ქართულში დაუშვებელია – ფორმობრივი თვალსაზრისით მოცემულ შემთხვევაში ანომალიასთან გვაქვს საქმე. რაც შეეხება შინაარსობრივ დონეს, აქ შეგვიძლია გამოვიყენოთ ლექსიკური სუბსტიტუციის მეთოდი – მოდიფიკატორი „ზღვა“ ჩაენაცვლოთ სემანტიკური ეკვივალენტით. ამასთან ჩანაცვლება უნდა მოხდეს ისე, რომ:

- ა) არ დაირღვეს სინტაგმაში ლოგიკურ-სემანტიკური მიმართებები და
- ბ) სინტაგმა გრამატიკულად სწორად უნდა იქნას კონსტრუირებული.

„ზღვა“ ფორმის ჩანაცვლება, ისე, რომ შინაარსი არ შეეცვალოს ფრაზას, შესაძლებელია შემდეგი ზედსართავი სახელების გამოყენებით: *(უზომოდ/ძალიან) ბევრი ან დიდი*. ლექსიკური სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენების შედეგად მივიღებთ იმავე შინაარსის ფრაზას რამდენიმე ვარიაციაში: *ძალიან ბევრი სიყვარული / უზომოდ ბევრი სიყვარული / დიდი სიყვარული*. სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენების შედეგად საშუალება გვეძლევა დავასკვნათ, რომ „ზღვა“ ამ სინტაქსურ ფრაზაში არსებითი სახელის სტატუსით კი არ არის გამოყენებული, არამედ ზედსართავი სახელის. მოხდა ადიექტივიზაცია - სიტყვა მეტყველების ერთი ნაწილიდან

გადავიდა მეორეში, შესაბამისად, შეიცვალა სტატუსი და სინტაგმის ბიროთთან დაკავშირების წესი: იგი ბიროვს დაერთვის და ახდენს მის მოდიფიცირებას იმ წესების მიხედვით, რომელსაც იყენებს ხმოვანფუძიანი ზედსართავი სახელი: მოდიფიკატორი *ზღვა* ბრუნების პარადიგმაში ფორმაუცვლელი რჩება: *ზღვა სიყვარულ-მა*, *ზღვა სიყვარულ-ს*, *ზღვა სიყვარულ-ის*, *ზღვა სიყვარულ-ად*, *ზღვა სიყვარულ-ო*. განსაკუთრებული ამ შემთხვევაში ის გარემოება გახლავთ, რომ ადოქტივიზაცია ყოველგვარი ფორმალური ცვლილების გარეშე განხორციელდა.

საპირისპირო პროცესთან გვაქვს საქმე სინტაგმაში „*კეთილის სიყვარული*“:

(55) *ბიწიერება უმეტესი ძალით სძაგდება და კეთილის სიყვარული უფრორე უმტკიცდება* (სერვანტესი)

აქ *კეთილი*, რომელიც ზედსართავი სახელია, სინტაგმაში მსაზღვრელად გამოყენების დროს ბრუნვაში შეთანხმების სხვა წესებს გვიჩვენებს, ვიდრე ეს მოსალოდნელი იყო; კერძოდ, ნათესაობითში დგას და ფორმაუცვლელი რჩება ბრუნების მთელი პარადიგმის ფარგლებში. აქაც, ისევე როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითში, ერთი შეხედვით, ფორმალური სახის ანომალიასთან გვაქვს საქმე.

ლექსიკური სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენება (*კეთილის* ჩანაცვლება *კეთილი საქმით*, *სიკეთით*) კი გვიჩვენებს, რომ ამ შემთხვევაში მოხდა სიტყვის რესემანტიზაცია – *კეთილი* გასუბსტანტივდა და ამიტომაც მოითხოვა ენამ ფორმალურ დონეზე მისი შესაბამისი გაფორმება ნათესაობით ბრუნვაში ჩასმა.

6. მოდიფიკატორი მოქმედებით ბრუნვაში

სინტაგმის ბიროთთან „სიყვარული“ პრემოდიფიკატორად ორჯერ დასტურდება მოქმედებითში დასმული არსებითი სახელი: *ძალით* (1) და *თავდავიწყებით* (2). მაგ.:

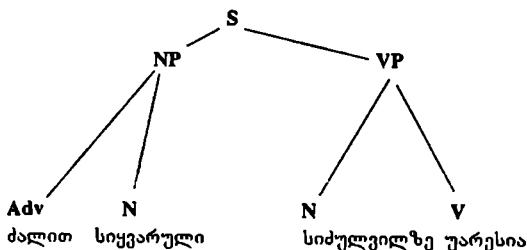
(2) *არც კი მოგედის თავში, რომ ძალით სიყვარული სიძულვილზე უარესია.*

შევედაროთ ეს წინადადება ქვემოთ მოყვანილ წინადადებას, რომელშიც სიტყვები „*ძალით*“ და „*სიყვარული*“ ერთმანეთის მომდევნოდ რეალიზდებიან.

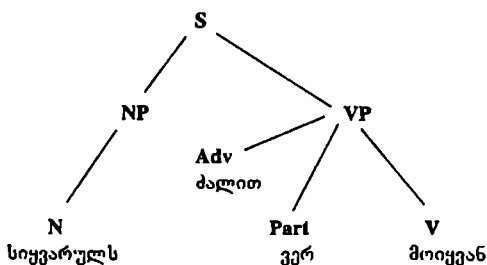
შდრ.:

(3) *ძალით სიყვარულს ვერ მოიყვან, ეელზე ყაყაჩო თვითონ იზრდება.*
(მანუჩარ ლეჟავა)

პირველი წინადადება სინტაქსურად ასე დაიშლება:

მეორე წინადადება სინტაქსურად ასე დაიშლება:

როგორც ამ კონსტრუქციებიდან ჩანს, პირველ წინადადებაში *ძალით* მიემართება *სიყვარულს* და ქმნის სახელურ ფრაზას *ძალით სიყვარული*, მეორე წინადადებაში კი მიემართება პრედიკატს და ქმნის ზმნურ ფრაზას: *ძალით (ვერ) მოიყვან*.

ტრადიციული გრამატიკა სიტყვაფორმას *ძალით* სახელურ ფრაზაში აღწერს როგორც სინტაგმის (მსაზღვრელ-საზღვრელის) მსაზღვრელს, ზმნურ ფრაზაში კი - როგორც ზმნიზედას. რა კვალიფიკაცია შეიძლება მიეცეს სიტყვას *ძალით*? შევეცადოთ ამ კითხვას პასუხი გავცეთ ორი პერსპექტივიდან: ტრადიციული გრამატიკისა და ფუნქციური გრამატიკის პერსპექტივიდან.

ტრადიციული გრამატიკის ფარგლებში სიტყვაფორმა *ძალით* მორფოლოგიურ დონეზე განიხილება როგორც ფორმაცვალებადი სიტყვა - არსებითი სახელი, რომლის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას გააჩნია უნარი დაერთოს სახელს მსაზღვრელის ფუნქციით, ან დაერთოს ზმნას ზმნიზედის ფუნქციით.

ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში კი *ძალით* ფორმა განიხილება როგორც ფლექსიის შედეგად წარმოშობილი ფორმა, რომელიც გამოეყო ბრუნების პარადიგმას და დაკარგა რა ფლექსიის უნარი, იქცა ფორმაუცვლელ სიტყვად ზმნიზედად და გაქვედა.³⁹ ფუნქციური თეალსაზრისით იგი წარმოადგენს მოდიფიკატორს, რომელსაც შეუძლია როგორც სახელის, ისე ზმნის მოდიფიცირება. მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით სინტაგმაში მოდიფიკატორად გამოყენებული არსებითი სახელი ფუნქციური თეალსაზრისით უტოლდება სახელურ ფრაზაში ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გამოყენებულ არსებით სახელს, მაგ. *ძალით სიყვარული* vs. *აღამიანის სიყვარული*. ორივე შემთხვევაში მოდიფიკატორი ფორმაუცვლელი რჩება. შდრ.: *ძალით სიყვარულ-მა* - *აღამიანის სიყვარულ-მა*, *ძალით სიყვარულ-ს* - *აღამიანის სიყვარულ-ს* და ა.შ.

ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად შეგვიძლია გამოვიყენოთ კითხვის დასმის მეთოდი:

შდრ.:

კითხვა: როგორი სიყვარული არის სიძულელილზე უარესი?

პასუხი: ძალით სიყვარული.

³⁹ შდრ. მაგ., დროის ზმნიზედა *დღეს*, რომელიც არსებითი სახელის *დღე* მიცემითი ბრუნვის გაქვეებული ფორმაა.

კითხვა: როგორ (ვერ) მოიყვან სიყვარულს? (და არა რით ვერ მოიყვან სიყვარულს?)

პასუხი: ძალით (ვერ) მოიყვან.

კორპუსში ძალით -სიტყვაფორმის კოლოკაციების კვლევამ გვიჩვენა, რომ ამ სიტყვის განსხვავებული გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს:

ა) ძალით არის ფორმაცვალებადი სიტყვა - მოქმედებითში დასმული არსებითი სახელი ძალა, რომელიც წინადადებაში მოქმედების ინსტრუმენტს გამოხატავს.

0 თბილისი სამხედრო ძალით აპირებს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას.

ბ) ძალით არის ფორმაუცვლელი სიტყვა, რომელიც მორფოლოგიური ფორმის გრამატიკალიზაციის შედეგად არის მიღებული.

0 „ტორპედოში„ დაუწერელი კანონია, ფეხბურთელი, რომელიც ძალით გააგდებინებს თავს, კლუბიდან გაძევებული იქნება.

გრამატიკალიზაციის საკითხი საგანგებო მსჯელობის საგანია და ჩვენ ქვემოთ დაწვრილებით შევეხებით მას. აქ მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი ფორმაცვალებადი სიტყვების გრამატიკალიზაციის დროს ხდება სიტყვის დესემანტიზაცია და მისი გრამატიკული ფუნქციით აღჭურვა: სემანტიკური კომპონენტი ნეიტრალიზდება და ფუნქციურ ძალას იძენს. ზემოთ მოყვანილ წინადადებაში საუბარია არა მოქმედების განხორციელების ინსტრუმენტზე (ძალის, როგორც ინსტრუმენტის გამოყენება), არამედ მოქმედების სახეზე: როგორ გააგდებინებს თავს ფეხბურთელი მსაჯს და არა რით გააგდებინებს თავს ფეხბურთელი მსაჯს.

იმის დადგენა, ნამდვილად მოხდა გრამატიკალიზაცია თუ არა, რამდენიმე გზით შეგვიძლია გადავამოწმოთ:

1) კითხვის დასმის მეთოდი

- მეთოდის მიზანი

ამ მეთოდის მიზანია კითხვის დასმის გზით დაეადგინოთ წინადადების წევრების სინტაქსური ფუნქცია. მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში ამ მეთოდის გამოყენება გულისხმობს მოდიფიკატორის მიმართ შემდეგი კითხვების დასმას: როგორ? ან რით?

მეთოდის გამოყენების შედეგი

თუ ამ მეთოდის გამოყენების შედეგად საკვლევი სიტყვაფორმა პასუხობს კითხვაზე როგორ?, მაშინ იგი ფორმალურად ელემენტად უნდა განვიხილოთ, რომელიც ვითარების გარემოების ფუნქციით არის წინადადებაში გამოყენებული და ზმნური ფრაზის ერთ-ერთ კომპონენტს წარმოადგენს. თუ საკვლევი სიტყვაფორმა პასუხობს კითხვაზე რით?, მაშინ იგი მოქმედების ინსტრუმენტს წარმოადგენს, ფლექსიური ელემენტია და მორფოლოგიური პარადიგმის ერთ-ერთი შემადგენელი კომპონენტი, რომელიც სინტაქსურადაც სხვაგვარად კვალიფიცირდება უბრალო დამატებას წარმოადგენს.

2) ლექსიკური სუბსტიტუციის (ჩანაცვლების) მეთოდი

მეთოდის მიზანი

ამ მეთოდის მიზანია ლექსიკური ერთეულის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზის ჩატარება. მოცემული ლექსიკური ერთეული უნდა ჩაენაცვლოს სინონიმური, შედარებით გამჭვირვალე სემანტიკის მქონე ეკვივალენტით ისე, რომ წინადადების საერთო შინაარსი და ლოგიკური მიმართებები წინადადებებს შორის (არსებითად) არ შეიცვალოს.

მეთოდის გამოყენების შედეგი

თუ მოცემული ლექსიკური ერთეული ამგვარი ჩანაცვლების საშუალებას იძლევა, ე. ი. იგი ჯერ კიდევ არ არის ფუნქციურ ელემენტად ქცეული.

3) მოდიფიკატორის მოდიფიცირების მეთოდი

მეთოდის მიზანი

ამ მეთოდის გამოყენებამ საშუალება უნდა მოგვცეს დაეადგინოთ, რამდენად არის შესაძლებელი თავად საანალიზოდ აღებული მოდიფიკატორის (ანუ მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი სახელის) მოდიფიცირება.

მეთოდის გამოყენების შედეგი

თუ საანალიზოდ აღებული მოდიფიკატორის მოდიფიცირება შეიძლება ისე, რომ იგი თავად იქცევა სინტაგმის ბირთვად, ანუ საშუალებას იძლევა მოდიფიკატორებად დაირთოს ამ ფუნქციით გაოვალისწინებული ყველა შესაძლო მეტყველების ნაწილი, მაშინ საქმე გვაქვს ფლექსიურ ფორმასთან და მოქმედებითში დასმული არსებითი სახელი მოქმედების იარაღს წარმოადგენს.

4) პერმუტაციის (გადაადგილების) მეთოდი

მეთოდის მიზანი

ამ მეთოდის გამოყენების მიზანია შემოწმდეს, შეიძლება თუ არა მოდიფიკატორის დისლოკაცია - თავისუფალი გადაადგილება წინადადების ფარგლებში, ისე, რომ წინადადების ფრაზული სტრუქტურა არ დაირღვეს და წინადადებით გადმოცემული შინაარსი არ შეიცვალოს. და თუ შესაძლებელია, რა ცვლილებებს აქვს ადგილი ფრაზაში ან მთლიანად წინადადებაში როგორც სინტაქსური, ისე სემანტიკურ-პრაგმატული თვალსაზრისით.

მეთოდის გამოყენების შედეგი

თუ მოდიფიკატორის გადაადგილება მარჯვენა პერიფერიაში ფორმობრივი ცვლილების გარეშე შესაძლებელია ისე, რომ მისი ბმულობა ბირთვთან არ იკარგება, მაშინ საქმე გვაქვს ფუნქციურ ელემენტთან. თუ გადაადგილება შეუძლებელია, ეინაიდან სინტაქსურ ფრაზაში მოდიფიკატორს მყარად განსაზღვრული ადგილი აქვს მიჩენილი, მაშინ კვალიფიცირდება მოდიფიკატორი, როგორც ფლექსიური ელემენტი.

განვიხილოთ თითოეული მეთოდი კონკრეტული წინადადების მაგალითზე.

ა) კითხვის დასმის მეთოდი

გრამატიკალიზაციის პროცესის დასადგენად, ანუ იმის გასარკვევად, ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი სიტყვა მისი ჩვეული, მოსალოდნელი ფორმით და ფუნქციით გამოიყენება თუ არა, ხშირად ეფექტურია მოცემული ლექსიკური ერთეულის მიმართ კითხვის დასმა.

მეთოდის ეფექტურობის საილუსტრაციოდ გავაანალიზოთ წინადადება „მშობლები ძალით მიგვათრევდნენ შინ“: დაეუსვათ კითხვა წინადადების თიოოეულ წევრს.

კითხვა: ვინ მიგვათრევდა ძალით?

პასუხი, მშობლები

კითხვა: რას შერებოდნენ მშობლები?

პასუხი? ძალით მიგვათრევდნენ

კითხვა: სად მიგვათრევდნენ მშობლები ძალით?

პასუხი: შინ

კითხვა: როგორ მიგვათრევდნენ მშობლები?

პასუხი: ძალით

მიგაქციოთ ყურადღება ორ გარემოებას:

- 1) ზმნასთან ერთად, როგორც კითხვის დასმის დროს, ისე პასუხის გაცემის დროსაც, ფიგურირებს ძალით, როგორც ზმნიზედა:

კითხვა: ვინ მიგვათრევდა ძალით? და არა ვინ მიგვათრევდა?

კითხვა: რას შერებოდნენ მშობლები?

პასუხი: ძალით მიგვათრევდნენ და არა მიგვათრევდნენ.

კითხვა: სად მიგვათრევდნენ მშობლები ძალით?

პასუხი: შინ

- 2) სიტყვაფორმას ძალით, დაესმის კითხვა როგორ? (როგორ მიგვათრევდნენ მშობლები?) და არა რით? (!!! რით მიგვათრევდნენ მშობლები?)

ჩვენ შემთხვევაში არსებითი სახელის (ძალა) მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა „ძალით“ მოქმედების იარაღს კი არ აღნიშნავს, არამედ მოქმედების სახეს. იმ უმნიშვნელოვანესი სამი პარამეტრის მიხედვით – ა) სინტაქსურ დონეზე ძალით ახლავს ზმნას, ბ) ფორმაუცვლელი სიტყვაა და გ) დაესმის კითხვა როგორ? – მირთვის კლასიკურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. „ძალით“ კვალიფიცირდება, როგორც ზმნიზედა, რომელიც ვითარების გარემოების ფუნქციით გამოიყენება სინტაქსურ დონეზე. ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში მას ზმნის მოდიფიკატორის კვალიფიკაცია ეძლევა.

ბ) ლექსიკური სუბსტიტუციის მეთოდი

მიუხედავად იმისა, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა დესემანტიზაციის შედეგად ფუნქციურ ელემენტად იქცა, ნაწილობრივ მაინც შეინარჩუნა თავდაპირველი სემანტიკა იგი გამოხატავს „ძალის გამოყენებას“, „იძულებას“, „საკუთარი ნების გარეშე/წინააღმდეგ მოქმედებას“. ძალით-მოდითფიკატორის ეს სემანტიკური ფუნქცია კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილ წინადადებაში:

(*ნა*) *იძულების წესით (უფრო სწორად, იარაღის ძალით*) ჩამოაშორეს გუნდს.*

*იარაღის ძალით=იარაღის გამოყენებით

ძალით დააწვინა = იძულებით დააწვინა

ძალით ააღაგებინა = საკუთარი ნების გარეშე ააღაგებინა

შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სინტაგმა *ძალით გააკეთებინა* ელიფსს შეიცავს:

კითხვა: როგორ?

↓

[<i>ძალის გამოყენებით</i>] გააკეთებინა		
<i>N_{GEN}</i>	<i>N_{INST}</i>	<i>V_{AOR.S3.O3.103}</i>
	<i>ADV_{INST}</i>	<i>Predicate</i>
	↓	

კითხვა: როგორ გააკეთებინა?

↓

[~~<i>ძალის გამოყენებით</i>~~] გააკეთებინა		
~~<i>N_{GEN}</i>~~	~~<i>N_{INST}</i>~~	<i>V_{AOR.S3.O3.103}</i>
[<i>ძალით</i>]		<i>გააკეთებინა</i>
	<i>ADV_{INST}</i>	<i>Predicate</i>

როგორც ჩანს, გრამატიკალიზაცია ბოლომდე ჯერ არ განხორციელებულა. *ძალით* ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე დესემანტიზებული და ჯერ კიდევ დაირთავს კითხვას: *როგორ?* პასუხი: *ძალით*.

ცნობილია, რომ გრამატიკული ფუნქციის მატარებელ ელემენტებს, კითხვა, როგორც წესი, არ დაესმით. მაგ.: მოდალობის გამომხატველ ფუნქციურ ელემენტებს *ეგებ* ან *მგონი*, რომლებიც ზმნური ფორმების

(*ეგების, მგონია*) დესემანტიზაციისა და გრამატიკული ფუნქციის აღჭურვის გზით არის მიღებული, კითხვა არ დაესმით:

შდრ.:

ეგებ სახლში დაბრუნდა ზვიადი?! / მგონი სახლში დაბრუნდა ზვიადი.

კითხვა: რა ქნა?

პასუხი: დაბრუნდა

კითხვა: ვინ დაბრუნდა?

პასუხი: ზვიადი

კითხვა: სად დაბრუნდა?

პასუხი: სახლში

ფუნქციურ ელემენტებს *ეგებ* და *მგონი* კითხვა არ დაესმით – ისინი წინადადების დამოუკიდებელ წევრებს არ წარმოადგენენ.

გ) მოდიფიკაციის გამოყენების შესაძლებლობა

განვიხილოთ კიდევ ერთი მეთოდი - მოდიფიკაციის შესაძლებლობა, რომელიც საშუალებას გვაძლევს ფორმალურ დონეზე ერთმანეთისაგან გავარჩიოთ სიტყვაფორმის „ძალით“ გამოყენების განსხვავებული შემთხვევები - „ძალით“, როგორც არსებითი სახელი, როგორც მოქმედების ინსტრუმენტი vs. „ძალით“, როგორც ზმნით გადმოცემული მოქმედების ვითარების გარემოება.

მოდიფიკატორი, თავისთავად, დაერთვის ბირთვს და ახდენს მის მოდიფიკაციას, თუმცა თავადაც შეიძლება დაირთოს მოდიფიკატორი. სიტყვაფორმის „ძალით“ კოლოკაციების კვლევა მარცხენა პერიფერიაში გვიჩვენებს, რომ მის მარცხნივ რეალიზდება შემდეგი მეტყველების ნაწილები:

ზედსართავი სახელი: *მთელი ძალით* (730), *ახალი ძალით* (174), *საშინელი ძალით* (29),

ჩვენებითი ნაცვალსახელი: *იმ ძალით* (17), *ასეთი ძალით* (18)

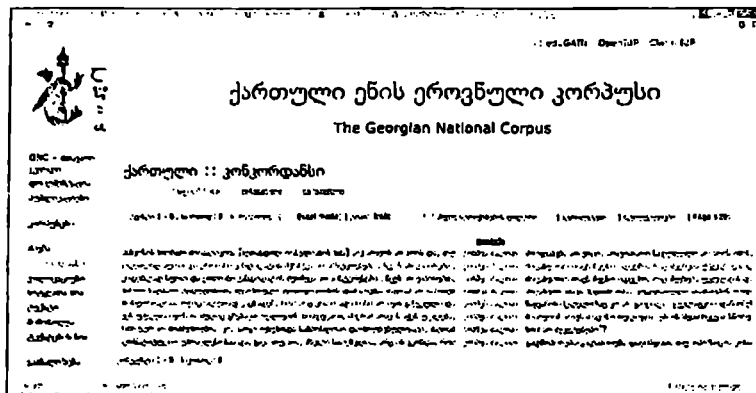
კუთვნილებითი ნაცვალსახელი: *მისი ძალით* (18)

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი: *თავისი ძალით* (27)

მიმღეობა: *განახლებული ძალით* (12)

რიცხვითი სახელი: ნახევარი ძალით (35)

ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი: კანონის ძალით (151),
იარაღის ძალით (106)

გაფრთხილება: კოლოკაციების კელევის დროს არ უნდა დაგვაევიწყდეს კონტექსტების გადამოწმება. მაგ. ვინმეს ძალით შესაძლებელი კომბინაციაა, თუმცა კონტექსტების გადამოწმება გეინვენებს, რომ ამ ორი სიტყვის თანმიმდევრობა არ გვაძლევს სინტაგმას, ისინი სხვადასხვა ფრაზის წევრები არიან. მაგ. იქ არაფერ არ არის და თუ ვინმეს ძალით მოიყვანენ, არ ვიცო.

ვნახოთ, რამდენად შესაძლებელია სიტყვაფორმის „ძალით“ შემდგომი მოდიფიკაცია. საანალიზოდ ავიღოთ შემდეგი წინადადება: „დაფინანსების არქონის მიუხედავად, თავად მოიწვია მსახიობები და რეჟისორს ძალით გადააღებინა ფილმი“.

- (ა) მთელი ძალით გადააღებინა
- (ბ) ასეთი ძალით გადააღებინა
- (გ) მისი ძალით გადააღებინა
- (დ) თავისი ძალით გადააღებინა
- (ე) განახლებული ძალით გადააღებინა
- (ვ) ნახევარი ძალით გადააღებინა
- (ზ) კანონის ძალით გადააღებინა

როგორც ეხედათ, ზემოთ ჩამოთვლილი მოდიფიკატორების გამოყენება შეიძლება გრამატიკულად სწორ და შინაარსობრივად დასაშვებ, მაგრამ საწყისი წინადადებიდან ლოგიკური მიმართებების თვალსაზრისით შინაარსობრივად აცდენილ წინადადებებს გეძლევა:

- 1) მორფოსემანტიკურ დონეზე მოხდა სიტყვის რესემანტიზაცია სიტყვაფორმამ „*ძალით*“ კელავ დაიბრუნა საწყისი შინაარსი;
- 2) მორფოსინტაქსურ დონეზე „*ძალით*“ იქცა სახელური ფრაზის ბირთვად;
- 3) ინფორმაციულ დონეზე კი დაიკარგა რეგისორის მიერ ფილმის იძულებით გადაღების ფაქტორი.

სამაგიეროდ, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მოდიფიკატორი დასაშვებია ისეთ წინადადებებში, სადაც *ძალით* არა გრამატიკული, არამედ ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელ სიტყვად არის გამოყენებული:

ახალი/მთელი/განსაკუთრებული ძალით იფეთქა...

კანონის ძალით დაისაჯნენ...

ისეთი ძალით გააკაშაშდა დარბაზი...

(კიდევ უფრო) მეტი ძალით გაარტყა...

იმ/რა ძალით ამოხეთქა...

სხვა მაგალითები:

(56)... *ფარაონმა არ დაიჯერა, რომ მოსე და აჰრონი ღვთისგან იყვნენ გამოგზავნილი და მისი ძალით მოახდინეს სასწაული.*

(57) *მომიტირებებმა ფიზიკური ძალით აჯობეს სამართალდამცავი ორგანოების წარმომადგენლებს.*

ზოგიერთი წინადადება, როგორცაა მაგ., „*ისინი რაღაც ძალით იყვნენ გაერთიანებულნი*“ ომონიზურია (ამბიგუურია) და დამატებით განმარტებას მოითხოვს. ამ მაგალითს ჩვენ ქვემოთ, გრამატიკალიზაციისადმი მიძღვნილ თავში განვიხილავთ.

ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ტესტს წარმოადგენს მრავლობითი ფორმის წარმოების შესაძლებლობის გადამოწმება. იმ შემთხვევაში, თუ მხოლობითის ფორმა *ძალით* მრავლობითის ფორმით *ძალებით* ჩანაცვლებადია, ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენს – *მთელი ძალებით შეუტეის... განახლებული ძალებით შეუდგნენ, საკუთარი ძალებით მოაგვარეს...*

კორპუსში შესაბამისი მასალების გადამოწმებამ დაგვარწმუნა, რომ თუ მრავლობითის ფორმა ჩაენაცვლება *ძალით-ფორმას*, არსებითი სახელია, თუ არა - მაშინ ზმნიზედა.

შდრ.:

(58) უკვე ერთი თვეა, რაც სომხეთის დაუძინებელი მტერი დიდძალი ძალებით ესხმის ჩვენს ქვეყანას თავს.

(59) ინგლისის მუშათა პარტია მოელი თავისი ძალებით უნდა დაეხმაროს საქართველოს ამ მიზნის მისაღწევად.

(60) მშობლები ძალით მიგვათრევდნენ შინ.

(61) კულაკები პურს არ იძლევიან, ზოგიერთი ადგილებიდან ძალით გამოგვაქვს.

პირველ ორ წინადადებაში *ძალებით* ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელია და მოქმედების ინსტრუმენტის სემანტიკით გამოიყენება. ბოლო ორ წინადადებაში კი ზმნიზედის ფუნქციით არის გამოყენებული: ზმნას მიერთვის, მრავლობითი არ ეწარმოება და უპასუხებს კითხვაზე: *როგორ?*

7. მოდიფიკატორი ვითარებით ბრუნვაში

ვითარებით ბრუნვაში დასმული მოდიფიკატორი „სიყვარულთან, ორჯერ დასტურდება: *ნახევრად სიყვარული, თავად სიყვარული*.

პირველ შემთხვევაში - *ნახევრად სიყვარული* - ზმნური პარადიგმიდან გადმოჰყვება *სიყვარულს* ზმნური ფრაზიდან სახელურ ფრაზად ტრანსფორმაციის დროს: *ნახევრად უყვარს > ნახევრად სიყვარული*. შდრ. *ძალუმად უყვარს > ძალუმად სიყვარული* და ა.შ. ტრანსფორმაციის ამგვარი შემთხვევა სისტემურ ხასიათს ატარებს და სხვა ზმნებთანაც არის დასაშვები: *მშვიდად სიარული/ჭამა/სწავლა* და ა.შ.

მეორე მაგალითი კი სხვა შემთხვევას გვიჩვენებს. მოდიფიკატორი *თავად* წარმოშობით ნასახელარი ნაცვალსახელია, რომელიც ვითარებითი ბრუნვის ფორმით გაქვედა და უკუქცევითი ნაცვალსახელის სტატუსი შეიძინა (შდრ. *თვით სიყვარული*).

8. თანდებულიანი მოდიფიკატორების საკითხისათვის

მოდიფიკატორების ჩამონათვალში ხშირად გვხვდება *-(ა)დმი* თანდებულიანი მოდიფიკატორები:

სიცოცხლისადმი (7), მოყვასისადმი, საქმისადმი (6), ქალისადმი (6), შეილისადმი, სამშობლოსადმი (5), ხელოვნებისადმი, სპორტისადმი (4), ადამიანებისადმი, თეატრისადმი, სამშობლოსადმი, წიგნისადმი, ადამიანისადმი, ღმრთისადმი, ამპუტაციისადმი (3), წარსულისადმი, მხატვრობისადმი, ავტომობილებისადმი, დედისადმი, ტახტისადმი, მისადმი, ამერიკისადმი, ექსტრათისადმი, კუთხისადმი (2).

ამასთან, საგულისხმოა, რომ ხშირად იგივე სახელი დასტურდება ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. მაგ., *დედის სიყვარული vs. დედისადმი სიყვარული, მოყვასის სიყვარული vs. მოყვასისადმი სიყვარული.*

ერთი შეხედვით, *დედის სიყვარული vs. დედისადმი სიყვარული* ისეთ შთაბეჭდილებას გვიქმნის, თითქოს ორივე სინტაგმა ერთსა და იმავე შინაარსს გადმოცემდეს ფუნქციურ-სემანტიკურ ეკვივალენტებს წარმოადგენდნენ. ამ ფენომენის გასარკვევად, მოდიო, კიდევ ერთხელ გადავხედოთ ნათესაობითი ბრუნვის სემანტიკურ-ფუნქციური გამოყენების ტიპოლოგიურ შემთხვევებს.

ნათესაობითი ბრუნვა არსებითი სახელის ბრუნვის პარადიგმაში, როგორც წესი, დეტერმინაციის მიზნით გამოიყენება ნათესაობითში დასმული არსებითი სახელი (მოდიფიკატორი) მიემართება სინტაგმის ბირთვს და ახდენს მის მოდიფიკაციას. ნათესაობითში დასმული მოდიფიკატორის ფუნქციური სემანტიკის გათვალისწინებით განასხვავებენ სხვადასხვა შემთხვევებს:

ა) კუთვნილების და პარტიტივის ნათესაობითი (ლათ. *Genitivus possessivus, Genitivus partitivus*)

კუთვნილების ნათესაობითს მიეკუთვნება ამ ტიპის სინტაგმები – „*დედის სახლი*“ და გამოხატავს იმას, თუ ეის ეკუთვნის ობიექტი (/ვინ ფლობს ობიექტს). ამასთან, არ არის აუცილებელი, რომ კუთვნილება ვიწრო, ანუ მფლობელის მნიშვნელობით იქნეს გაგებული. კუთვნილების ნათესაობითს ჩვენ მაშინაც ვიყენებთ, როდესაც გვინდა გადმოვცეთ გეოგრაფიული ან პოლიტიკური მიკუთვნება, როგორც ასეთ მაგალითში:

საქართველოს მოსახლეობა, კოლხეთის დაბლობი. სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად კუთვნილების ნათესაობის მიაკუთვნებენ ისეთ შემთხვევებსაც, როგორიცაა კაბის კაღთა, თმის ძირები, შარვლის ჯიბე⁴⁰. ნათესაობიის გამოყენების ეს შემთხვევები მჭიდროდ ესაზღვრება ნათესაობითი მეორე ფუნქციურ-სემანტიკური მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევას, კერძოდ, მთელის ნაწილის ნათესაობით (ლათ. *Genitivus partitivus*, ალტერნატიული სახელი ამ ცნებისათვის შეიძლება იყოს პარტიტივი/პარტიტიული ნათესაობითი/წილობრივი ნათესაობითი). ნაწილის ნათესაობითის გამოყენების შემთხვევად ითვლება ისეთი მაგალითები, როგორიცაა საზოგადოების ერთი ნაწილი, მოსახლეობის ნახევარი, ტორტის ნაჭერი, მემკვიდრეობის მეოთხედი.

ერთადერთი ტესტი, რომელიც შეიძლება ყოველთვის არა, მაგრამ ძირითად შემთხვევებში ამართლებს, არის მიზნობრივი სუბსტიტუციის წესი. მიზნობრივი სუბსტიტუციის წესის გამოყენება გულისხმობს არა ნებისმიერი შესაძლო სიტყვით ჩანაცვლებას, არამედ რომელიმე კონკრეტული ფორმის გამოყენებას. კუთვნილებითი ნათესაობითის შემთხვევაში მოდიფიკატორს თავისუფლად ჩაენაცვლება კუთვნილებითი ნაცვალსახელი:

შდრ.: დედის სახლი vs. მისი სახლი, საქართველოს მოსახლეობა vs. მისი მოსახლეობა.

რაც შეეხება პარტიტივს, ხშირად იგი ორცნებიანი კომპოზიციის ფუნქციით გამოიყენება, რაზედაც ის ფაქტი მიუთითებს, რომ მოდიფიკატორის ჩანაცვლება კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გრამატიკულად შესაძლებელია, მაგრამ პრაგმატულად გაუმართლებელი. მაგ., წინადადებაში „შარვლის ჯიბე გამეხა“ მოდიფიკატორის ჩანაცვლება კუთვნილებითი ნაცვალსახელით „მისი ჯიბე გამეხა“ ატიპურია. პარტიტიული სინტაგმები ხშირად ენაში კომპოზიტური ფორმებით არის გადმოცემული. შდრ. გერმ. *Hosentasche* შარვლის ჯიბე, *Haustür* სახლის კარი. ქართულში პარტიტივის გაკომპოზიტების მაგალითია კალმისტარი. დიაქრონიულად ასეთივე წარმოშობისაა ჭიშკარი (<ბჭისკარი) და ისეთი ისტორიული ტოპონიმები, როგორიცაა: ტაშისკარი, კავთისხევი და ა.შ.

⁴⁰ იხ. Eisenberg 2006, 249; Engel 209, 294;

ჩვენი დაკვირვებით, არსებობს ერთი ფორმალურ-სემანტიკური ნიშანი პარტიტიული ნათესაობითის ამოსაცნობად: სინტაგმის ბიროვის პოზიციაში, როგორც წესი, წილობითი რიცხვითი სახელი (ნახევარი, მეორედი, ერთი მესამედი) ან მასთან სემანტიკურად გათანაბრებული არსებითი სახელი გვევლინება. უმეტესად ესენია მიმღებური წარმოშობის ისეთი არსებითი სახელები, როგორიცაა *ნაწილი*, *ნაგლეჯი*. ასევე, ფიზიკური ან აბსტრაქტული მოვლენის ან კონკრეტული სხეულის შემადგენელი ნაწილი, როგორიცაა *წვიმის წვეთი*, *თოვლის ფანტელი*, *უნივერსიტეტის პირველი კორპუსი*, *ყურძნის მარცვალი*, *რეველის ფურცელი*, *წიგნის ყდა*, *ფუნჯის წვერი*, *ისრის თავი*.

ერთ-ერთი ხერხი, რომელიც შეიძლება პარტიტივის ამოსაცნობად გამოვიყენოთ, არის ვიზუალიზაცია.

შევეცადოთ, აღვწეროთ ქვემოთ მოცემული საგნების მონიშნული ნაწილები:

კალმის წვერი

ტორტის ნაჭერი

ყურძნის მარცვალი

დაეუბრუნდეთ კვლავ ნათესაობითში მდგარი მოდიფიკატორის კვალიფიკაციის საკითხს და განვიხილოთ ნათესაობითის გამოყენების ისეთი შემთხვევები, რომელიც თანდებულიანი ნათესაობითის პარადლუზურად გვხვდება: *დედის სიყვარული* vs. *დედისადმი სიყვარული*.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ნათესაობითის ორ ფორმას განარჩევენ: სუბიექტის ნათესაობითს (ლათ. *Genitivus subiectivus*) და ობიექტის ნათესაობითს (ლათ. *Genitivus obiectivus*). ნათესაობითის ეს ფორმები რეალიზდება იმ შემთხვევაში, როდესაც სინტაგმის ბირთვი ზმნური წარმოშობისაა წინადადების ისეთი ტრანსფორმაციის შედეგად არის მიღებული, როდესაც A წინადადების პრედიკატი ახალი, B წინადადების სუბიექტის როლში გვევლინება.

მაგ.:

ბავშვი იცინის > ბავშვის სიცილი
S V > MODIF HEAD
 [------VP-----] > [------NP-----]

როდესაც სინტაგმის ბირთვი გარდამავალი ზმნის ტრანსფორმაციის შედეგად არის მიღებული, ანუ *A* წინადადების პრედიკატი ახალი, *B* წინადადების სუბიექტის როლში გვევლინება, მაშინ გარდამავალი ზმნის ობიექტი ტრანსფორმირდება სინტაგმის მოდიფიკატორად, ჩაისმის ნათესაობით ბრუნვაში და ასეთ შემთხვევაში ნათესაობითის ფორმა კეაღი-ფიცირება როგორც ობიექტის ნათესაობითი.

მაგ.:

(62) *პოლიციელმა დაიჭირა ქურდი > ქურდის დაჭერა*

ზოგიერთი ზმნის სემანტიკა იძლევა ორგვარი ტრანსფორმირების საშუალებას გარდამავალი ზმნის სუბიექტი გადაიქცევა სინტაგმის მოდიფიკატორად, ობიექტი კი ფორმდება თანდებულიანი ბრუნვით და გადაჰყვება ზმნას სინტაგმაში. სწორედ ასეთ ზმნებს მიეკუთვნება ზმნა „სიყვარული“.

(63) *დედას უყვარს შვილი > დედის სიყვარული შვილისადმი*

დედას	უყვარს	შვილი
SDAT	VtPRESS	ONOM
დედის	სიყვარული	შვილისადმი
MODIFICATOR	HEAD	ADDRESSEE

დაეუბრუნდეთ ჩვენს მაგალითს: *დედის სიყვარული* vs. *დედისადმი სიყვარული*. ეს ორი მაგალითი ორი სხვადასხვა შინაარსის მატარებელი წინადადების ტრანსფორმაციის შედეგად არის მიღებული:

შდრ.: *Genitivus subiectivus* vs. *Genitivus obiectivus* (სუბიექტის გენეტივი vs. ობიექტის გენეტივი)

(62ა) დედას უყვარს შვილი > დედის სიყვარული შვილისადმი (Genitivus obiectivus)

(62ბ) შვილს უყვარს დედა > შვილის მიერ დედის სიყვარული (Genitivus obiectivus)

დედას	უყვარს	შვილი	>	დედის	სიყვარული	შვილისადმი
subject	V	object		genitivus subiectivus	HEAD	ADDRESSEE
შვილს	უყვარს	დედა	>	დედის	სიყვარული	
Subject	V	object		genitivus obiectivus	HEAD	ADDRESSEE

ამგვარი ტრანსფორმაციის საშუალებას მხოლოდ ზმნათა ერთი სემანტიკური ჯგუფის (ე.წ. გრძნობა-აღქმის ზმნები *verba sentiendi*) ზოგიერთი წყვერი იძლევა: *მიყვარს, მძულს, მეზიზღება*.

(63) გიორგის სძულს სიყალბე > გიორგის სიძულვილი სიყალბისადმი

(64) ნატოს ეზიზღება ლოკოკინა > ნატოს ზიზღი ლოკოკინისადმი

სამაგიეროდ ამ ჯგუფის (ანუ *verba sentiendi*) სხვა ზმნებს არ შეუძლიათ ამ ტიპის ტრანსფორმაცია, ისინი სულ სხვა ოპერატორებს იყენებენ ტრანსფორმირების დროს, ისევე როგორც ჩვეულებრივ სხვა ზმნები, როგორიცაა *ძებნა, წერა, გაცემა*:

(65) ადამიანი შეიმეცნებს ჭეშმარიტებას > ადამიანის მიერ შემეცნება ჭეშმარიტებისა.

(66) ადამიანი ეძებს ჭეშმარიტებას > ადამიანის მიერ ძებნა ჭეშმარიტებისა.

(67) ადამიანი გასცემს სიკეთეს > ადამიანის მიერ სიკეთის გაცემა.

ტრანსფორმაციის წესები ასე შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

- 1) სუბიექტი ტრანსფორმირდება *მიერ* თანდებულიან პრემოდული-კატორად, ობიექტი – პოსტმოდული-კატორად, პირიანი ზმნა კი – სინტაგმის ბირთვად:

წინადადება > სახელური სინტაგმა
 ადამიანი ეძებს ჭეშმარიტებას > ადამიანის მიერ ძებნა ჭეშმარიტებისა

ანუ

ადამიანი > ადამიანის მიერ
 ეძებს > ძებნა
 ჭეშმარიტებას > ჭეშმარიტებისა

სტრუქტურულად ეს ტრანსფორმაცია (წინადადების ნომინალიზაცია) ასე ჩაიწერება:

A>PREMODIF(მიერ) + Vtr>HEAD + DO > POSTMODIF(ADDRESSEE)

- 2) სუბიექტი განიცდის ელიმინირებას, ობიექტი ტრანსფორმირდება სინტაგმის მოდიფიკატორად, პირიანი ზმნა კი – ბირთვად:

წინადადება > სახელური სინტაგმა
 ადამიანი ეძებს ჭეშმარიტებას > ძებნა ჭეშმარიტებისა

ანუ

ადამიანი > Ø
 ეძებს > ძებნა
 ჭეშმარიტებას > ჭეშმარიტებისა

სტრუქტურულად ეს ტრანსფორმაცია (წინადადების ნომინალიზაცია) ასე ჩაიწერება:

A>Ø + Vtr>HEAD + DO>PRE/POSTMODIF (ADDRESSEE)

- 3) სუბიექტი ტრანსფორმირდება სინტაგმის მოდიფიკატორად, პირიანი ზმნა – ბირთვად, ობიექტი კი თანდებულიან ადრე-სატად:

წინადადება > სახელური სინტაგმა
 ზეიადმა > ზეიადის
 უსაყვედურა > საყვედური
 თანამშრომლებს > თანამშრომლებისადმი

ანუ **A>MODIF – Vtr>HEAD – IO>ADDRESSEE**

თუმცა ამბიგური (ომონიმური) შემთხვევებიც გვაქვს, როგორც, მაგალითად, მომდევნო შემთხვევაში:

შდრ.:

(68) *სამშობლოს სიყვარული vs. სამშობლოსადმი სიყვარული.*

სამშობლოს სიყვარული არის დამოუკიდებელი წინადადების ტრანსფორმაციის შედეგი.

მაგ.:

(69) *ადამიანებს უყვართ სამშობლო. სამშობლოს სიყვარული ყველაზე ძვირფასი რამ არის.*

ინტერპრეტაცია: ადამიანებისათვის ის ფაქტი, რომ მათ სამშობლო უყვართ, ძვირფასია.

შდრ.:

(70) *სამშობლოს უყვარს თავისი გმირები. სამშობლოს სიყვარული ყველაზე ძვირფასი რამ არის.*

ინტერპრეტაცია: გმირებისათვის ის ფაქტი, რომ ისინი სამშობლოს უყვარს, ძვირფასია.

ე.ი. *სამშობლოს სიყვარული* ერთ შემთხვევაში (69) ობიექტის გენეტივია, მეორე შემთხვევაში (70) კი – სუბიექტის გენეტივი.

მოდით, განვიხილოთ სხვა მაგალითი. ზმნათა ერთი სემანტიკური ჯგუფი (*ზრუნავს, ფიქრობს, დარდობს*) პირდაპირ ობიექტად -ზე თანდებულებიან სახელს შეიწყოფს, რომელიც ნომინალიზაციის დროს თან გადაჰყვება მას:

(71) *მაია ზრუნავს გიორგიზე > გიორგიზე ზრუნვა.*

(72) *ყველა გუნდი ფიქრობს მოგებაზე > მოგებაზე ფიქრი.*

ტრანსფორმაციის დროს ზმნის სუბიექტი შეიძლება მოდიფიკატორად გადაჰყვეს სინტაგმის ბირთვს:

(73) *მაია ზრუნავს გიორგიზე > მაიას ზრუნვა გიორგიზე*

ან წინადადების ცალკე, დამოუკიდებელ წევრად ტრანსფორმირდეს:

(74) *გიორგიზე ზრუნვა ცხოვრების მიზნად ექცა მაიას.*

9. მოდიფიკაციის საგანგებო შემთხვევები

ტერმ „სიყვარულის“ მარცხენა კოლოკანტებს შორის არის ორი სიტყვა *ფეხშიშველა* და *ოთხკედელშუა*. ვინაიდან სემანტიკური თავსებადობის თვალსაზრისით ეს ტერმები მოდიფიკატორებად ძნელად მოიაზრება, საგანგებოდ გადავამოწმეთ მათი პოენიერება კონტექსტში.

სინტაგმა „*ფეხშიშველა სიყვარული*“ ორჯერ დასტურდება ქართულ ენის ეროვნულ კორპუსში.

(75) *„გუშინ, სოფლის ორღობეში მორბენალი ჩემი ფეხშიშველა სიყვარული, დღეს, ზღვის ნაპირს კენჭებისგან აღარიბებს და ხელუკუღმა უბრუნებს მის უნაპირო თავდავიწყებას“.⁴¹*

და

(76) *„იქ, სოფლის ორღობეში ჩემი ფეხშიშველა სიყვარული დარბის...“⁴²*

ორივე მაგალითი პოეზიიდან არის და შედარებით ადვილად ასახსნელია: მოდიფიკატორი „*ფეხშიშველა*“ მეტაფორულად არის გამოყენებული. თუმცა, აღნიშნული მოდიფიკატორის გამოყენება იმ ტიპის სინტაგმებში, როგორიცაა „*ფეხშიშველა სიბრძნე*“, დამატებით მსჯელობას მოითხოვს.

მოდიფიკატორი „*ფეხშიშველა*“ ვითარების გარემოებაა, რომელიც ძირითადად მოძრაობის გამომხატველ ზმნებთან გვხვდება, როგორიცაა *დადის*, *დარბის*, *მიაბიჯებს*, *გამოუდგა*, *ცეკვავს*, *დაბტის*. განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება იგი მანერული მოძრაობის ზმნებთან: *დატანტალვს*,

⁴¹ <http://poetry.ge/poets/nato-ingorokva/poems/5959.poezia.htm>

⁴² ეკა ქევანიშვილის პოეზია

დაბანცალებს, როკავს, სეირნობს, მიბრაცუნობს წინადადების სახელურ ფრაზად ტრანსფორმაციის დროს ზმნიზდა „*ფეხშიშველა*“, რომელიც ზმნას მოდიფიკატორად დაერთვოდა, გადმოყვება მას სახელურ ფრაზაში, ანუ წარმოშობით ზმნიზედურ მოდიფიკატორს წარმოადგენს.

იგივე შეიძლება ითქვას სინტაგმის „*ოთხედელშუა სიყვარულძ*“ შესახებ მომდევნო წინადადებაში:

(77) *სამაგიეროდ, სულ ოთხედელშუა გინდა, რომ გყავდეს, ოთხედელშუა სიყვარული კი, მიმიქარია (გ. დოჩანაშვილი)*

ამ წინადადებაში *ოთხედელშუა* ორჯერ გვხვდება: პირველად იგი მიემართება ზმნას „*გყავდეს*“ (შდრ. *პერიფრაზი: გინდა, რომ ოთხედელშუა გყავდეს*) და უპასუხებს კითხვაზე *სად?*, მეორედ კი - სინტაგმის ბირთვს: „*ოთხედელშუა სიყვარული*“ და უპასუხებს კითხვაზე *რატომ?* (შდრ. *პერიფრაზი: ჩაკეტილი/ჩამწყვდეული სიყვარული*). ანუ, პირველად ზმნური ფრაზის ნაწილს წარმოადგენს და ახდენს ზმნის სპეციფიკაციას მოქმედების ადგილის თვალსაზრისით, მეორე შემთხვევაში კი ახლავს სახელს და სახელურ მოდიფიკატორს წარმოადგენს.

სახელური მოდიფიკაციების კვლევა ქართულში ფრაზის აგებულების და ფრაზაში იერარქიულობის დადგენის გარდა სინტაქსური ანალიზის ქვაკუთხედს წარმოადგენს. მომდევნო თავში ჩვენ შევეცდებით ეს საკითხი სინტაქსურ ფრაზაში კომბინირების წესებთან მიმართებით განვიხილოთ.

კომბინირების წესები სინტაქსურ ფრაზაში

I. კასკადური ტერმები ქართულში და მისი აგების წესები

კასკადური ტერმების აგების წესები დიდად არის დამოკიდებული მოდიფიკატორთა სემანტიკური კლასიფიკაციის საკითხზე. სახელი შეიძლება რამდენიმე ნიშნის მიხედვით დახასიათდეს: სიდიდის, ფერის, მასალის, კუთვნილების და ა. შ. სინტაგმის ბირთვს შეიძლება შესაბამისად რამდენიმე მოდიფიკატორი დაერთოს ცალ-ცალკე ან ერთდროულად:

შდრ.

*ეს სახლი, დიდი სახლი, ორი სახლი, მეზობლის სახლი
ეს დიდი სახლი, ორი დიდი სახლი, მეზობლის დიდი სახლი და
ა.შ.*

ფრაზების აგება აქ მოცემული ტერმების გამოყენებით *ეს* (ეს, დიდი, ორი, მეზობლის) სინტაგმაში გარკვეულ წესებს ემორჩილება. მოდიტ, გაეარკეიოთ, იერარქიულობის რა პრინციპი ფუნქციონირებს მრავალმოდი-
ფიკატორიანი მაღალი ტერმის აგების დროს.

განვიხილოთ სინტაგმაში კონსტიტუენტების თანმიმდევრობის რამ-
დენიმე ვარიანტი და გამოვიყენოთ პერმუტაციის მეთოდი:

- 1) *ეს ორი დიდი მეზობლის სახლი*
- 2) *ეს დიდი ორი მეზობლის სახლი*
- 3) *ეს დიდი მეზობლის ორი სახლი*
- 4) *ეს მეზობლის დიდი ორი სახლი*
- 5) *ეს მეზობლის ორი დიდი სახლი*
- 6) *ორი დიდი მეზობლის ეს სახლი*
- 7) *ორი დიდი ეს მეზობლის სახლი*
- 8) *ორი მეზობლის დიდი ეს სახლი*
- 9) *ორი ეს დიდი მეზობლის სახლი*

- 10) *ორი ეს მეზობლის დიდი სახლი*
- 11) *დიდი ორი მეზობლის ეს სახლი*
- 12) *დიდი მეზობლის ორი ეს სახლი*
- 13) *დიდი ეს ორი მეზობლის სახლი*
- 14) *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი*
- 15) *მეზობლის ორი დიდი ეს სახლი*
- 16) *მეზობლის ეს დიდი ორი სახლი*

აქ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ზოგი ვალიდურია, ზოგი – არა.

საკუთარ ენობრივ კომპეტენციას თუ ენდობით, მხოლოდ ორი მაგალითია ვალიდური ჩამოთვლილ მაგალითებში:

- ~~1) ეს ორი დიდი მეზობლის სახლი~~
- ~~2) ეს დიდი ორი მეზობლის სახლი~~
- 3) *ეს დიდი მეზობლის ორი სახლი*
- ~~4) ეს მეზობლის დიდი ორი სახლი~~
- ~~5) ეს მეზობლის ორი დიდი სახლი~~
- ~~6) ორი დიდი მეზობლის ეს სახლი~~
- ~~7) ორი დიდი ეს მეზობლის სახლი~~
- ~~8) ორი მეზობლის დიდი ეს სახლი~~
- ~~9) ორი ეს დიდი მეზობლის სახლი~~
- ~~10) ორი ეს მეზობლის დიდი სახლი~~
- ~~11) დიდი ორი მეზობლის ეს სახლი~~
- ~~12) დიდი მეზობლის ორი ეს სახლი~~
- ~~13) დიდი ეს ორი მეზობლის სახლი~~
- 14) *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი*
- ~~15) მეზობლის ორი დიდი ეს სახლი~~
- ~~16) მეზობლის ეს დიდი ორი სახლი~~

როგორც ეხედავთ, ვალიდური მაგალითებია: (3) *ეს დიდი მეზობლის ორი სახლი* და (14) *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი*. განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

წინადადება *ეს დიდი მეზობლის ორი სახლი* გვაძლევს ინფორმაციას იმის შესახებ, რომ არსებობს *დიდი მეზობელი*, არსებობს *ორი სახლი*, რომელიც ეკუთვნის *დიდ მეზობელს* და ჩვენ მიუეთითებთ მასზე.

წინადადება *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი* იმავე ინფორმაციას გვაძლევს მცირედი განსხვავებით: ამ შემთხვევაში *დიდი* შინაარსობრივად მიემართება არა *მეზობელს*, არამედ *სახლს*. ანუ, ამ ფრაზის მიხედვით არსებობს *მეზობელი*, არსებობს *ორი დიდი სახლი*, რომელიც ეკუთვნის *მეზობელს* და ჩვენ მიუთითებთ მასზე.

გაცილებით საინტერესოა არავეალიდური შემთხვევები და იმის კვლევა, თუ რა განაპირობებს არავეალიდურობას სინტაქსურ კონსტრუქციაში. ამიტომ ქვემოთ საგანგებოდ განვიხილავთ მათ.

მაგალითები (4) *ეს მეზობლის დიდი ორი სახლი* და (5) *ეს მეზობლის ორი დიდი სახლი* მსგავსი კონსტრუქციებია და ერთმანეთისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ რიცხვითი სახელით და ზედსართავით წარმოდგენილი მოდიფიკატორები სხვადასხვა თანმიმდევრობით არის მოცემული.

შდრ.: მაგ. (4)

$[T_3 [T_2 [T_1 [t_2 [ეს] t_1 [მეზობლის]] t_2 [დიდი] t_1 [ორი]] t_1 [სახლი]]$

მაგ. (5)

$[T_3 [T_2 [T_1 [t_2 [ეს] t_1 [მეზობლის]] t_2 [ორი] t_1 [დიდი]] t_1 [სახლი]]$

(4) და (5) მაგალითების კონსტიტუენტები:

მაგ. (4)	მაგ. (5)
$T [t_2 [ეს] t_1 [მეზობლის]]$	$T [t_2 [ეს] t_1 [მეზობლის]]$
$t [დიდი]$	$t [ორი]$
$t [ორი]$	$t [დიდი]$
- $t [სახლი]$	- $t [სახლი]$

აქ წარმოდგენილ ტერმებში (4) და (5) მოდიფიკატორები იერარქიულად ასე დალაგდება:

მაგ. (4)	მაგ. (5)
ეს მეზობლის >	ეს მეზობლის >
ორი, დიდი >	დიდი, ორი >
სახლი	სახლი

არავალიდურობას ორივე კონსტრუქციაში მაღალი ტერმის *ეს მეზობლის* არსებობა განაპირობებს. ქართულში მოქმედი სინტაქსური წესების მიხედვით არსებითი სახელით წარმოდგენილი მოდიფიკატორი, როგორც მაღალი ტერმი, ნათესაობით ბრუნვაში დგას, შესაბამისად, *ეს მეზობლის* სინტაქსური ბმულობის წესს ეწინააღმდეგება, ამ სინტაგმის ნათესაობითი ბრუნვის კორექტული (გრამატიკულად სწორი) ფორმა იქნებოდა *ამ მეზობლის*.

სინტაქსურ ჯაჭვში ნათესაობითში დასმული სახელის წინ მღგარი ზედსართავი სახელი პრობლემურია, ეინაიდან როდესაც ზედსართავს ორი არსებითი სახელი მოსდევს, იქმნება სინტაქსური ომონიმის (ამბიგურობის) საშიშროება ზედსართავი სახელი შეიძლება მიემართებოდეს როგორც ერთს, ისე მეორეს. აქედან გამომდინარე, მაგალითები (1) *ეს ორი დიდი მეზობლის სახლი*, (6) *ორი დიდი მეზობლის ეს სახლი*, (9) *ორი ეს დიდი მეზობლის სახლი* და (12) *დიდი მეზობლის ეს ორი სახლი* არავალიდურია

აღნიშნული წინადადებები შინაარსობრივად სრულიად განსხვავებულ ინფორმაციას გადმოგვცემენ. სკოპუსის თვალსაზრისით ზედსართავი სახელი ყველაზე ახლოს მდგომ არსებით სახელს უკავშირდება. ქვემოთ მოცემულ ფრაზებში ინფორმაციულ მოდიფიკაციას აქვს ადგილი - *დიდი* მიემართება *მეზობელს* და არა *სახლს* და ქმნის სინტაგმას *დიდი მეზობელი*, იმის მაგიერად, რომ შექმნას სინტაგმა *დიდი სახლი*.

შდრ.

T_2 [[$t_{[ეს]}t_{[ორი]}$] [T_1 [$t_{[დიდი]}$] t_1 [$მეზობლის$]]] t [$სახლი$]]

T_2 [[$t_{[ორი]}$] [T_1 [$t_{[დიდი]}$] t_1 [$მეზობლის$]]] $t_{[ეს]}$ t [$სახლი$]]

T_2 [[$t_{[ორი]}$] $t_{[ეს]}$] [T_1 [$t_{[დიდი]}$] t_1 [$მეზობლის$]]] t [$სახლი$]]

T₂ [[[T₁ [ა[დიდი] t₁ [მეზობლის]] t₂ [ეს] t₃ [ორი]] t₄ [სახლი]]

იგივე შეიძლება ითქვას რიცხვითი სახელის შესახებაც. მაგალითები: (2) *ეს დიდი ორი მეზობლის სახლი*, (8) *ორი მეზობლის დიდი ეს სახლი*, (11) *დიდი ორი მეზობლის ეს სახლი* და (13) *დიდი ეს ორი მეზობლის სახლი* არაავალიდურია რიცხვითი სახელი იწვევს მასთან უშუალო მეზობლობაში მდგარი არსებითი სახელის მოდიფიკაციას და ნაცვლად იმისა, რომ შექმნას სინტაქსურ-სემანტიკური სინტაგმა *ორი სახლი*, კმნის სინტაგმას *ორი მეზობელი*. განვიხილოთ შემდეგი მაგალითები:

(2) *ეს დიდი ორი მეზობლის სახლი*, (8) *ორი მეზობლის დიდი ეს სახლი*,
(11) *დიდი ორი მეზობლის ეს სახლი* და (13) *დიდი ეს ორი მეზობლის სახლი*.

T₂ [[t₁ [ეს] t₂ [დიდი] [T₁ [ა[ორი] t₁ [მეზობლის]]] t₄ [სახლი]]

T₂ [[[T₁ [ა[ორი] t₁ [მეზობლის]] t₂ [დიდი] t₃ [ეს]] t₄ [სახლი]]

T₂ [[t₁ [დიდი] [T₁ [ა[ორი] t₁ [მეზობლის]] t₂ [ეს]] t₄ [სახლი]]

T₂ [[t₁ [დიდი] t₂ [ეს] [T₁ [ა [ორი] t₁ [მეზობლის]]] t₄ [სახლი]]

რაც შეეხება ფრაზაში ჩეენებითი ნაცვალსახელის მდებარეობას (/პოზიციონირებას), როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, იგი პრინციპულად გამორიცხულია (4), (5), (7) და (10) მაგალითებში სინტაქსური წესის დარღვევის გამო. სამაგიეროდ, დასაშვებია იმ მაგალითებში, სადაც უშუალოდ წინ უსწრებს ზედსართავი ან რიცხვითი სახელით გამოხატულ მოდიფიკატორს ასეთი თანმიმდევრობით: *ეს ორი დიდი სახლი*. შებრუნებული თანმიმდევრობით კი დაუშვებელია: *ეს დიდი ორი სახლი*. ანუ, მოდიფიკატორთა ასეთი თანმიმდევრობა: MODIF_{ADJ} + MODIF_{NUM} + HEAD. ბუნებრივი იქნებოდა სინტაგმაში მოდიფიკატორების ამგვარი თანმიმდევრობით MODIF_{NUM} + MODIF_{ADJ} - რეალიზაცია. რაც შეეხება ნაცვალსახელს, MODIF_{FROM}. მოდიფიკატორის ბმულობას სინტაგმის

ბიროვთან ხელს ვერ უშლის მათ შორის მდგარი სხვა მოდიფიკატორები ამ თანმიმდევრობით: MODIF_{ADJ.}+MODIF_{NUM.}

ეს	ორი	დიდი	სახლი
[MODIF _{PRON.}]	[MODIF _{NUM.}]	[MODIF _{ADJ.}]	[HEAD]

[[MODIF_{PRON.}] [MODIF_{NUM.}] [MODIF_{ADJ.}] [HEAD]]

დაბოლოს, განვიხილოთ მაგალითები (3) *ეს დიდი მეზობლის ორი სახლი* და (14) *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი*.

ამ ორი მაგალითიდან ყველაზე გამართული - როგორც მორფო-სინტაქსური, ისე სემანტიკური თეალსაზრისით - არის (14) მაგალითი: *მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი*. ვინაიდან დაცულია როგორც სემანტიკური ინფორმაციის გადმოცემის ადეკვატურობა (არსებობს მეზობელი, არსებობს ორი დიდი სახლი, რომელიც ეკუთვნის მეზობელს და ჩვენ მიუეთითებთ მასზე - მეზობლის მფლობელობაში არსებულ ორ დიდ სახლზე), ისე გრამატიკულობის ყველა აუცილებელი მოთხოვნა: ზედსართავი და რიცხვითი სახელები, რომლებიც იერარქიულად ერთ საფეხურზე დგანან სინტაგმის კომპონენტურ სტრუქტურაში, კორექტული თანმიმდევრობით არიან დალაგებული ([MODIF_{NUM.}][MODIF_{ADJ.}]) და მოდიფიცირდებიან ჩვენებითი ნაცვალსახელის მიერ: *ეს ორი დიდი სახლი*. არსებითად აქ ორი მაღალი ტერმის შერწყმასთან გვაქვს საქმე: *მეზობლის სახლი* და *ეს ორი დიდი სახლი*.

შდრ.:

[T₁[_ნ[მეზობლის] _ნ [სახლი]] vs. [T₂[_{ეს}][T₁[_ნ[ორი]]_ნ[დიდი]] _ნ [სახლი]]

ორი მაღალი ტერმის შეერთების ოპერაცია ორ ეტაპად ხორციელდება:

1. T₁ ტერმის გახლეჩა:

[[MODIF_{PRON.}] [HEAD]]
მეზობლის სახლი

ბრუნების პარადიგმა, შესაბამისად, ასეთ სახეს მიიღებს:

- სახ. ეს ორი დიდი სახლი
- მოთხ. ამ ორმა დიდმა სახლმა
- მიც. ამ ორ დიდ სახლს
- ნათ. ამ ორი დიდი სახლის
- მოქმ. ამ ორი დიდი სახლით
- ვით. ამ ორ დიდ სახლად

წოდებითი ბრუნვა ამ ტიპის სინტაგმას არ გააჩნია. ამის მიზეზი კი ერთ-ერთი კონსტიტუენტის, ჩვენებითი ნაცვალსახელის პოენიერებაა ჩვენებითი ნაცვალსახელის შემცველი სინტაგმა, მისი ფუნქციური სემანტიკიდან გამომდინარე, წოდებითი ბრუნვის ფორმას ვერ აწარმოებს – ჩვენებითი ნაცვალსახელი დეიქსისის გამოჩატველია, შესაბამისად, მიმართვის ფორმა არ ეწარმოება.

რაც შეეხება არსებით სახელს, მოდიფიკატორად მისი გამოყენება გულისხმობს მის ატრიბუტად გარდაქმნას, რაც ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით მიიღწევა. ანუ ტერმი *12=მეზობელი* ნათესაობით ბრუნვაში უნდა ჩაისვას – *მეზობლის*. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ატრიბუტული არსებითი სახელი ფრაზის უკიდურესი კონსტიტუენტია მარცხენა პერიფერიაზე

მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი

შესაბამისად, ბრუნების პარადიგმა ასეთ სახეს მიიღებს:

- სახ. მეზობლის ეს ორი დიდი სახლი
- მოთხ. მეზობლის ამ ორმა დიდმა სახლმა
- მიც. მეზობლის ამ ორ დიდ სახლს
- ნათ. მეზობლის ამ ორი დიდი სახლის
- მოქმ. მეზობლის ამ ორი დიდი სახლით
- ვით. მეზობლის ამ ორ დიდ სახლად

ჩვენებითი ნაცვალსახელის გადაადგილება ატრიბუტული არსებითი სახელის წინ, სინტაქსური წესებიდან გამომდინარე, ცვლილებებს გამოიწვევს:

[ეს [[მეზობლის] [ორი] [დიდი] სახლი]]vs. [[ამ მეზობლის] [[ორი] [დიდი] სახლი]]

პირველი ტერმის ნაცვალსახელის კონსტიტუენტი მიემართება ბირთვს *სახლი*, ემორჩილება შეთანხმების სინტაქსურ წესებს და იცვლის ფორმას: *ეს > ამ*.

იგივე სურათი გვექნება მიმღებური მოდიფიკატორის შემთხვევაში: შემოვიტანოთ ახალი ტერმი *აშენებული* და მოდიფიკატორად დაეურთოთ ტერმს *მეზობლის*. მივიღებო ასეთ ფრაზას:

T₁[*ეს მეზობლის აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლი]

vs.

T₂[[*ამ მეზობლის*] *აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლი]]

განსხვავება ამ ორ ფრაზულ სტრუქტურას შორის მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში გვაქვს. იმის გამო, რომ ჩვენებითი ნაცვალსახელი *ეს* სუპლეტურ ფორმებს გვიჩვენებს ბრუნების პარადიგმაში – *ეს-ფორმას* სახელობით ბრუნვაში და *ამ-ფორმას* ყველა დანარჩენ ბრუნვაში, პარადიგმის ყველა სხვა ბრუნვაში ომონიმური ფორმები წარმოიშეება.

შდრ.:

მოთხ.: **T₁ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებულმა*] [ორმა] [დიდმა] [სახლმა]]**

მოთხ.: **T₂ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებულმა*] [ორმა] [დიდმა] [სახლმა]]**

მიც.: **T₁ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებულ*] [ორ] [დიდ] [სახლს]]**

მიც.: **T₂ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებულ*] [ორ] [დიდ] [სახლს]]**

ნათ.: **T₁ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლის]]**

ნათ.: **T₂ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლის]]**

მოკმ.: **T₁ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლით]]**

მოკმ.: **T₂ [[*ამ მეზობლის*] *აშენებული*] [ორი] [დიდი] [სახლით]]**

ვით: **T₁** [[ამ მეზობლის] აშენებულ] [ორ] [დიდ] [სახლად]

ვით: **T₂** [[ამ მეზობლის] აშენებულ] [ორ] [დიდ] [სახლად]

ამგვარი ომონიმიის შემთხვევაში გარჩევა მხოლოდ კონტექსტით არის შესაძლებელი.

ახლა განვიხილოთ გახლეჩილი კასკადური ტერმის ერთ-ერთი მაგალითი: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. იგი ორი მაღალი ტერმისაგან შედგება:

T₁: ივ. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტი

T₂: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

პირველი ტერმი გადმოგვცემს ინფორმაციას იმის შესახებ, რომ უნივერსიტეტი, რომელზედაც ვსაუბრობთ, ივ. ჯავახიშვილის სახელს ატარებს, მეორე ტერმი შეიცავს ორ ინფორმაციას, რომ ეს არის 1) სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რომელიც 2) თბილისის საგანმანათლებლო სისტემის ნაწილს წარმოადგენს.⁴³

ამ ორი სინტაგმის შერწყმის პროცესის განხორციელებამდე უნდა დადგინდეს, რომელი ტერმი შეიცავს საბაზისო ინფორმაციას, ანუ რომელი ტერმია იერარქიულად უფრო მაღალი დონის. შევადაროთ **T₁** და **T₂** ტერმები ამ თვალსაზრისით ერთმანეთს სემანტიკურ დონეზე და დავეშალოთ უმცირეს სემანტიკურ კომპონენტებად:

	T₁-ის ინფორმაცია	T₂-ის ინფორმაცია
სახელდება	ივ. ჯავახიშვილის სახელობის	
საგანმანათლებლო სისტემის გეოგრაფიული კუთვნილება		თბილისის
სტატუსი საგანმანათლებლო სისტემის ფარგლებში		სახელმწიფო

⁴³ შდრ. სოხუშის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რომელიც, მართალია, ტერიტორიულად თბილისში არის განთავსებული, მაგრამ სოხუშის საგანმანათლებლო სისტემის რეპრეზენტატორია.

როგორც ვხედავთ, T2-ის ინფორმაცია ორ სემანტიკურ კომპონენტს შეიცავს: სტატუსს და საგანმანათლებლო სისტემის გეოგრაფიულ კუთვნილებას. სახელმწიფო უნივერსიტეტი მყარ სინტაგმას წარმოადგენს და უნივერსიტეტის ტიპის დეტერმინირებას ახდენს (შდრ. სახელმწიფო უნივერსიტეტი vs. კერძო უნივერსიტეტი). ამიტომ საბაზისო ინფორმაციად სწორედ სემანტიკური კომპონენტი სტატუსი უნდა მივიჩნიოთ. რაც შეეხება კუთვნილებას/მიკუთვნებას, იგი სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამატებით, განმავრცობელ ინფორმაციას წარმოადგენს და ვარირებადია - შდრ., იმავე ტიპის უნივერსიტეტები სხვა ქალაქებში: ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ახლა უნდა გადავწყვიტოთ, რომელი ინფორმაცია არის პრიორიტეტული: უნივერსიტეტის სტატუსი (სახელმწიფო) კუთვნილებითურთ (თბილისის) თუ უნივერსიტეტის მარკირება იმის მიხედვით, თუ ეისი სახელობისაა იგი.

უნივერსიტეტის დასახელების ის ფორმა, რა ფორმითაც იგი ტრადიციულად გამოიყენება, ამოსავლად იღებს T1-ის ინფორმაციას და ორი ტერმის ამგვარი შერწყმის შედეგად არის მიღებული:

1. საბაზისო T1-ტერმის გახლეჩის ფაზა:

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ————— უნივერსიტეტი

2. T2-ტერმის ინტეგრაცია T1-ტერმში:

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ————— უნივერსიტეტი

შინაარსობრივად აღნიშნული კონსტრუქცია ერთ სემანტიკურ ლაფსუსს მოიცავს: ლოგიკური მიმართებების მიხედვით, ასეთ შემთხვევაში უნდა არსებობდეს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის მაგალითად, ბათუმის ან სხვა რომელიმე ქალაქის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რაც ჭეშმარიტებას არ შეესაბამება.

იმ ინფორმაციის გადმოსაცემად, რომ ა) თბილისში არსებობს სახელმწიფო უნივერსიტეტი და ბ) ეს უნივერსიტეტი იე. ჯავახიშვილის სახელს ატარებს, საბაზისო ტერმად T2-ტერმი უნდა გამოიყენოთ და მოეახდინოთ მასში T1-ტერმის ინტეგრაცია:

T1: იე. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტი

T2: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ორი ტერმის შერწყმა ასეთ შემთხვევაში ამგვარად განხორციელდება:

1. საბაზისო T2-ტერმის გახლეჩის ფაზა:

თბილისის ————— სახელმწიფო უნივერსიტეტი

2. T1-ტერმის ინტეგრაცია T2-ტერმში:

იე. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტი

↓

თბილისის ————— სახელმწიფო უნივერსიტეტი

შედეგად მივიღებთ ასეთ ფრაზას: *თბილისის იე. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.*

3. მოდიფიკატორთა რაგვარობისა და იერარქიის საკითხი მაღალ ტერმებში

ფრაზის სინტაქსური სტრუქტურა კომპონენტების თვალსაზრისით განსხვავებული შეიძლება იყოს. ჩვენ ზემოთ არაერთი მაგალითი განვიხილეთ და რამდენიმე ფრაზის კომპონენტური ანალიზიც ჩაატარეთ. ქვემოთ წარმოვადგენთ ფრაზის სტრუქტურულ მოდელებსა და მოდიფიკატორთა იერარქიის ლოგიკურ-გრამატიკულ საფუძვლებს.

უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთისაგან უნდა გავარჩიოთ მაღალი ტერმები იმისდა მიხედვით, თუ მეტყველების რა ნაწილით არიან ისინი წარმოდგენილი.

სახელური სინტაგმის ბირთვად შეიძლება მოგვევლინოს: არსებითი სახელი, რიცხვითი სახელი, საწყისი და მიმღება. მოდიფიკატორების პოენიერება მეტყველების ნაწილებად სხვადასხვა ბირთვთან სპეციფიკურია და დეტალურ გამოკვლევას მოითხოვს.

დავიწყოთ არსებითი სახელით. მაღალი ტერმების ყველაზე მარტივ მოდელს წარმოადგენს ის ტერმი, რომელსაც მხოლოდ ერთი მოდიფიკატორი გააჩნია. ეს მოდიფიკატორი შეიძლება იყოს: ზედსართავი სახელი (MODIF_{ADI.}), რიცხვითი სახელი (MODIF_{NUM.}), ნაცვალსახელი ჩვენებითი ნაცვალსახელი (MODIF_{DEMPRON.}), კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (MODIF_{POSSPRON.}), კითხვითი ნაცვალსახელი (MODIF_{WPRON.}), კითხვითი-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (MODIF_{WPOSSPRON.}), მიმღეობა (MODIF_{PARZ.}), ატრიბუტული არსებითი სახელი (MODIF_{NGEN.}), კვანტორი (MODIF_{QUANT.}).

მაგალითები:

[MODIF_{ADI.}] [HEAD_N] მაღალი სახლი

[MODIF_{NUM.}] [HEAD_N] ორი სახლი

[MODIF_{DPRON.}] [HEAD_N] ეს სახლი

[MODIF_{POSSPRON.}] [HEAD_N] ჩემი სახლი

[MODIF_{WPRON.}] [HEAD_N] როგორი სახლი

[MODIF_{WPOSSPRON.}] [HEAD_N] ვისი სახლი

[MODIF_{PARTC.}] [HEAD_N] აშენებული სახლი

[MODIF_{NGEN.}] [HEAD_N] მეზობლის სახლი

[MODIF_{QUANT.}] [HEAD_N] ყველა სახლი

წინა თავში უკვე ვისაუბრეთ იმის შესახებ, თუ რა თანმიმდევრობით უნდა მოხდეს მოდიფიკატორთა დალაგება მაღალ ტერმებში.

ბირთვის უშუალო მეზობლობაში უმეტესად რიცხვითი სახელი და ზედსართავი სახელი რეალიზდება: *ორი სახლი vs. დიდი სახლი*. ორივე მოდიფიკატორის დართვის შემთხვევაში მოდიფიკატორები ამ თანმიმდევრობით განლაგდებიან:

[(MODIF_{NUM.}) [(MODIF_{ADI.})] [HEAD]]

ორი მაღალი სახლი

ფრაზის ასეთ სტრუქტურას ის განაპირობებს, რომ ფრაზა ინფორმაციას გვაძლევს მაღალი სახლების რაოდენობაზე, ანუ იმაზე, რომ 1) არსებობს სახლის განსაკუთრებული ზომა მაღალი სახლი), და 2) მაღალი სახლების რაოდენობა არის ორი.

მოდულიკატორი მაღალი გამოხატავს საგნის თვისებას, მოდიფიკატორი ორი კი - რაოდენობას.

წესი: ორი მოდიფიკატორიდან, [MODIF_{NUM}] და [MODIF_{ADJ}] ბირთვთან ყველაზე ახლოს დგას [MODIF_{ADJ}] და ქმნის მაღალ ტერმს:

[[MODIF_{ADJ}] (HEAD)]

მაღალი სახლი

ამ უკანასკნელმა შეიძლება განიცადოს დეტერმინირება რაოდენობრიობის თვალსაზრისით, რომელსაც განახორციელებს რიცხვითი სახელი. ასეთ შემთხვევაში მივიღებთ მაღალი ტერმის უფრო კომპლექსურ ვარიანტს:

[MODIF_{NUM} [[MODIF_{ADJ}] (HEAD)]]

ორი მაღალი სახლი

კონსტრუქცია შეიძლება განიერცოს კუთვნილებითი ან ჩვენებითი ნაცვალსახელით:

[MODIF_{POSSPRON} [[MODIF_{NUM} [[MODIF_{ADJ}] (HEAD)]]]]

ჩემი ორი მაღალი სახლი

ან

[MODIF_{DPRON} [[MODIF_{NUM} [[MODIF_{ADJ}] (HEAD)]]]]

ეს ორი მაღალი სახლი

ქართული უშვებს ორივე ნაცვალსახელის - ჩვენებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის - ერთდროულად გამოყენებასაც:

[MODIF_{DPRON} [MODIF_{POSSPRON} [[MODIF_{NUM} [[MODIF_{ADJ}] (HEAD)]]]]]

ეს ჩემი ორი მაღალი სახლი

მოდულიკატორები, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, სხვადასხვა გრამატიკული კატეგორიების გამომხატველნი არიან:

ეს – გადმოგვეცემს დეიქსისს

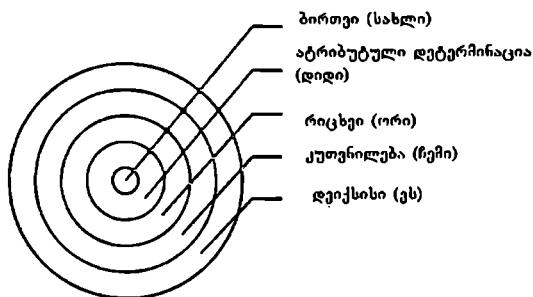
ჩემი – გადმოსცემს კუთვნილების სემანტიკურ კატეგორიას

ორი - გადმოსცემს რიცხვის გრამატიკულ კატეგორიას

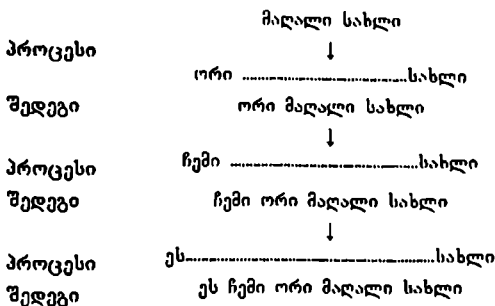
მაღალი – ახდენს ბირთვის ატრიბუტულ დეტერმინაციას

სკოპუსის თვალსაზრისით ყველაზე ზოგად სპეციფიკაციას შეიცავს დეიქსისი, ამიტომ ჩვენებითი ნაცვალსახელი ყველაზე მეტად არის დაშორებული ბირთვს. კუთვნილების ნაცვალსახელი სემანტიკურად შეიცავს კუთვნილების სემანტიკას და დეიქსისს (მიუთითებს საგანზე, კუთვნილების სემანტიკის დიფერენციაციის გათვალისწინებით – 1, 2, ან 3 პირი რიცხვების მიხედვით) და სკოპუსის მიხედვით დეიქსისის შემდეგ ყველაზე შორს მდგომი მოდიფიკატორია. შემდეგ მოდის ლექსიკურად გამოხატული რიცხვის გრამატიკული კატეგორია (რიცხვითი სახელი *ორი*), ბოლოს კი ატრიბუტული დეტერმინაცია.

მოდულიკატორთა მიერ მარკირებული კატეგორიები იერარქიული სტრუქტურის სახით ასე გამოიყურება:

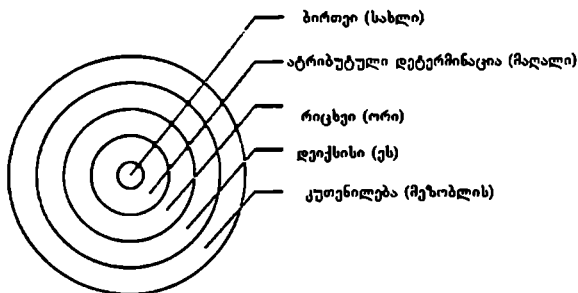

თუ წარმოვიდგენთ, რომ საქმე გვაქვს რამდენიმე მაღალი ტერმის კომბინაცია-შერწყმასთან, მაშინ აქ წარმოდგენილი ფრაზის სტრუქტურული გართულება პროცესის სახით ასე შეიძლება აღვწეროთ:

საგულისხმოა, რომ ატრიბუტული არსებითი სახელის მოდიფიკატორად გამოყენების შემთხვევაში ფრაზის სტრუქტურა მოდიფიკატორის სემანტიკურ-ფუნქციური თავისებურებების შესაბამისად შეიცვლება:

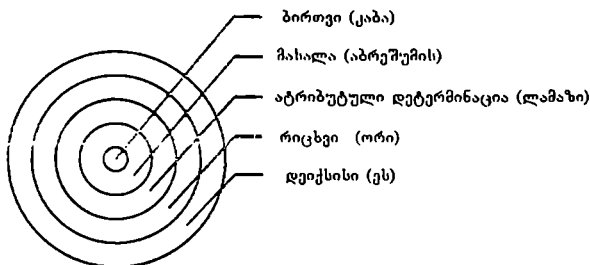
1. თუ ატრიბუტული სუბსტანტივი/სუბსტანტიური მსაზღვრელი კუთვნილებას გამოხატავს, მაშინ ფრაზაში კუთვნილების ნაცვალსახელი, როგორც დეტერმინატორი, ამოვარდება, თავად ატრიბუტი კი უკიდურეს მარცხენა ფლანგს დაიკავებს: *მეზობლის ეს ორი მაღალი სახლი*.

2. იგივე სურათი გვაქვს, როდესაც ატრიბუტული სუბსტანტივი ტოპონიმია ფართო გაგებით: *იმერეთის ეს ორი ლამაზი სოფელი, თბილისის ეს სამი დიდი თეატრი*. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ

მოდულიკატორებად ტოპონიმების გამოყენების შემთხვევაში ისინი სტრუქტურულად კუთვნილების ნათესაობითს ჩაენაცვლებიან, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ორივე შემთხვევაში კუთვნილების კატეგორია გამოისატება: ერთ შემთხვევაში ფლობის სემანტიკით, მეორე შემთხვევაში კი გეოგრაფიული წარმოშობის სემანტიკით.

3. თუ ატრიბუტული სუბსტანტივი მასალას აღნიშნავს, მაშინ იგი უშუალოდ ბირთვის წინ რეალიზდება: *ეს ორი ღამაში აბრეშუმის კაბა*.

იგივე სურათი გვექნება პარტიტივის შემთხვევაშიც: *ეს ორი პატარა ტორტის ნაჭერი*. სინტაქსური წესების მიხედვით ზედსართავი სახელის რეალიზება დაუშვებელია ატრიბუტული სუბსტანტივის წინ, ვინაიდან არსებობს საშიშროება, რომ ზედსართავი სახელი სწორედ მას დაუკავშირდეს (*ტორტი*) და არა ბირთვს (*ნაჭერი*). თუმცა ამისდა მიუხედავად, უჩვეულოა მისი გადატანა მარცხენა უკიდურეს პერიფერიაზე: *ტორტის ეს ორი პატარა ნაჭერი*. ამ კონსტრუქციის სინტაგმები უფრო მეტად პოეზიისათვის არის დამახასიათებელი და საგანგებო გამოკვლევას მოითხოვს.

როგორც განხილული მოდულებიდან ენახეთ, მოდულიკატორები, იმისდა მიხედვით, თუ მეტყველების რომელი ნაწილით არიან წარმოდგენილი, განახორციელებენ ა) ლექსიკურ მოდულიკაციას ან ბ) ახდენენ ბირთვის დეტერმინაციას რომელიმე გრამატიკული ნიშნის მიხედვით. შესაბამისად, განასხევენ მოდულიკაციის ორ სახეს: **ლექსიკურ**

მოდიფიკაციას და დეტერმინაციას.⁴⁴ ლექსიკურ მოდიფიკატორად, როგორც წესი, ზედსართავი სახელი განიხილება, დეტერმინატორად კი მაგ., არტიკლი (იმ ენებში, რომლებსაც არტიკლი გააჩნიათ) და ჩვენებითი / კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. ორივე დასახელებული დეტერმინატორი მხოლოდ და მხოლოდ გრამატიკული ინფორმაციის მატარებელია. მაგ., გერმ. *dieser Mann / der Mann. vs. der alte Mann*. როგორც არტიკლი *der*, ისე ჩვენებითი ნაცვალსახელი *dieser*, არსებითი სახელის სქესს გამოხატავენ და განსაზღვრულობა/განუსაზღვრელობის კატეგორიის ან დეიქსისის გადმოსაცემად გამოიყენება, ზედსართავი სახელი *alt* „მოხუცი“ კი ახდენს სინტაგმის ბირთვის „კაც“ სემანტიკურ მოდიფიკაციას.

4. გახლეჩილი სახელური სინტაგმები ქართულში

ქართულში მსაზღვრელ-საზღვრული, როგორც წესი, პრეპოზიციულ წყობას გვიჩვენებს, თუმცა არც პოსტპოზიციური წყობა არის უცხო თანამედროვე ქართულისათვის, განსაკუთრებით პოეზიაში. ქართულში სინტაგმა უშუალო თანმიმდევრობისაა – ადვაცენტურია. როგორც პრეპოზიციული, ისე პოსტპოზიციური წყობის შემთხვევაში მსაზღვრელი საზღვრულის უშუალო მეზობლობაში რეალიზდება – წინ უსწრებს ან მოსდევს მას. თუმცა, ქართულში სინტაგმის არაადვაცენტური შემთხვევებიც დასტურდება: მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის წინადადების რომელიმე წევრი (როგორც წესი, ეს არის პრედიკატი) შეიძლება ჩაისვას. ასეთ შემთხვევაში ადგილი აქვს სინტაგმის „გახლეჩას“, რის გამოც ამ ტიპის სინტაგმებს ჩვენ გახლეჩილ სინტაგმებს ვუწოდებთ. ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ფენომენს დისკონტინუუმს (თანმიმდევრობის წყვეტას) უწოდებენ (შდრ. ინგ. *discontinuity* გერმ. *Diskontinuität*). ჩვენ ამ ფენომენის გადმოსაცემად ტერმინი გახლეჩილი სინტაგმა ვარჩიეთ. აქ შეგნებულად არ ვიყენებთ სიტყვას „წყვეტა“, ვინაიდან წყვეტის დროს ხდება ორი ოდენობის არა მარტო დაცალკეება, არამედ მათ შორის არსებული კავშირის გაწყვეტაც. დისკონტინუუმის შემთხვევაში კი, მართალია, ადგილი აქვს სინტაგმის წევრების ერთმანეთისაგან დაცალკეებას, მაგრამ მათ შორის კავშირი, როგორც მორფოსინტაქსურ,

⁴⁴ იხ. Mariam Kamarauli, *Nominale Modifikationen und Kopfnomen im Georgischen*. Masterarbeit, Frankfurt a/M, 2015.

ისე სემანტიკურ დონეზე არ წყდება. ისინი კელავაც ერთიან ფრაზას წარმოადგენენ, ოღონდ გახლეჩილი სახით არიან მოცემული წინადადებაში.

გახლეჩილის სინტაგმები დასტურდება როგორც პრეპოზიციული, ისე პოსტპოზიციული სინტაგმების სახით. ამასთან, საგულისხმოა, რომ პრეპოზიციული სინტაგმის შემთხვევაში, მსახვერელი (როგორც ხმოვან-ფუძიანი, ისე თანხმოვანფუძიანი) აუცილებლად დაირთავს ბრუნეის ნიშანს, ამასთან მაშინაც, როდესაც ამის აუცილებლობა ჩვეულებრივი, გაუხლეჩავი სინტაგმის შემთხვევაში არ არსებობს.

ჭრელ-მ კაბა-ს ჩაეიცვამ vs. ჭრელ-ს ჩაეიცომდი კაბა-ს-ა

შდრ.:

ღმერთ-მა ძლიერ-მა აცხონოს vs. ღმერთ-მა აცხონოს ძლიერ-მა

ბრუნეის ნიშნის დართვის აუცილებლობას წინადადების მორფოსინტაქსური წესები განაპირობებს ქართულში: გახლეჩილი სინტაგმის შემთხვევაში, იმისათვის რომ არ დაირღვეს მორფოსინტაქსური ბმულობა სინტაგმის ბირთვისა და მის თანმხლებ სიტყვას (დეტერმინატორი, მოდო-ფიკატორი) შორის, აუცილებლად უნდა მოხდეს ფორმალური მარკირება მორფოსინტაქსური ბმულობის გადმოსაცემად. როგორც პრეპოზიციული, ისე პოსტპოზიციული გახლეჩილი სინტაგმების შემთხვევაში სინტაგმის „ჩამკეტად“ მაგრცობი, ემფატიკური -ა გამოიყენება.

სინტაგმის გახლეჩა, როგორც წესი, ზმნის მეშვეობით ხორციელდება. მაგ.:

ბერა საზანდარს როცა მომართავს,

შენ სევდა გიყრობს გაუგონარი ⁴⁵

ან

და მერე, როცა დღე-ღამე გაიყარა,

ღამის გასათვეი შემოხედათ ადგილი⁴⁶.

გახლეჩილი სინტაგმის სტრუქტურა შემადგენელი კომპონენტების თვალსაზრისით მრავალფეროვანია და განსაკუთრებით პოეზიაშია გაერცულეებული.

⁴⁵ ანა კალანდაძე, *აუ, აფრინდა გუნდი ყორანთი*.

⁴⁶ ლადო ასათიანი, *ნადირობის შეზღუგა*.

საკომუნიკაციო აქტი

1. საკომუნიკაციო პროცესი, როგორც აქტი

ენა ინფორმაციის გაცემის საშუალებაა. სიტუაცია, რომლის დროსაც ხდება ინფორმაციის გაცემა, ერთგვარი პროცესია და მას საკომუნიკაციო აქტი ეწოდება.

საკომუნიკაციო აქტი, ანუ შემოკლებით კომუნიკაცია Webster's New World College Dictionary-ის⁴⁷ მიხედვით განიშარტება, როგორც:

ურთიერთობის (კონტაქტის) საშუალება (A means of communication)
გადაცემი და მიმღები კომპონენტებისაგან შემდგარი სისტემა (A system of sending and receiving)
გადაცემის აქტი (The act of transmitting)
აზრების გამოხატვის (განსაკუთრებით ზეპირი და წერილობითი) სახე (The art of expressing ideas, esp. in speech and writing);
ინფორმაციის (სიგნალების, ეესტებისა და სხვა სიმბოლოების მეშვეობით) გადაცემისა და გაცემის პროცესი (The Processe of giving and exchanging of information).

საგანგებოდ გვინდა აღენიშნოთ, რომ კომუნიკაცია, როგორც აქტი, არ უნდა აგვერიოს ცნებაში „კომუნიკაცია“, – მეცნიერება ინფორმაციის გაცემის შესახებ (The science of transmitting information, esp. in symbols).⁴⁸

⁴⁷ <http://websters.yourdictionary.com/>

⁴⁸ Diane M. Hoffmann, *Contextual Communication Organization & Training*, Dmsh Mgmt, 1999, S.11.

2. საკომუნიკაციო აქტის კომპონენტები

ზემოთ ჩამოთვლილ განმარტებებს თუ გადაეყვანებთ თვალს, ადვილად შეგვიძლია გამოვყოთ საკომუნიკაციო აქტის, როგორც პროცესის კონპონენტები, რომლებიც საკმარისი და აუცილებელია საკომუნიკაციო აქტის გასახორციელებლად:

1. საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორები (მთქმელი და მსმენელები) ანუ კომუნიკატორები;
2. ინფორმაცია, რომელსაც ერთმანეთში ცვლიან საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორები, ანუ საკომუნიკაციო აქტის შინაარსი;
3. ინფორმაციის კოდირება (მთქმელის მიერ) და დეკოდირება (მსმენელის მიერ), ანუ ინფორმაციის გაცვლის პროცედურა.

საკომუნიკაციო აქტს რამდენიმე არსებითი ნიშანი გააჩნია:

1. საკომუნიკაციო აქტი არის ერთჯერადი პროცესი და მოცემულია კონკრეტულ დროსა და სივრცეში;
2. საკომუნიკაციო აქტი არის დინამიური პროცესი;
3. კომუნიკატორების, ანუ საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორების ქმედებას ახასიათებს კონტროლი და ნებელობა.

განვიხილოთ თითოეული ნიშანი ცალ-ცალკე.

ნიშანი 1: საკომუნიკაციო აქტი არის კონკრეტულ დროსა და კონკრეტულ სივრცეში მოცემული ერთჯერადი პროცესი.

საკომუნიკაციო აქტი ერთჯერადობით ხასიათდება. აქ, რასაკვირველია, ვგულისხმობთ ბუნებრივ საკომუნიკაციო აქტს, როგორც ობიექტური რეალობის ერთ-ერთ ელემენტს, რომელიც დროის კონკრეტულ მონაკვეთში

ხორციელდება და არ განეხილათ მაგ., რადიო და სატელევიზიო ჩანაწერებს, ფილმებს და სხვა მედიალურ საშუალებებს.

საკომუნიკაციო აქტის შინაარსი განმეორებადია, საკომუნიკაციო აქტი - არა. ერთი და იგივე წინადადება თქვენ შეიძლება ყოველდღე წარმოთქვათ, მაგრამ თითოეული შემთხვევა კონკრეტული კონტექსტის ფონზე, კონკრეტულ დროსა და სივრცეში, კონკრეტულ აქტიორებთან მიმართებით გამოიყენება და საკომუნიკაციო აქტს, შესაბამისად, ერთჯერად, განუმეორებელ ხასიათს ანიჭებს.

ნიშანი 2: საკომუნიკაციო აქტი არის დინამიური პროცესი.

კომუნიკაცია არის ინფორმაციის გაცემის პროცესი - საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორები არა მარტო გასცემენ ინფორმაციას, არამედ იღებენ კიდევ. ეს ორმხრივი, დინამიური პროცესია თუ საკომუნიკაციო აქტში ორი აქტიორი მონაწილეობს A და B, მაშინ, სავარაუდოდ, არა მარტო აქტიორი A გადასცემს ინფორმაციას აქტიორ B-ს, არამედ აქტიორი B-ც აწეღის ინფორმაციას აქტიორ A-ს, ანუ ადგილი აქვს არა მარტო ინფორმაციის გაცემა-მიღებას, როგორც ერთი მიმართულებით მიმდინარე ცალმხრივ პროცესს, არამედ გაცვლას - ინფორმაციის მიმოქცევას:

ინფორმაცია

A ↔ B

საკომუნიკაციო აქტის ყველაზე გაერცელებული ფორმა არის კითხვა-პასუხისაგან შემდგარი აქტი:

კითხვა		პასუხი
A	→	B
	vs.	
პასუხი		კითხვა
A	←	B

ნიშანი 3: საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორების ქმედებას ახასიათებს კონტროლი და ნებელობა.

საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორების, ანუ კომუნიკატორების ქმედებას ახასიათებს კონტროლი და ნებელობა. იმისათვის, რომ კომუნიკაცია შედგეს, აუცილებელია ორივე მხრიდან არსებობდეს ნებელობა -

კომუნიკაციის, ანუ თქმისა და მოსმენის სურვილი, რაც კომუნიკატორების მხრიდან კონტროლის გარეშე შეუძლებელია.

წარმოვიდგინოთ, რომ ორი ახალგაზრდა, მდედრობითი და მამრობითი სქესის, ერთდროულად იმყოფება კონკრეტულ დროსა და სივრცეში, მაგ., ავტობუსში. მამრობითი სქესის ახალგაზრდა ცდილობს დაამყაროს კონტაქტი გვერდით მჯდომთან, ცდილობს ისაუბროს ამინდზე, იმ იმედით, რომ გოგონა მის ნათქვამს გამოეხმაურება და დიალოგი შედგება. „რა კარგი ამინდია დღეს, კიდევ კარგი, არ წვიმს“ – ამბობს იგი. მდედრობითი სქესის ახალგაზრდას კი ყურსასმენები აქვს ყურში, საკუთარ ფიქრებშია ჩაძირული და ყურადღებას არ აქცევს მას. კომუნიკაცია არ შედგა, ვაჟი კვლავ განაგრძობს მცდელობას და გამომწვევ კომენტარს აკეთებს (გარემო სიტუაციასთან მიმართებაში, მაგ.: „რა იდიოტივით დაჰყავს მძღოლს ავტობუსი, რა, ტარება არ იცის?“ ან „ასე თუ აჩერა მძღოლმა ყველა მოსახვევში, დღეს ვერ მივაღწევთ დანიშნულების ადგილს!“). გოგონა კვლავ არ რეაგირებს. მას არა აქვს სურვილი ვაჟთან კომუნიკაციაში შესვლის და ეინაიდან შეუძლია აკონტროლოს საკუთარი ქმედება - თავად გადაწყვიტოს, გამოიღოს თუ არა ყურსასმენები ყურიდან და მოუსმინოს და უპასუხოს თუ არა ვაჟს – იღებს გადაწყვეტილებას, არ შევიდეს კომუნიკაციაში. შესაბამისად, საკომუნიკაციო აქტივ არ შედგება. მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში მოხდა საკომუნიკაციო აქტის შინაარსის, ანუ ინფორმაციის კოდირება ვაჟის მიერ, მაგრამ არ განხორციელდა საკომუნიკაციო აქტის არსებითი კომპონენტი: ინფორმაციის აკუსტიკურად მიღება და შესაბამისად, მისი კოგნიტურ დონეზე გადამუშავება - გოგონამ ვერ მიიღო ინფორმაცია და შესაბამისად, ვერ მოახდინა მისი დეკოდირება.

საკომუნიკაციო აქტში მონაწილეობის მიღება-არმიღების გადაწყვეტილება შეიძლება სუბიექტური (სავარაუდო კომუნიკატორს არ სურს კომუნიკაცია) ან ობიექტური მიზეზებით იყოს განპირობებული, მაგ., კომუნიკაცია ჭრ. უფრო სწორად ჭრ შედგება, თუ მაგ., გოგონა უცხოელია და არ ესმის ვაჟის ენა. თუმცა, ასეთ შემთხვევაში შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სხვა საკომუნიკაციო საშუალებები: ჟესტი, მიმიკა.

3. საკომუნიკაციო აქტის კატეგორიზაცია - პროპოზიცია, ილოკუცია, პერლოკუცია

საკომუნიკაციო აქტის პროცესში კომუნიკატორები ცდილობენ არა მარტო ობიექტურად არსებული ფაქტები და მოვლენები აღწერონ, არამედ მიაღწიონ გარკვეულ მიზანს დააჯერონ, დაარწმუნონ, განაცხადი გააკეთონ, უბრძანონ, პირობა დადონ, ვალდებულება აიღონ და ა.შ.

საკომუნიკაციო აქტის თეორიის შემქმნელი, ბრიტანელი ფილოსოფოსი ჯონ ოსტინი (John Langshaw Austin), საკომუნიკაციო აქტის სამ კატეგორიას განასხეავებს ერთმანეთისგან:⁴⁹

საკომუნიკაციო აქტი	{	1. ლოკუცია
		2. ილოკუცია
		3. პერლოკუცია

ლოკუცია, **ჯ. ოსტინის** მიხედვით, არის რაღაცის თქმის პროცესი („saying something ‘in the full normal sense’”), რომელიც სამი ნაწილისგან შედგება:

1. ფონეტიკური აქტი, ანუ ფონემებისაგან შემდგარი ჯაჭვის სიტყვების გენერირება, რომელიც რომელიმე ენის ფარგლებში ხორციელდება;
2. მოცემული ენის მორფოსინტაქსური წესების მიხედვით ამ სიტყვებისაგან წინადადების გენერირება;
3. წინადადების ისე გაფორმება, რომ იგი ობიექტურ რეალობაში მოცემულ ფაქტს, მოვლენას, პროცესს მიემართებოდეს და დასრულებულ აზრს გამოხატაედეს.

ჯონ როჯერს სერლი (John Rogers Searle) საკომუნიკაციო აქტის ოთხ კატეგორიას გამოყოფს:⁵⁰

⁴⁹ იხ. John L. Austin. *How to do things with words*, Clarendon Press, Oxford, 1975.

⁵⁰ იხ. John R Searle (1969): *Speech Acts*. Cambridge (Deutsch: Sprechakte. Frankfurt /M 1971)

საკომუნიკაციო აქტი

1. (წარმო)თქმა
2. პროპოზიცია
3. ილოკუცია
4. პერლოკუცია

ჯ. ოსტინისაგან განსხვავებით ჯ. სერლი ერთმანეთისაგან განასხვავებს თქმასა და პროპოზიციას (შდრ.: ოსტინის კატეგორიზაციაში გამოყენებული ღოკუცია, რომელიც ორივეს ფარავს). პირველ კატეგორიაში ჯ. სერლი განიხილავს საკომუნიკაციო აქტს, რომელიც ფიზიკურ-აქუსტიკური სიგნალისაგან შედგება და რომელიც სულაც არ არის აუცილებელი, რომ გარკვეულ შინაარსს გადმოსცემდეს. მაგ., შორისდებულები აუ, ზა, ჰმ გამოიყენება განცდების გადმოსაცემად - ისინი პროპოზიციული, ანუ კონკრეტული ინფორმაციული შინაარსისაგან დაცლილი, რეფლექსების გამომხატველი სიტყვებია და მათი გამოყენება ინფორმაციის გაცვლა-გადაცემას არ ისახავს მიზნად. ასეთ შემთხვევაში საკომუნიკაციო აქტის მიზანი არ არის ინტერაქცია, იგი არ არის მსმენელზე ორიენტირებული აქტი. იგი მთქმელის დამოკიდებულების გადმოცემას ისახავს მიზნად და არა ობიექტურ რეალობაში არსებული ფაქტის, მოვლენის ან სიტუაციის აღწერას.

პროპოზიცია ჯ. სერლის საკომუნიკაციო აქტის თეორიაში (Theory of speech act) გაგებულია როგორც საკომუნიკაციო აქტის შინაარსი, რომელიც მიემართება/ასახავს რეალურ სამყაროს - რეალურ ან წარმოსახვით ობიექტს (ფაქტს, მოვლენას, პროცესს). პროპოზიციები შეიძლება გადმოიცეს მარტივად, ერთი სიტყვის მეშვეობით (მაგ., იწვიმებს) ან რთული სინტაქსური კონსტრუქციით: ხვალ იწვიმებს, ხვალ ძლიერ იწვიმებს, ამინდის ბიურომ გადმოსცა, რომ ხვალ ძლიერ იწვიმებს და ა.შ.

პროპოზიციულ საკომუნიკაციო აქტს შესაძლოა ახლდეს სპეციფიკაცია. ამგვარი საკომუნიკაციო აქტის შინაარსი არა მარტო აღწერს ობიექტურ სამყაროში არსებულ ფაქტს, მოვლენას, პროცესს, არამედ მთქმელის პოზიციას მასთან (ფაქტთან, მოვლენასთან, პროცესთან) მიმართებით.

შდრ.:

იწვიმებს vs. მიზარია, რომ იწვიმებს.

რა ცუდია, რომ ხვალ იწვიმებს.

ეშიშობ, რომ ხვალ იწვიმებს.

დარწმუნებული ვარ, რომ ხეალ იწვიმებს.
 თქვენ ფიქრობთ, რომ ხეალ იწვიმებს?!

წარმოგიდგენია, ხეალაც იწვიმებს?!

ამგვარი საკომუნიკაციო აქტი განიხილება, როგორც ილოკუციური აქტი – რეალობის ობიექტურ ენობრივ აღწერას დაერთვის ილოკუციური სპეციფიკაცია.

ილოკუცია არის საკომუნიკაციო აქტის ძირითადი მიზანი, რომლის მიღწეასაც ცდილობს მთქმელი – გამოხატოს სუბიექტური დამოკიდებულება საკომუნიკაციო აქტის ობიექტისადმი – აღფრთოვანება, სიხარული, მწუხარება, დანანება, ან შეცვალოს საშუარო გაელენა მოახდინოს მსმენელზე, დააჯეროს, მისი ქმედება გამოიწვიოს. ილოკუციური აქტის მიზანია ინტერაქციის განხორციელება. ილოკუციური აქტი არის პროპოზიციული აქტი, რომელიც დამატებით შეიცავს ინტენციას (განზრახვას).⁵¹

შინაარსობრივი და იერარქიული დამოკიდებულება ამ სამ კატეგორიას შორის ამგვარად შეგვიძლია წარმოვადგინოთ:

თქმა	პროპოზიცია	ილოკუცია
	თქმის სპეციალური სახე	პროპოზიცია + ინტენცია

თქმა →

→ თქმის სპეციალური სახე = პროპოზიცია →

→ პროპოზიცია + ინტენცია = ილოკუცია

საკომუნიკაციო აქტი შეგვიძლია განვიხილოთ, როგორც ილოკუციური აქტი მაშინაც, როდესაც იგი ექსპლიციტურად არ არის გადმოცემული წინადადებაში. საანალიზოდ განვიხილოთ წინადადება: ძალიან დაფიქრდეს.

⁵¹ ინტენცია, ანუ განზრახვა, როგორც ფენომენი, გერმანელი ფილოსოფოსის ფრანც ბრენტანოს (Franz Clemens Brentano) მიერ იქნა შემოტანილი ფილოსოფიაში და მისი თეორიის „აქტის ფსიქოლოგია“ ძირითად ცნებას წარმოადგენს. ინტენცია საკომუნიკაციო აქტის ობიექტისადმი მთქმელის დამოკიდებულებას ასახავს და გარკვეულ განზრახვას შეიცავს მთქმელის მხრიდან, სუბიექტურად შეაფასოს ობიექტი.

იმის მიხედვით, თუ როგორია მოქმედის განზრახვა, რისი გადმოცემა სურს მას, შესაძლებელია მოცემული წინადადების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია. ამისთვის განვიხილოთ მოცემული პროპოზიცია ოთხი კრიტერიუმის მიხედვით: კონტექსტი, განზრახვა (ინტენცია), მნიშვნელობა და აქტის სახე.

პროპოზიცია: ძალიან დავიღალე

კონტექსტი	განზრახვა	მნიშვნელობა	აქტის სახე
მეგობარი მეკითხება, თავს როგორ ვგრძნობ საშუაო დღის შემდეგ	კითხვაზე პასუხის გაცემა	დადებითი ვარ	უაქტის კონსტატაცია
კოლეგა, რომელიც არ მესიმპატიურება, მთავაზობს საღამო ერთად გაეატაროთ	უარის თქმა	არ მინდა მასთან ერთად საღამოს გატარება	უაქტის კონსტატაცია
უკვე ერთი საათია ფეხბურთის მატჩს ვუყურებთ მე და ჩემი მეუღლე ტელევიზორში	სიტუაციის გამოცვლა	მინდა, რომ ტელევიზორი სხვა პროგრამაზე გადაერთო	სერვეილი
გვიანია და ბავშვებს უნდათ, რომ გაეგრძელოთ თამაში	ბავშვების დასაძინებლად გაგზავნა	დასაძინებლად წადით	განკარგულება

იმის გათვალისწინებით, თუ რა მიზანს ემსახურება მოქმედის მიერ წარმოთქმული ფრაზა/წინადადება, ჯ. სერლი ილოკუციური აქტის ხუთ ქვეტიპს გამოყოფს:

(და)მადასტურებელი ილოკუცია (Assertive illocution) მისი მიზანია საკომუნიკაციო აქტში მონაწილე აქტიორ(ებ)ის დაჯერება, დარწმუნება რეალობის სხვადასხვა ხარისხის გათვალისწინებით. მაგ.:

აღმოჩნდა რომ,
როგორც დადასტურდა,

განკარგულებითი ილოკუცია (directive illocution) – საკომუნიკაციო აქტის მიზანია მსმენელის გააქტიურება, მოქმედების გამოწვევა. მაგ.:

გოხოვო,
გეხეწებით, გევედრებით,
გეკითხებით,
მიპასუხეთ...
გიბრძანებთ,

ვალდებულებითი ილოკუცია (comissive illocution) მთქმელი ვალდებულებას იღებს, მომავალში განახორციელოს რაიმე ტიპის ქმედება. ამ აქტს ახლავს მთქმელის მხრიდან თავისუფალი ნება.

ვფიცავ, --
გპირდები,
გარანტიას გაძლევთ,
პირობას ედებ, --

ექსპრესიული ილოკუცია (expressive illokution) მთქმელი გამოხატავს თავის ემოციურ დამოკიდებულებას პროპოზიციონსადმი (მადლიერება, მილოცვა, ბოდიშის მოხდა, თანაგრძნობის გამოხატვა, მისამძიმრება). მაგ.:

გმადლობთ, რომ -- / მადლიერება მინდა გამოვხატო
გილოცავთ --
ბოდიში, რომ --
უკაცრავად.
ეწუხეარ ...
და მუქარის გინების ფორმულებით გაფორმებული
გამოთქმები;

დეკლარაციული ილოკუცია (declarative illokution) საკომუნიკაციო აქტი დეკლარირების გადმოსაცემად (განცხადების გაკეთება, სხდომის გახსნა, ოფიციალური წერილის დასაწყისი, იურიდიული ხელშეკრულების ფორმულები და ა.შ.)

ვაცხადებ, რომ
სხდომა/ფესტივალი/კონკურსი გახსნილად ცხადდება.
ვიწყებთ კლასიკური მუსიკის კონცერტს.

განაჩენი მიღებულია და გასაჩივრებას არ
ექვემდებარება.

თავს ვალდებულად ვთვლი, გაცნობოთ, რომ
ჩვენ, ქვემოთ ხელისმომწერი

პერლოკუცია ილოკუციური აქტის სპეციალური სახეა, რომელიც
არა მარტო გამოხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას და მიზანს პრო-
პოზიციისადმი, არამედ გარკვეულ მოლოდინსაც, რომელიც ილოკუციურ
აქტს შეიძლება მოჰყვეს. პერლოკუცია შეიძლება ექსპლიციტურად (ლექ-
სიკურ ან სინტაქსურ-პრაგმატულ დონეზე) ან იმპლიციტურად იყოს
გადმოცემული. მაგ.:

1. მადასტურებელი პერლოკუციის შემთხვევაში მთქმელი ელოდება, რომ
მას დაუჯერებენ. მაგ.:

ა) ექსპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია გადმოცემული *ხომ*
ან *მაშ* ნაწილაკით:

„საბოლოოდ ხომ დადასტურდა თვითმხილველთა მიერ, რომ...“

შდრ. ილოკუციურად გადმოცემული ფაქტი:

„თვითმხილველთა მიერ დადასტურდა, რომ...“

*„მაშ რა გეგონათ?“, (პერიფრაზი: მე გაფრთხილებდით, და თქვენც
უნდა დაგეჯერებინათ ჩემთვის ...“)*

ბ) იმპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია:

*„სხვა რამეს ელოდით?“ (პერიფრაზი: მე დარწმუნებული ვიყავი და
თქვენც უნდა დაგეჯერებინათ ჩემთვის, რომ ...“)*

2. განკარგულებითი პერლოკუციის შემთხვევაში მთქმელი ელოდება,
რომ შესრულდება მის მიერ გაცემული განკარგულება;

ა) ექსპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია (გადმოცემული ფრაზით
ყოველი მიზეზის გარეშე და მოდალური ნაწილაკით *უნდა*):

„ყოველი მიზეზის გარეშე უნდა მომიტანოთ გამოკვლევის შედეგები“.

ბ) იმპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია გადმოცემული
კითხვითი წინადადებით:

„მომიტანენ გამოკვლევის შედეგებს?“ (შესაბამისი ინტონაციის შემთხვევაში წინადადების პერიფრაზი ასეთია: „მე ელოდები, რომ ბოლოს და ბოლოს მომიტანენ გამოკვლევის შედეგებს.“)

შდრ. ილოკუციურად გადმოცემული „მომიტანეთ გამოკვლევის შედეგები!“

3. ვალდებულებითი პერლოკუციის შემთხვევაში მთქმელი ელოდება, რომ მისგან მოელიან აღებული ვალდებულების შესრულებას:

„მერწმუნეთ, არ დაგაღალატებთ“;

4. ექსპრესიული პერლოკუციის, მაგალითად, ქების შემთხვევაში მთქმელი ელოდება, რომ გაუხარდება მას, ეისაც აქებენ.

ა) ექსპლიციტურად გადმოცემული პერლოკუცია:

„თქვენ ხომ არაჩვეულებრივად ქარგავთ!“

ბ) იმპლიციტურად გადმოცემული პერლოკუცია:

„არაჩვეულებრივი ნაქარგია!“

5. დეკლარაციული პერლოკუციის შემთხვევაში, მაგალითად, სხდომის გახსნის დროს, მთქმელი ელოდება, რომ კომუნიკატორები (საკომუნიკაციო აქტის მონაწილე აქტიორები, ანუ სხდომის წევრები) შესაბამისად მოიქცევიან - გამორთავენ მობილურ ტელეფონებს, გადაშლიან სხდომის მასალებს და მოემზადებიან სხდომის მუშაობაში მონაწილეობის მისაღებად.

ა) ექსპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია:

„ყურადღება, სხდომას გახსნილად ვაცხადებ“

„ჩუ, ბავშვს სძინავს“

„ფრთხილად, კარები იკეტება“

ბ) იმპლიციტურად გამოხატული პერლოკუცია:

შინაარსობრივი და იერარქიული დამოკიდებულება საკომუნიკაციო აქტის კატეგორიებს შორის ამგვარ სახეს მიიღებს:

თქმა	პროპოზიცია	ილოკუცია	პერლოკუცია
	თქმის სპეციალური სახე	პროპოზიცია + ინტენცია	ილოკუცია + შედეგის მოლოდინი

თქმა →

→ პროპოზიცია = თქმის სპეციალური სახე →

→ ილოკუცია = პროპოზიცია + ინტენცია →

→ პერლოკუცია = ილოკუცია + შედეგის მოლოდინი

საკომუნიკაციო აქტი, როგორც წესი, პერლოკუციურ აქტს წარმოადგენს - მთქმელის მოტივაცია საკომუნიკაციო აქტში არა მარტო ფაქტების, მოვლენებისა და პროცესის აღწერა, კონსტატაციაა, არამედ საკუთარი სუბიექტური დამოკიდებულების გამოყენებით საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეებზე - კომუნიკატორებზე გავლენის მოხდენა, მათი ქცევის გააქტიურება.

საკომუნიკაციო აქტის მოდელი

საკითხის უკეთ გასაგებად, მოვიშველიებთ საგანგებო საშუალებას: სიტუაციის ენობრივი აღწერის მეთოდს. მეთოდის მიზანია სამყაროს აღქმის ენობრივი რეალიზაციის, ანუ ვერბალიზაციის პროცესის მექანიზმის აღწერა ინტერპრეტაციის ტესტზე დაყრდნობით.

4. ინტერპრეტაციის ტესტი

წარმოიდგინეთ, რომ თქვენ შეესწარით ასეთ სიტუაციას:

როგორ აღწერთ მას? ანუ როგორ გადმოსცემთ აღნიშნულ სიტუაციას ვერბალურად?

მოდიოთ, დაწერილებით განვიხილოთ სამყაროს აღქმის ენობრივი რეალიზაციის, ანუ ვერბალიზაციის პროცესი, რომელიც რამდენიმე ეტაპისაგან შედგება:

ვიზუალური აღქმა → კოგნიტური დამუშავება → ვერბალური რეალიზაცია

ანუ

1. ფიზიკური ორგანოების (თვალების) მეშვეობით ხდება სიტუაციის ვიზუალური აღქმა: ძალდი მისდევს ბიჭს და ბიჭი ყვირილით გარბის;
2. ვიზუალური არხის მეშვეობით ინფორმაციის მიღების შემდეგ თქვენი ტვინი მიღებულ ინფორმაციას კოგნიტურ დონეზე „აღაგებს“: თქვენს ტვინში წარმოიქმნება კონცეპტებისაგან შემდგარი აბსტრაქტული სცენა, რომელიც მიმართებების (relation) მეშვეობით (ძალდი, ბიჭი, ყვირილი, სირბილი) გარდაიქმნება ლოგიკურ კონსტრუქტად შესაძლო პრედიკაციითა და სემანტიკური როლებით;
3. ამ ლოგიკურ კონსტრუქტს, რომელიც კონცეპტებისა და მათ შორის არსებული მიმართებებისაგან შედგება, თქვენ გარდაქმნით

ვერბალურ კონსტრუქტად – ახდენთ მის ენობრივ რეალიზაციას, ანუ „თარგმნით“ ამ სცენარს კონკრეტულ ბუნებრივ ენაზე.

ახლა შევეცადოთ, ის ინფორმაცია, რომელიც თქვენ მიიღეთ ვიზუალური არხის მეშვეობით, პრედიკაციის თვალსაზრისით გაეანალიზოთ.

სიტუაცია, რომელზედაც ჩვენ ზემოთ ვსაუბრობდით, ორი აქტიორისაგან შედგება: ბიჭი და ძაღლი. თითოეული მათგანი დამოუკიდებლად მოქმედებს, ანუ სიტუაცია, რომელსაც აღწერთ, ორი მოქმედებისაგან შედგება, რომელიც შეგვიძლია ამ ეტაპზე ერთმანეთისაგან გაემიჯნოთ: 1) ბიჭი ყვირილით გარბის და 2) ძაღლი მისდევს ბიჭს. ჩვენ შეგნებულად ავიღეთ ამ ორი ქმედების ამსახველი წინადადების ამგვარი თანმიმდევრულობა, რათა გვეჩვენებინა ამ ორ ქმედებას შორის არსებული მიმართებების აღნიშვნის აუცილებლობა.

თეორიულად არსებობს მეორე შესაძლებლობაც - ეს ორი აქტიორი - ბიჭი და ძაღლი - შეგვიძლია ერთი მოქმედების ფარგლებში გაავერთიანოთ, მაგ., *ბიჭი და ძაღლი გარბიან*. ამგვარი აღწერა, მართალია, შეესაბამება არსებულ სინამდვილეს, მაგრამ ძალიან ზედაპირულია და ვერ გადმოსცემს მოცემული კონკრეტული სცენის ლოგიკურ შინაარსს. ვერც ისეთი პრედიკაცია, როგორიცაა *ძაღლი გარბის ბიჭისკენ* (ანუ პრედიკაცია ორი აქტიორით - *ძაღლი* და *ბიჭი* - და ლოგიკური მიმართება ამ ორ აქტიორს შორის) ვერ ასახავს ობიექტურ რეალობას, ენაიდან ბიჭი არ დგას ერთ ადგილას, არამედ შეშინებული ჯარბის, თან ყვირილით. აქ ორგვარ პრედიკაციასთან გვაქვს საქმე, რომელშიც ორი აქტიორი მონაწილეობს. ის სიტუაცია, რომელსაც ჩვენ შევესწართ, მიზეზ-შედეგობრივი მოქმედებების ჯაჭვია. ეს ორი აქტიორი დამოუკიდებლად მოქმედებს: ა) ძაღლი მისდევს ბიჭს, რის გამოც ბ) ბიჭი ყვირილით გარბის. ამასთან, მიზეზი ბიჭის ამგვარი ქმედებისა არის ის ფაქტი, რომ ძაღლი ბიჭს მისდევს, რის გამოც ის ფაქტი, რომ ბიჭი გარბის, კვალიფიცირდება როგორც შედეგობრივი მოქმედება.

შევეცადოთ „გადაეთარგმნოთ“ ეს ინფორმაცია სამ სხვადასხვა ენაზე: ქართულად, გერმანულად და ინგლისურად და შევადაროთ

ერთმანეთს, რათა გამოეავლინოთ ინფორმაციის გადმოცემის ამ ენებში არსებული ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებები.

ინფორმაცია 1

ქართ. –	ძაღლი	მისდევს	ბიჭს
	<i>N-NOM.Sg</i>	<i>Vint-PRE.Sg</i>	<i>N-DAT.Sg</i>
გერმ.	der Hund	jagt	den Jungen
	<i>Dart.M N-M.NOM.Sg</i>	<i>Vtr-PRE.Sg</i>	<i>Dart.M N.M-ACC.Sg</i>
ინგ.	the dog	is chasing	the boy
	<i>Dart. N.N-Sg</i>	<i>V- PRECont.Sg</i>	<i>Dart. N.M-Sg</i>

შვედაროთ ერთმანეთს, თუ რა გრამატიკული საშუალებებით გადმოსცა თითოეულმა ენამ პირველი ქმედება: ძაღლი მისდევს ბიჭს.

1. ქართულს, გერმანულსა და ინგლისურისაგან განსხვავებით, არ გააჩნია გრამატიკული კატეგორია განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობა. ამიტომ, მისი წარმომადგენელი (რეპრეზენტატორი) – არტიკლი ქართულ მაგალითში, განსხვავებით გერმანულსა და ინგლისურისაგან, რეალურად, ექსპლიციტურად არ არის წარმოდგენილი. განსაზღვრულობის კატეგორია, ანუ ინფორმაცია, რომ კონკრეტული ძაღლი მისდევს კონკრეტულ ბიჭს, სინტაქსური ნულით გამოიხატება – წინადადებაში მისთვის განკუთვნილი ადგილი ცარიელია. როგორც კი ჩავანაცვლებთ განსაზღვრულობას მისი ოპოზიციური მეწყვილით – განუსაზღვრელობა, მაშინვე შეივსება ეს ადგილი რიცხვითი სახელით ერთი, რომელიც, გარდა მისი პირველადი მნიშვნელობისა, აღნიშნოს რაოდენობა, ენებში ხშირად გამოიყენება განუსაზღვრელობის ფუნქციით.⁵²

⁵² შედარეთ ასეთი მაგალითი: ერთი ვირი და ერთი აქლემი დაძმობილდნენ, სადაც საუბარი არაა კონკრეტულ ვირზე და კონკრეტულ აქლემზე. განუსაზღვრელობის გამოსახატავად ეს სტრატეგია განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენება ზღაპრებში, ენაიდან განზოგადების ყველაზე მაღალი კოეფიციენტით გამოირჩევიან.

2. მოქმედების სუბიექტი, ძალდი, ქართულსა და გერმანულში სუბიექტისათვის განკუთვნილ ბრუნვაში – სახელობითში დგას.⁵³ ინგლისურს, ამ ენებისაგან განსხვავებით, არ გააჩნია ბრუნების კატეგორია, ამიტომ მორფოლოგიურად ვერ აფორმებს სუბიექტს. არსებითი სახელი *the dog* სუბიექტის როლს არა მორფოლოგიურად, არამედ ხაზობრივად, წინადადების ინფორმაციულ სტრუქტურაში თავისი ადგილის მიხედვით გადმოსცემს – იკაებებს ზმნის უშუალო მარცხენა პოზიციას: *the dog is chasing the boy*.
3. არსებითი სახელის გრამატიკული სქესი გერმანულში არტიკლის მეშვეობითაა გადმოცემული: მამრობითი *der Hund* (ძალდი) და *der Junge* (ბიჭი). ინგლისურში ამგვარი დიფერენციაცია არტიკლში არ დასტურდება, თუმცა, იგი ხილული ხდება მაშინ, როდესაც არსებითი სახელით გადმოცემული ლექსიკური ოდენობა, მაგ., *ძალდი, ბიჭი* ნაცვალსახელით გადმოიცემა:

შდრ.:

გერმ.:

[---A---]	Predicate	[-----P-----]
[der Hund]	jagt	[den Jungen]
<i>Dart.M N-M.NOM.Sg</i>	<i>Vir-PRE.Sg</i>	<i>Dart.N-ACC N.N-ACC.Sg</i>
[er]	jagt	[ihm]

ინგ.:

[---A---]	Predicate	[-----P-----]
[the dog]	is chasing	[the boy]
<i>Dart. N.N-Sg</i>	<i>V- PRECont.Sg</i>	<i>Dart. N.M-Sg</i>
[it]	is chasing	[him]

4. პრედიკაცია ქართულ წინადადებაში გარდაუვალი ზმნით *დევნა* გადმოიცემა. ზმნის სემანტიკიდან გამომდინარე, იგი შეიწყობს არა

⁵³ ენაიდან *მისდევს* ზნა გარდაუვალია, ქართულ ენაში მოქმედი მორფოსინტაქსური წესების მიხედვით, სუბიექტს მოითხოვს სახელობითში.

მხოლოდ სუბიექტს, არამედ მოითხოვს მიმართების (რელაციის) ობიექტსაც: *A მისდევს B-ს* ამგვარი მიმართების გარეშე *დევნის* სემანტიკა ვერ განხორციელდება – აღნიშნულ ზმნას არ გააჩნია აბსოლუტური, ერთპირიანი ფორმა.

საკიოხის უფრო ღრმად განსახილველად, მოდიოთ, დაეშალოთ ზმნა *დევნა* სემანტიკურ კომპონენტებად (სემებად). ამგვარი ანალიზი ზმნის დაშლა სემებად - სემანტიკის დონეზე ხორციელდება და ცნობილია, როგორც კომპონენტური ანალიზი. კომპონენტური ანალიზისათვის გამოვიყენოთ ლექსიკური დეკომპოზიციის მეთოდი.

ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან ცდილობენ მეცნიერები (ჩ. ფილმორი, მ. ბირეში, დ. დაუთი და სხვ.) ენობრივი ნიშნების (შინაარსის მატარებელი სიტყვების) ფორმალურ სისტემაში გადატანას.⁵⁴ ლექსიკური დეკომპოზიციის მეთოდი საშუალებას გაძლევს ლექსიკური ერთეული დაეშალოს იმ აუცილებელ მინიმალურ სემანტიკურ კომპონენტებად, რომელთა ერთობლიობაც ქმნის სიტყვის სემანტიკას და რომლის გარეშეც არ შეიკრება სიტყვის სემანტიკური გარსი. სიტყვის მინიმალურ პრედიკაციებად, ანუ მარტივ სემებად დაშლის შემდეგ გაცილებით ადვილი ხდება მისი ფორმალური აღწერა.

ზმნის *დევნა* ძირითად სემანტიკურ პრედიკაციას წარმოადგენს სემა *გადაადგილება*, რომელიც რამდენიმე დამატებითი სემით განიერცობა:

ნებელობა / კონტროლი

- *დევნა* გადაწყვეტილების მიღების შედეგად განხორციელებული გადაადგილებაა, ნებელობისა და კონტროლის გარეშე *დევნა* ვერ განხორციელდება;

გადაადგილების მიმართება

- გადაადგილება ხორციელდება ელაცასთან/რელაცასთან მიმართებაში;

⁵⁴ იხ.: Charles J. Fillmore: *Lexical entries for verbs*. In: *Folia Linguistica*, 4, 1968, S. 373-393; Manfred Bierwisch: *Formal and lexical semantics*. In: *Linguistische Berichte* 80/82 1982, S. 3-17; Manfred Bierwisch: *Semantische und konzeptuelle Repräsentation semantischer Einheiten*. In: Rudolf Rüdicka & Wolfgang Mousch (Hrsg.): *Untersuchungen zur Semantik*. Akademie-Verlag, Berlin 1982, S. 61-99; David R. Dowty: *Word, meaning and Montague grammar. The semantics of verbs and time in generative semantics and Montague's PTQ*. Dordrecht 1979; George Lakoff: *Natural logic and lexical decomposition*. In: *Chicago Linguistic Society*, 6, 1970, S. 340-362; Anna Wierzbicka: *Semantic primitives*. Athenäum-Verlag, Frankfurt 1972; Robert D. Van Valin, Jr. & Randy J. LaPolla: *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.

სინქრონია

- o სუბიექტის გადაადგილების ტრაექტორია დამოკიდებულია მიმართების ობიექტის მიერ განხორციელებული მოძრაობის ტრაექტორიაზე და სინქრონულად იმეორებს მას.

ანუ დევნა არის გადაადგილება (მიდის/მირბის), რომელსაც ახლავს ნებელობა/კონტროლი, ხორციელდება მიმართების ობიექტთან მიმართებით და დამოკიდებულია ამ უკანასკნელის მოძრაობის ტრაექტორიაზე. ფორმალური სემანტიკის ფარგლებში ეს ზმნა ასე ჩაიწერება:

დევნა [+გადაადგილება] [+კონტროლი] [+რელაციის ობიექტი] [+სინქრონია]

მაგ.: ის მისდევს ვიღაცას/რადაცას

შდრ.

სიარული [+გადაადგილება] [+კონტროლი]

მაგ.: ის მიდის

სირბილი [+გადაადგილება] [+კონტროლი][+მანერა]

მაგ.: ის მირბის (ის მიდის/გადაადგილდება სირბილით)

ანუ დევნა არის:

[(სირბილით) ნებელობით/კონტროლირებადი გადაადგილება]

[ვიღაცასთან/რადაცასთან მიმართებაში]

[ვიღაცის/რადაცის სინქრონიულად]

მიმართების ობიექტი, ანუ ის, ვისი მიმართულებითაც, ვისთან სინქრონიულადც გადაადგილდება სუბიექტი, მიცემითი ბრუნვით გაფორმდა ქართულში, ვინაიდან გარდაუვალ ზმნასთან დაკავშირებულ ირიბ ობიექტს წარმოადგენს – ძალღი მისდევს ბიჭს. ქართულისაგან განსხვავებით, ზმნით გადმოცემული მოქმედება გერმანულში გარდამავალი ზმნით არის მოცემული: jagt „ნადირობს“. შესაბამისად, ბიჭი მოქმედების ობიექტია და, გერმანული მორფოსინტაქსური წესების მიხედვით, აკუზატივში დგას. ინგლისური სინტაქსის წესების შესაბამისად, hey მოსდევს ზმნას და ამით ახდენს იმ მორფოლოგიური ვაკუუმის კომპენსირებას, რომელიც ბრუნვის არქონის გამო წარმოიშვება ამ ენაში.

გერმანულში ამ წინადადების რამდენიმე ვერსია შეიძლება განვიხილოთ: *Der Hund läuft dem Jungen hinterher, Der Hund verfolgt den Jungen*, ისევე, როგორც ინგლისურში: *The dog follows the boy, The dog chases the boy, The dog runs after the boy, The dog keeps after the boy, The dog hunts the boy*. თუ რა განსხვავებაა ამ წინადადებებს შორის, ეს ცალკე საკითხია და საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს. აქ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ ენობრივი რეალიზაციის შესაძლებლობების სიუხვე ჩამოთვლილი ზმნების სემანტიკური კონსტიტუენტებით არის განპირობებული და უშუალო კავშირშია ზმნის ვალენტობასთან.

5. გერმანულ არსებით სახელთან, ხაზთაშორისი ანალიზის დონეზე - გარდა ბრუნებისა და რიცხვის გრამატიკული კატეგორიებისა, გრამატიკული სქესის კატეგორიაც არის მითითებული. ეს ინფორმაცია სრულიად არარელევანტურია ქართულისათვის, ვინაიდან გრამატიკული სქესის კატეგორია მას არ გააჩნია, ბუნებრივი სქესი კი გრამატიკულად არ არის გაფორმებული, და არც არანაირი ფუნქციური ელემენტით (როგორიცაა, მაგალითად, გრამატიკული სქესის მიხედვით დიფერენცირებული არტიკლი) არ გადმოიცემა ენაში. შდრ.:

ბაღლი	Hund	dog
[Noun]	[Noun]	[Noun]
[Case: NOM.]	[Case: NOM.]	[Num: Sg.]
[Num: Sg.]	[Num: Sg.]	[Genus: NeuL]
	[Genus: Mask.]	

როგორც ეხედავთ, ის ინფორმაცია, რომელიც მოქმედების აქტანტებს შორის ლოგიკური მიმართებების დონეზეა მოცემული, სრულიად სხვადასხვაგვარად რეალიზდება კონკრეტული ენების მორფოლოგიურ დონეზე, ამ ენათა მორფოსინტაქსური თავისებურებებიდან გამომდინარე - ენის სიღრმისეულ დონეზე მოცემული ფუნქციურ-სემანტიკური მიმართებები სხვადასხვა მორფოლოგიური ბრუნვების (მაგ., ქართული, გერმანული) ან წინადადებაში მისი განთავსების (მაგ., ინგლისური) მეშვეობით გადმოიცემა. შესაბამისად, სიღრმისეულ დონეზე ერთი და იმავე მიმართების გამოსახატავად სხვადასხვა ენები განსხვავებულ მორფოლოგიურ საშუალებებს იყენებენ.

ახლა განვიხილოთ სცენარის მეორე ნაწილი, *ბიჭი შეშინებული გარბის*. იმისათვის, რომ ეს ინფორმაცია გარდაეკმნათ ენობრივ რესურსად - ვაქციოთ იგი წინადადებად, უნდა გადავწყვიტოთ, დამოუკიდებელ სინტაქსურ ერთეულად გადავიტანოთ იგი, თუ დაეუკავშიროთ ინფორმაციას ძალდი მისდევს ბიჭს. ამ ორი სტრატეგიიდან, სავარაუდოდ, მეორე სტრატეგია ჯობია, ეინაიდან, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, საქმე გვაქვს მიზეზ-შედეგობრივ კმედებასთან. ამიტომ, მეორე ინფორმაცია *ბიჭი შეშინებული გარბის* ისე უნდა გადავიტანოთ, რომ ენობრივი რეალიზაციის დროს მოხერხდეს მისი მიბმა წინა ინფორმაციაზე.

ენახოთ, როგორ რეალიზდება მეორე ინფორმაცია ზემოთ განხილულ ენების მორფოსინტაქსურ დონეზე.

ინფორმაცია 2

ქართ.	რომელიც	ყვირილით	გარბის
	<i>RPran-NOM.Sg</i>	<i>INF-INST.Sg</i>	<i>Vini-PRE.Sg</i>
გერმ.	das	schreiend	wegrennt
	<i>DArt.NOM.N</i>	<i>ADV.</i>	<i>Vitr-PRE.Sg</i>
ინგ.	who	is running	away screaming
	<i>RPran</i>	<i>V- PRECont.Sg</i>	<i>ADV PARTC</i>

როგორც ხაზთაშორისი ანალიზიდან ჩანს, წინადადება სამივე ენაში ფუნქციური ელემენტით იწყება - საჭიროა მეორე ინფორმაციის პირველ ინფორმაციასთან დამაკავშირებელი ელემენტი. ამ ფუნქციით ქართულში გამოიყენება მიმართებითი ნაცვალსახელი რომელიც, გერმანულში მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციას ასრულებს არტიკლი *das*, ხოლო ინგლისურში - კითხვითი ნაცვალსახელი *who*.

ვითარების გარემოება ქართულში საწყისის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით არის გადმოცემული ყვირილით, გერმანულში - ზმნიზედით *schreiend*, ხოლო ინგლისურში - *screaming*. გარდა ამისა, მხოლოდ ინგლისურში არის მოქმედების დინამიკა მორფოლოგიურად მარკირებული

is running. განსხვავებით ქართულისა (*„გარბის“*) და გერმანულისაგან (*wegrennt*), რომლებიც ვერ განასხვავებენ ზოგად აწმყოსა და აწმყო განგრძობითს.

დაეუბრუნდეთ ზემოთ აღწერილი სიტუაციის ენობრივ ანალიზს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სიტუაცია ერთმანეთთან დაკავშირებული ორი

ქმედების ერთიანი ხაზია: ძალდი მისდევს ბიჭს და ბიჭი ყვირილით გარბის. ამ სიტუაციის გადმოსაცემად შეგვიძლია ორი ენობრივი სტრატეგია გამოვიყენოთ: ა) ეს ორი ქმედება სწორხაზოვნად, ერთმანეთის მიყოლებით დაეალაგოთ ან ბ) ამ ორი ქმედების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი გადმოვცეთ. პირველ შემთხვევაში გექნება ინფორმაციის ღინეარული (ხაზობრივი) ინტერპრეტაცია, მეორე შემთხვევაში კი – მიზეზ-შედეგობრივი ინტერპრეტაცია.

ქმედება 1: ძალდი მისდევს ბიჭს

ქმედება 2: ბიჭი ყვირილით გარბის

ინფორმაციის ღინეალური ინტერპრეტაციის ენობრივი რეალიზაცია:

(1ა) ძალდი მისდევს ბიჭს, რომელიც ყვირილით გარბის.

ინფორმაციის მიზეზ-შედეგობრივი ინტერპრეტაციის ენობრივი რეალიზაცია:

(2ა) ბიჭი ყვირილით გარბის, ვინაიდან ძალდი მისდევს.

როგორც ვხედავთ, სიღრმისეულ დონეზე მოცემული ინფორმაციები და ლოგიკური მიმართებების ენობრივი რეალიზაცია საბოლოო სახეს, ენის ენობრივი სტრატეგიისადა შესაბამისად, სინტაქსურ-პრაგმატულ დონეზე იღებს – იმისდა მიხედვით, რომელი პერსპექტივიდან აღწერთ სიტუაციას – ბიჭის (ბიჭი გარბის) თუ ძალდის (ძალდი მისდევს ბიჭს), ამ ორი ქმედების გადმომცემი ქვეწინადადებების შეერთების წესი, და შესაბამისად, მიღებული წინადადების ტიპი, არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან:

პირველი წინადადება განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებაა:

ძალდი მისდევს ბიჭს, რომელიც ყვირილით გარბის.

მეორე წინადადება კი - გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაა:

ბიჭი ყვირილით გარბის, ვინაიდან ძალდი მისდევს.

პირველი წინადადება სიტუაციას აღწერს ძალდის პერსპექტივიდან, მეორე კი – ბიჭის პერსპექტივიდან.

შეგვიძლია სინტაქსურ დონეზე წინადადების აგების სხვა სტრატეგიაც გამოვიყენოთ, კერძოდ, ჩართული დამოკიდებული წინადადება, მაგ.: *ბიჭი, რომელსაც ძაღლი მისდევს, ყვირილით გარბის.*

ადამიანთა მიერ სიტუაციების აღქმისა და მისი ენობრივი რეალიზაციის გასაანალიზებლად ჩაუტარეთ ტესტი გერმანელ და ქართველ სტუდენტთა მონაწილეობით ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული სურათი ვაჩვენეთ ცდისპირებს და ეთხოვეთ, სურათზე მოცემული სიტუაცია აღუწერათ ერთი წინადადებით. ქვემოთ ცალ-ცალკე განვიხილავთ თითოეული ჯგუფის შედეგებს და შემდეგ შევადარებთ ერთმანეთს.

გერმანელი სტუდენტების მიერ გენერირებული წინადადებები ძირითადად მარტივი წინადადებებია, რომელშიც ნომინალური ფრაზები მოდიფიკატორების გამოყენებით არის აგებული:

მაგალითი 1

Der	böse	Hund	rennt	dem	erschrockenen	Studenten	nach
NOM.M	NOM	NOM	PRE	DAT.M	DAT.	DAT.M	PV
	აეი	ძაღლი	მისდევს		შეშინებულ	სტუდენტს	

[----- Subject-----] Predicate [----- Ind. Object-----]

[Der böse Hund] rennt [dem erschrockenen Studenten] nach

ამ წინადადებაში პრედიკატი გადმოცემულია გარდაუვალი ზმნით *rennen* „სირბილი“: *rennt nach* - მისდევს (სიტყვასიტყვით: მირბის ვიღაცის უკან). სუბიექტი სახელობით ბრუნვაში დგას *Der böse Hund* „აეი ძაღლი“, ირიბი ობიექტი კი მიცემითში *dem erschrockenen Studenten* „შეშინებული სტუდენტი“. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია, რომელიც ქართულში არ გაგვაჩნია (და რომელიც გრამატიკული ნულთ არის აქ წარმოდგენილი), გერმანულში განსაზღვრული არტიკლით არის გადმოცემული: *Der böse Hund* „აეი ძაღლი“ (სახელობითში), *dem erschrockenen Studenten* „შეშინებული სტუდენტი“ (მიცემითში).

მაგალითი 2

Der	agressive	Hund	verfolgt	den	panischen	Zeitungsjuengen
NOM.M	NOM	NOM	PRE	ACC.M	ACC.	ACC.M
	აგრესიული	ძაღლი	მისდევს		დაპანიკებულ	ფოსტალიონ ბიჭს.

[----- Agent-----]	Predicate	[-----Dir. Object-----]
[Der aggressive Hund]	verfolgt	[den panischen Zeitungsjungen]

ამ წინადადებაში პრედიკატი გადმოცემულია გარდამავალი ზმნით verfolgen „დევნა“ და შესაბამისად, აქტიურ სუბიექტს - აგენსს Der aggressive Hund „აგრესიული ძაღლი“ (სახელობით ბრუნვაში) და პირდაპირ ობიექტს den panischen Zeitungsjungen „დაპანიკებული გაზეთის დამტარებელი ბიჭი“ (აკუზატიურ ბრუნვაში) შეიწყობს. როგორც აგენსი, ისე პირდაპირი ობიექტი გერმანულში განსაზღვრული არტიკლით არის მოცემული - კონკრეტული ძაღლი მისდევს კონკრეტულ ბიჭს. ქართულში განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია არ გაგვაჩნია, ამიტომ ეს ინფორმაცია წინადადებაში არ არის გადმოცემული გრამატიკული ნულით არის წარმოდგენილი.

მაგალითი 3

Der angrifflustige Hund	verfolgt den verängstigten Zeitungsträger
NOM.M NOM	PRE ACC.M ACC ACC
თავდასხმისმოსურნე ძაღლი	მისდევს - შეშინებულ გაზეთისდამტარებელს. ⁵⁵
[----- Agent-----]	Predicate [-----Dir. Object-----]
[Der angrifflustige Hund]	verfolgt [den verängstigten Zeitungsträger]

ეს მაგალითი სინტაქსური სტრუქტურის თვალსაზრისით იმეორებს მეორე მაგალითს, მხოლოდ აგენსის Hund „ძაღლი“, და პირდაპირი დამატების Zeitungsträger „გაზეთის დამტარებელი“ სემანტიკური მოდიფიკატორებით angrifflustige (Hund) თავდასხმისმოსურნე და verängstigten (Zeitungsträger) შეშინებული განსხვავდება მისგან.

მაგალითი 4

Ein verängstigter Zeitungsträger	rennt vor	einem Hund weg
NOM.M NOM.M NOM.M	PRE Pp	DAT.M NOM.M Pv
ერთი შეშინებული ფოსტალიონი	გარბის -	ერთი ძაღლისგან
[----- Agent -----]	Predicate	[-----Dir. Object-----]
[Ein verängstigter Zeitungsträger]	(weg) rennt	[vor einem Hund]

⁵⁵ თარგმანი სიტყვასიტყვითია

ეს მაგალითი დაწერილებით განხილვას მოითხოვს, ვინაიდან:

1. ამ წინადადებაში, წინა მაგალითებისაგან განსხვავებით, შეცვლილია ინფორმაციული სტრუქტურა: სიტუაცია აღწერილია არა ძაღლის პერსპექტივიდან - გააუბრელი ძაღლი მისდევს ფოსტალიონს, არამედ ფოსტალიონის პერსპექტივიდან ფოსტალიონი გაუბრის ძაღლს. მეორე თავისებურება, რითაც ეს წინადადება გამოირჩევა გერმანულ სტუდენტთა მიერ გენერირებული სხვა წინადადებებისაგან, გახლავთ განუსაზღვრელი არტიკლის გამოყენება ორივე აქტანტის შემთხვევაში: სიტუაცია დისტანცირებულად, და შესაბამისად, განზოგადებულად არის აღწერილი - რომელიმე ძაღლს გაუბრის რომელიმე ბიჭი, რომელიც პროფესიით ფოსტალიონია.

მაგალითი 5

Der verängstigter Zeitungsträger wird von einem aggressivem Hund verfolgt
 NOM.M NOM.M NOM.M LV Pp DAT.M DAT.M DAT.M PRE
 შეშინებული ფოსტალიონი - მიერ აგრესიული ძაღლის განიდევნება

[----- Subject -----] Predicate [-----Dir. Object-----]
 [Ein verängstigter Zeitungsträger] wird verfolgt [vor einem aggressivem Hund]
 შეშინებული ფოსტალიონი განიდევნება აგრესიული ძაღლის მიერ

ამ წინადადებაში, გარდა იმისა, რომ მოქმედება ფოსტალიონის პერსპექტივიდან არის აღწერილი, ინფორმაციის სტრუქტურირების სრულიად განსხვავებული სტრატეგია არის გამოყენებული - მოქმედება ენებითი კონსტრუქციით არის გადმოცემული, შესაბამისად, ფოსტალიონი (გაზეთის დამტარებელი), როგორც სცენარის მონაწილე, წინა პლანზე არის გადმოწეული.

მაგალითი 6

Der blssige Hund rennt dem schweissgebadeten Postbote hinterher
 NOM.M NOM NOM PRE DAT.M DAT.M DAT.M Pp
 მკებნარე ძაღლი მისდევს ოფლშიგახვითქული ფოსტალიონის უკან

[----- Subject -----] Predicate [-----Ind. Object-----]
 [Der blssige Hund] rennt (hinterher) [dem schweissgebadeten Postbote]
 მკებნარე ძაღლი მისდევს ოფლშიგახვითქულ ფოსტალიონს

ამ მაგალითში კელაე აქტიური კონსტრუქცია არის გამოყენებული. ამასთან, საინტერესოა, რომ ამ წინადადებაში პრედიკაცია *hinterher rennen* (უკან სირბილი, მიდევნება) ზმნით გადმოიცემა, რომლის სემანტიკური დეკომპოზიცია ამგვარ სურათს გვაძლევს:

საერდენი (ძირითადი) სემა – გადაადგილება + გეზი – ლექსიკურად არის წარმოდგენილი წინადადებაში (გადაადგილება ხორციელდება ოფლშიგახვითქულ ფოსტალიონთან მიმართებაში, ანუ მოქმედების რელაცია გადმოიცემა მიცემითში დასმული ირიბი ობიექტით [dem schweissgebadeten Postbote] „ოფლში გახვითქული ფოსტალიონი“), ხოლო სინქრონულობა კი თანდებულით *hinterher* „უკან“. ანუ ეინმესთან მიმართებაში კონტროლირებადი გადაადგილება სინქრონულად ზმნითა და წინადადების სხვა, დამხმარე წევრების მეშვეობით გადმოიცემა. სემანტიკური შინაარსი ზმნისა *ind. hinterher rennen ეინმეს უკან (კელდაკელ) სირბილი* სხვა ლექსიკური ზმნის მეშვეობითაც შეგვიძლია გადმოვცეთ *indm. verfolgen ეინმეს დევნა*. განსხვავება მათ შორის სინტაქსური ხასიათისაა (*ind. hinterher rennen* გარდაუვალი ზმნაა, *indm. verfolgen* კი – გარდამავალი), თუმცა ეს სხვაობა იმ განსხვავებითაც არის განპირობებული, რომელსაც მოცემული ზმნების სემანტიკური კომპონენტები გვიჩვენებენ:

<i>Subject</i> Der Hund	<i>Predicate</i> rennt (Vitr.)	<i>Ind. Object</i> dem Postbote	<i>Pp</i> Hinterher
<i>Agent</i> Der Hund	<i>Predicate</i> verfolgt (Vtr.)	<i>Dir. Object</i> den Zeitungsträger	

შდრ.:

verfolgen [+გადაადგილება][+კონტროლი] [+გეზი][+სინქრონია]

როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, *დევნა*-ის სემანტიკის სამივე კომპონენტი ერთი ზმნის ფარგლებში არის მოცემული. „*დევნის*“ ობიექტი პირდაპირი ობიექტის სახით არის წარმოდგენილი და ზმნა აქტიურ კონსტრუქციას კმნის, მაშინ როდესაც მეორე მაგალითში *rennen* *სირბილი* გარდაუვალი ზმნაა, მისი ძირითადი სემა სირბილით გადაადგილებაა, ხოლო გეზი და სინქრონია ლექსიკურად და მორფოსინტაქსურად არის

გადმოცემული: ზმნას გააჩნია გადაადგილების გეზი (სუბიექტი შეგნებულად, მიზანმიმართულად გადაადგილდება ეინმესთან/რამესთან მიმართებაში, ამ შემთხვევაში ფოსტალიონი dem Postbote), სინქრონია კი გადმოიცემა ლექსიკურად – ზმნისწინით hinterher (უკან, მომდევნოდ):

rennen [+გადაადგილება][dem Postbote][hinterher]

ორივე ზმნა ორადგილიანია ვალენტობის თვალსაზრისით:

verfolgen ზმნა სემანტიკური ნიშნებიდან გამომდინარე აუცილებლობით მოითხოვს ორ აქტანტს: A მისდევს B-ს.

ფრაზული ზმნა hinterher rennen ასევე მოითხოვს ორ აქტანტს A გარბის (rennen) B-ს უკან (hinterher).

მაგალითი 7

Ein	Zeitungsträger	wird	von	einem	agressiven	Hund	gejagt
NOM.M	NOM.M	LV	Pp	DAT.M	DAT.M	DAT.M	PRE
ერთი	ფოსტალიონი		(მიერ)	ერთი	აგრესიული	ძაღლის	მიერ მოინადირება
(ერთი ძაღლი ნადირობს ფოსტალიონზე)							

[—— Subject ——] Predicate [——— Dir. Object ———]
 [Ein Zeitungsträger] wird gejagt [vor einem aggressivem Hund]
 ფოსტალიონი მოინადირება - აგრესიული ძაღლის მიერ

ამ მაგალითში კელავე პასიური კონსტრუქცია გვაქვს, ანუ სიტუაცია ფოსტალიონის პერსპექტივიდან არის დანახული. ეს წინადადება იმითაც არის საინტერესო, რომ მეოთხე მაგალითის მსგავსად, აქაც დისტანცირებულად არის წარმოდგენილი სიტუაცია - განუსაზღვრელი არტიკლია გამოყენებული როგორც ფოსტალიონთან, ისე ძაღლთან მიმართებაში.

მაგალითი 8

Der	bütende braune	Hund	verfolgt	den	schwelssgebadeten	Zeitungsträger
NOM.M	NOM.	NOM.	NOM.M	PRE	ACC.M	ACC.M
						ACC.M

კბილებდაკრეჭილი ყაეისფერი ძაღლი მისდევს ოფლშიგახვითქულ ფოსტალიონს

[——— Agent ——] Predicate [——— Dir. Object ———]
 [Der bütende braune Hund] verfolgt [den schwelssgebadeten Zeitungsträger]

ამ მაგალითში, ისევე როგორც მესამე მაგალითში, *verfolgen* „დევნა“ ზმნა და შესაბამისად, გარდამავალი კონსტრუქცია არის გამოყენებული.

რომ შევაჯამოთ რვავე მაგალითი, ასეთ სურათს მივიღებთ:

მაგ.	პერსპექტივა	განსაზღვრულობა	წინადადების სინტაქსური წყობა	წინადადების კონსტრუქცია (აქტიური/პასიური)
1	ძაღლის	+	მარტივი	აქტიური
2	ძაღლის	+	მარტივი	აქტიური
3	ძაღლის	+	მარტივი	აქტიური
4	ფოსტალიონის	–	მარტივი	აქტიური
5	ფოსტალიონის	–	მარტივი	პასიური
6	ძაღლის	+	მარტივი	აქტიური
7	ფოსტალიონის	–	მარტივი	პასიური
8	ძაღლის	+	მარტივი	აქტიური

საგულისხმოა, რომ ცხრილის მიხედვით, არტიკლის (განსაზღვრული თუ განუსაზღვრელი არტიკლის) გამოყენებისას სელექცია დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელი პერსპექტივიდან არის აღწერილი მოქმედება:

ა) ძაღლის პერსპექტივიდან აღწერის შემთხვევაში სტუდენტები იყენებდნენ განსაზღვრულ არტიკლს, ფოსტალიონის პერსპექტივიდან აღწერის შემთხვევაში კი - განუსაზღვრელ არტიკლს.

ბ) ფოსტალიონის პერსპექტივიდან აღწერილი მოქმედება უმეტესად პასიური კონსტრუქციით არის გადმოცემული, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ გერმანელი სტუდენტებისათვის (ერთი მაგალითის გამოკლებით) ლოგიკური სუბიექტი არის ძაღლი, ხოლო ლოგიკური ობიექტი - ფოსტალიონი.

გ) გერმანელი სტუდენტების მაგალითებში თვალშისაცემია ის ფაქტი, რომ არცერთი რთული წინადადება არ დადასტურდა, ყველა მაგალითი მარტივი წინადადების კონსტრუქციით არის აგებული.

ახლა განვიხილოთ ქართულ სტუდენტებთან ჩატარებული ტესტის შედეგები.

ქვემოთ მოცემულია სტუდენტთა მიერ გენერირებული 25 წინადადება:

- (1) ძალღი მისდევს ფოსტალიონს.
- (2) ძალღი მისდევს შეშინებულ ფოსტალიონს.
- (3) ძალღი გამოეკიდა კაცს და მაგრად შეაშინა.
- (4) ძალღიც აგრესიულია ახალი ამბების მიმართ.
- (5) ძალღს სხვისი წერილების კითხვა უყვარს.
- (6) შეშინებული ბიჭი გაურბის ძალღს.
- (7) ნუ, ნამდვილად შეჭამს, ქოფაკია!
- (8) თვალბედატყეტილი შეშინებული კაცი, რომელსაც ჩანთიდან გაზეთები უცვივია, ძალღს გაურბის.
- (9) შეშინებული კაცი ძალღს გაურბის.
- (10) თვალბეგაფართოებულ გაზეთებიან კაცს დაედევნა გაქოფაკებული ძალღი.
- (11) ვაიმე, ძალღი მომსდევს, დავიღუპე, დავკარგავ ყველაფერს, რაც ჩანთაში მაქვს.
- (12) ისეთი ავი ძალღი გამოეკიდა კაცს, რომ შიშისგან ცრემლებიც კი გადმოსცვივდა საწყალს.
- (13) აღრენილი ძალღი საკბენად მისდევს ფოსტალიონს.
- (14) კაცი გაურბის ძალღს, რომელიც მის კბენას ცდილობს.
- (15) შეშინებული კაცი ძალღს გაურბის.
- (16) შეშინებული ფოსტალიონი გაურბის ძალღს.
- (17) ძალღი მისდევს ფოსტალიონს.
- (18) ბოროტება შეუმჩნეველი არ რჩება.
- (19) ავი ძალღი „ასავეალ-დასავეალის“ დამტარებელს გამოუდგა.
- (20) კაცს გამოეკიდა ძალღი.
- (21) კაცი, რომელსაც ძალღი მისდევს, თავქუდმოგლეჯილი გარბის.
- (22) ძალღი კაცს ეწევა.
- (23) ვაიმე, ძალღმა მგონი ფეხი მომაჭამა.
- (24) გაავებული ძალღი მომდევს და თავქუდმოგლეჯილი გაერბივარ.
- (25) ეავა, ჯოღორი!

ქართველი სტუდენტების მიერ გენერირებული წინადადებების პირველადი ანალიზი თვალსაჩინოს ხდის რამდენიმე არსებით განსხვავებას:

1. მაგალითები, წინადადების სტრუქტურის თვალსაზრისით, წარმოდგენილია როგორც მარტივი, ისე რთული ქვეწყობილი წინადადებების სახით;
2. ქართული წინადადებები გამოირჩევა მეტი ექსპრესიულობით, მოდალობის სიმჭაფრით, ემპათიით (თანაგრძნობა).
3. გერმანული წინადადებებისაგან განსხვავებით, ქართული წინადადებების ნახევარი არა პროპოზიციული აქტის სახით არის გადმოცემული, არამედ ილოკუციურ (ზოგ შემთხვევაში, პერლოკუციურ) აქტს წარმოადგენს.

განვიხილოთ მაგალითები ცალ-ცალკე.

ყველაზე მარტივი კონსტრუქცია S-V-IO დასტურდება (I) და (17) წინადადებებში, სადაც პრედიკაცია გარდაუვალი ზმნით არის გადმოცემული, ხოლო ორივე არგუმენტი მარტივი სახელური ფრაზით, რომელიც მხოლოდ ბიროვისაგან შედგება:

[NP _{NOM}]	V _{INT}	[NP _{DAT}]
ძალღი	მისდევს	ფოსტალიონს
<i>Sub.</i>	<i>PRE</i>	<i>obj.</i>

იგივე კონსტრუქცია გვაქვს (22) წინადადებაში, რომელიც, მართალია, კელაე ძალღის პერსპექტივიდან აღწერს მოქმედებას, მაგრამ მეტი ემოციურობით გამოირჩევა: ზმნური ფორმა *ეწევა* საფრთხის პრესუპოზიციას შეიცავს და გარკვეულ ემპათიას გამოხატავს კაცის მიმართ:

[NP _{NOM}]	[NP _{DAT}]	V _{PASS}
ძალღი	კაცს	ეწევა
<i>Sub.</i>	<i>obj.</i>	<i>PRE</i>

შემდეგ წინადადებაში კონსტრუქციის ცვლასთან გვაქვს საქმე - (20) წინადადებაში S-V-IO კონსტრუქციის ნაცვლად IO-V-S კონსტრუქცია დასტურდება: ირიბი ობიექტი იკავებს ინიციალურ პოზიციას და შესაბამისად, ცვლილება შეაქვს წინადადების ინფორმაციულ სტრუქტურაში:

[NP _{DAT}]	V _{INT}	[NP _{NOM}]
კაცს	გამოეკიდა	ძაღლი
<i>Iobj.</i>	<i>PRE</i>	<i>Sub.</i>

შემდეგ წინადადებებში ნომინალური ფრაზები რთულდება – ბირთვს დაერთვის მოდიფიკატორები: (2) წინადადებაში რთულდება ირიბი ობიექტის გამოხატველი ნომინალური ფრაზა (*შეშინებულ ფოსტალიონს*), (13) წინადადებაში კი სუბიექტის გამოხატველი ნომინალური ფრაზაც არის მოდიფიცირებული (*აღრენილი ძაღლი*).

შდრ.:

[NP _{NOM}]	V _{INT}	[-----NP _{DAT} -----]
ძაღლი	მისდევს	[---MOD-----HEAD-----]
<i>Sub.</i>	<i>PRE</i>	<i>Iobj.</i>
[NP _{NOM}]	V _{INT}	[-----NP _{DAT} -----]
[---MOD-----HEAD-----]		[---MOD-----HEAD-----]
აღრენილი ძაღლი	მისდევს	შეშინებულ ფოსტალიონს
<i>Sub.</i>	<i>PRE</i>	<i>Iobj.</i>

(10) წინადადებაში კიდევ უფრო გართულებულია ირიბი ობიექტის გადმომცემი სახელური ფრაზა, შესაბამისად, ექსპრესიულობაც მატულობს:

[NP _{NOM}]	V _{INT}
[-----MOD-----MOD-----HEAD-]	
[თვალბეგაფართოებულ გაზეთებიან კაცს]	დაედევნა
[-----NP _{DAT} -----]	
[-----MOD-----HEAD-----]	
[გაქოფაკებული ძაღლი]	

(13) წინადადებაში უკვე ზმნაა მოდიფიცირებული, განსხვავებით წინა წინადადებებისაგან:

[NP _{NOM}]	V _{INT}	[NP _{DAT}]
[---MOD---HEAD---]	[--ADV-----V-----]	
აღრენილი	ძაღლი	საკებნად მისდევს
Sub.	PRE	IObj.

მომდევნო წინადადებებიც მარტივი სინტაქსური კონსტრუქციით არის გამოცემული, მხოლოდ პერსპექტივის ცვლასთან გვაქვს საქმე: სიტუაცია ბიჭის (კაცის, ფოსტალიონის) პერსპექტივიდან არის აღწერილი, შესაბამისად, პრედიკაციის გადმოცემაში ზმნაც იცვლება: *ძაღლი მისდევს კაცს*, მაგრამ *კაცი გაურბის ძაღლს*. საგულისხმოა, რომ სუბიექტი სამი სხვადასხვა ლექსებით არის გადმოცემული: *ბიჭი, კაცი, ფოსტალიონი*:

(6) *შეშინებული ბიჭი გაურბის ძაღლს*

(16) *შეშინებული ფოსტალიონი გაურბის ძაღლს*

(9), (15) *შეშინებული კაცი ძაღლს გაურბის*

შდრ.:

(6)

[NP _{NOM}]	V _{INT}	[NP _{DAT}]
[---MOD---HEAD---]		
შეშინებული ბიჭი	გაურბის	ძაღლს
Sub.	PRE	IObj.

(16)

[NP _{NOM}]	V _{INT}	[NP _{DAT}]
[-----MOD-----HEAD-----]		
შეშინებული ფოსტალიონი	გაურბის	ძაღლს
Sub.	PRE	IObj.

(9,15)

[NP _{NOM}]	[NP _{DAT}]	V _{INT}
[---MOD-----HEAD-]		
შეშინებული კაცი	ძაღლს	გაურბის
Sub.	IObj.	PRE

აქ ხაზი გვინდა გაეუსვათ ერთ გარემოებას. კოგნიტურ დონეზე მოცემული კონცეპტებისა და მათ შორის არსებული ლოგიკური მიმართულების გადმოცემისას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ რომელი პერსპექტივიდან ხდება მოქმედების ენობრივი აღწერა. წინადადებაში *ძალდი მისდევს კაცს* პრედიკაციას გადმოსცემს ზმნა *დევნა*, წინადადებაში *შეშინებული ბიჭი (კაცი, ფოსტალიონი) გაურბის ძალს* კი – ზმნა *რბენა*.

ორივე შემთხვევაში გვაქვს მარტივი S-V-IO სინტაქსური კონსტრუქცია.

შდრ:-

<i>ძალდი</i>	<i>მისდევს</i>	<i>კაცს</i>
<i>კაცი</i>	<i>გაურბის</i>	<i>ძალს</i>
S	V	IO

განსხვავება ამ ორ წინადადებას შორის იმაში მდგომარეობს, რომ მოცემული სიტუაცია განსხვავებული პერსპექტივიდან არის აღწერილი, რაც ზმნის სემანტიკაზეც აისახება: ძალდი მისდევს კაცს, ხოლო კაცი გაურბის ძალს.

შდრ:-

<i>მოქმედების აღწერის პერსპექტივა</i>	<i>ზმნა</i>	<i>წინადადება</i>
<i>ძალდის პერსპექტივიდან</i>	<i>დევნა</i>	<i>ძალდი მისდევს ბიჭს</i>
<i>ბიჭის პერსპექტივიდან</i>	<i>სიოზილი</i>	<i>ბიჭი გაურბის ძალს</i>

პირველ შემთხვევაში ზმნა *დევნა*, სემანტიკური კომპონენტებიდან გამომდინარე (სიოზილი ვილაცასთან მიმართებაში), ორვალენტიანია და განიხილება, როგორც ლოგიკური ვალენტობის შემთხვევა: ზმნა *დევნა* აუცილებლობით მოითხოვს ორ სემანტიკურ როლს: *მც*, ვინც გარბის (ძალდი) და *მც*, ვისთან მიმართებაშიც სინქრონულად მიმდინარეობს მოქმედება (ბიჭი). მეორე შემთხვევაში ზმნა *რბენა/სიოზილი* ერთვალენტიანია და აუცილებლობით მოითხოვს მხოლოდ სუბიექტს: *ბიჭი გარბის*. ზმნასთან სინტაქსურ დონეზე წარმოდგენილი მეორე აქტანტი (*გაურბის ძალს*) ზმნაში არა სემანტიკურად, არამედ მორფოსინტაქსურად არის წარმოდგენილი სასხვისო ქცევის ნიშნის –უ მარკერის მეშვეობით.

შდრ.: *ბიჭი გარბის vs. ბიჭი გა-ურბის ძალს*.

შემდგომ წინადადებაში მოქმედების ამსახველი სინტაქსური კონსტრუქციის გარდა (ძალლი გამოეკიდა კაცს), რომელიც ობიექტურად აღწერს მომხდარს, მოქმედლის ემოციური დამოკიდებულებაც არის გადმოცემული მომხდარის მიმართ, რომელიც თანწყობილი წინადადების სახით არის გადმოცემული:

(3) ძალლი გამოეკიდა კაცს და მაგრად შეაშინა

შემდეგი წინადადებები სინტაქსურად გაცილებით რთული კონსტრუქციებით არის წარმოდგენილი:

ჩართული რთული ქვეწყობილი წინადადება:

(8) თეალებდაჭყეტილი შეშინებული კაცი, რომელსაც ჩანთიდან გაზეთები უცეივა, ძალღს გაუბრბის.

(21) კაცი, რომელსაც ძალლი მისდევს, თაქუდმოგლეჯილი გარბის.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება:

(14) კაცი გაუბრბის ძალღს, რომელიც მის კბენას ცდილობს.

(12) ისეთი ავი ძალლი გამოეკიდა კაცს, რომ შიშისგან ცრემლებიც კი გადმოსციეედა საწყალს.

ამ უკანასკნელში დამატებით მოქმედლის ემპათიაც არის მოცემული, რომელიც ლექსიკურად არის მარკირებული ირიბი ობიექტის შეტაფორიზაციის გზით:

ისეთი ავი ძალლი გამოეკიდა კაცს, რომ შიშისგან ცრემლებიც კი გადმოსციეედა საწყალს (ანუ კაცს).

საპირისპირო შემთხვევასთან გვაქვს საქმე მომდევნო წინადადებაში: საზოგადოების, და მათ შორის სტუდენტების, ნეგატიური დამოკიდებულება ცალსახად იკითხება კონკრეტული მედიის – გაზეთ „ასავალ-დასავალის“ მიმართ:

ავი ძალლი „ასავალ-დასავალის“ დამტარებელს გამოუდგა.

უარყოფითი კონტაცია – მთქმელის დამოკიდებულება მომხდარი-
სადმი, ამ წინადადებაში ადვილად იკითხება და შეიძლება განვერცოთ
კიდევ: და ახივ თუ!

აშკარად პოლიტიზებულია და ობიექტური მოცემულობის (გააგებუ-
ლი ძალის მისდევს შეშინებულ ფოსტალიონს) შეფასებით შინაარსს გად-
მოსცემენ მომდევნო წინადადებები:

(4) ძალის აგრესიულია ახალი ამბების მიმართ.

(5) ძალის სხვისი წერილების კითხვა უყვარს.

(18) ბოროტება შეუჩნვეელი არ რჩება.

შეფასების თვალსაზრისით შედარებით ნეიტრალურია (7) წინადა-
დება, თუმცა გარკვეული ირონიულობის ელფერი მაინც დაჰკრავს, რომელიც
ნუ შორისდებულით არის გადმოცემული:

(7) ნუ, ნამდვილად შეჭამს, ქოჯაკია!

ყველაზე მოულოდნელი, მაგრამ საინტერესო იყო ჩვენთვის ოთხი
წინადადება - 11, 23, 24, 25, რომლებშიც ემპათიის საინტერესო შემთხვევა
დაფიქსირდა: გარდა იმისა, რომ მოქმედება ფოსტალიონის პერსპექტივიდან
იყო აღწერილი, მთქმელის მიერ მოქმედების მსხვერპლთან (ანუ ირიბ
ობიექტთან) გაიგივებას აქონდა ადგილი:

(11) გაიმე, ძალის მომსდევს, დაეილუჟე, დაეკარგავე ყველაფერს, რაც
ჩანთაში მაქვს.

(23) გაიმე, ძალმა მგონი ფეხი მომაჭამა.

(24) გააგებული ძალის მომდევს და თავქუდმოგლეჯილი გაერბივარ.

(25) ეაეა, ჯოღორი!

მოდით, აღნიშნული წინადადებები კიდევ ერთი ნიშნის – საკომუნი-
კაციო აქტის კატეგორიის თვალსაზრისით განვიხილოთ.

წინადადება	საკომუნიკაციო აქტი
(1) ძალის მისდევს ფოსტალიონს.	პროპოზიცია
(2) ძალის მისდევს შეშინებულ ფოსტალიონს.	პროპოზიცია
(3) ძალის გამოეკიდა კაცს და მაგრად შეაშინა.	ექსპლიციტური ილოკუცია

(4) ძაღლიც აგრესიულია ახალი ამბების მიმართ.	იმპლიციტური ილოკუცია
(5) ძაღლს სხეისი წერილების კითხვა უყვარს.	იმპლიციტური ილოკუცია
(6) შეშინებული ბიჭი გაურბის ძაღლს.	პროპოზიცია
(7) ნუ, ნამდვილად შეკამს, ქოფაკია!	ექსპლიციტური ილოკუცია
(8) თვალმდებარე იყო შეშინებული კაცი, რომელსაც ჩანთიდან გაზეთები უცეცხვავდა, ძაღლს გაურბის.	პროპოზიცია
(9) შეშინებული კაცი ძაღლს გაურბის.	პროპოზიცია
(10) თვალმდებარე იყო გაზეთებიან კაცს დაედევნა გაქოფაკებული ძაღლი.	პროპოზიცია
(11) ვაიმე, ძაღლი მომსდევს, დავიღუპე, დაეკარგავ ყველაფერს, რაც ჩანთაში მაქვს.	ექსპლიციტური ილოკუცია
(12) ისეთი ავი ძაღლი გამოვიდა კაცს, რომ შიშისგან ცრემლებიც კი გადმოსცივდა საწყალს.	პროპოზიცია
(13) აღრენილი ძაღლი საკბენად მისდევს ფოსტალიონს.	პროპოზიცია
(14) კაცი გაურბის ძაღლს, რომელიც მის კბენას ცდილობს.	პროპოზიცია
(15) შეშინებული კაცი ძაღლს გაურბის.	პროპოზიცია
(16) შეშინებული ფოსტალიონი გაურბის ძაღლს.	პროპოზიცია
(17) ძაღლი მისდევს ფოსტალიონს.	პროპოზიცია
(18) ბოროტება შეუჩნეველი არ რჩება.	იმპლიციტური ილოკუცია
(19) ავი ძაღლი „ასაველ-დასაველის“ დამტარებელს გამოუდგა.	იმპლიციტური ილოკუცია
(20) კაცს გამოვიდა ძაღლი.	პროპოზიცია
(21) კაცი, რომელსაც ძაღლი მისდევს, თავქუდმოგლეჯილი გარბის.	პროპოზიცია
(22) ძაღლი კაცს ეწევა.	პროპოზიცია
(23) ვაიმე, ძაღლმა მგონი ფეხი მომაჭამა.	ექსპლიციტური ილოკუცია
(24) გააყვებული ძაღლი მომდევს და თავქუდმოგლეჯილი გაერბივარ.	პროპოზიცია საკუთარი პერსპექტივიდან
(25) ვაჟა, ჯოღორი!	იმპლიციტური პერლოკუცია

როგორც ცხრილიდან ჩანს, განხილული 25 მაგალითიდან 16 წინადადება პროპოზიციულ აქტს წარმოადგენს, 8 წინადადება - ილოკუციურ აქტს და მხოლოდ 1 წინადადება - პერლოკუციურ აქტს.

გერმანული სტუდენტების მაგალითების შედარება ქართველი სტუდენტების მაგალითებთან ცალსახად გვაძლევს შემდგომი შეფასების საშუალებას:

1. სინტაქსური თვალსაზრისით ქართული მაგალითები გვიჩვენებენ როგორც მარტივ, ისე რთულ წინადადებებს: 20 მარტივი წინადადების გერმანულ დავიკსირდა 5 რთული წინადადება – 4 ქვეწყობილი და 1 თანწყობილი. გერმანული მაგალითები მხოლოდ მარტივი წინადადებებით არის წარმოდგენილი.
2. სახელური ფრაზების სტრუქტურის თვალსაზრისით, გერმანული მაგალითებიდან ყველა ხასიათდება მოდიფიკატორების სიუხვით, ქართულ მაგალითებში 8 წინადადებაში სუბიექტი და ობიექტი მსაზღვრელის გარეშე არის წარმოდგენილი (*ძალლი გამოეკიდა კაცს ტიპის*), დანარჩენ 17 მაგალითში კი ან სუბიექტია წარმოდგენილი მსაზღვრელის გარეშე, ან ობიექტი (მაგ.: *[შეშინებული კაცი]* ან *[აეი, გაქოფაკებული, გააგებული, აღრენილი ძაღლი]*). ქართულ მაგალითებში მეტაფორიზაცია შედარებით ნაკლებად არის გამოყენებული.
3. გერმანული მაგალითები მხოლოდ პროპოზიციული აქტის შემთხვევებია, ქართულ მაგალითებში თითქმის ერთი მესამედი ილოკუციური აქტის შემთხვევად უნდა განვიხილოთ. ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ოთხი შემთხვევა აშკარად საზოგადოების პოლიტიკების მაღალი ხარისხის მაჩვენებელია. პროცირება საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაზე სრულიად ცალსახად არის გადმოცემული წინადადებაში: „*აეი ძაღლი „ასაგაღდასავალის“ დამტარებელს გამოუდგა*“ და კიდევ უფრო აშკარაა წინადადებაში „*ძაღლიც აგრესიულია ახალი ამბების მიმართ*“.
4. 16 პროპოზიციული წინადადებიდან 7 წინადადებაში მოქმედება ფოსტალიონის პერსპექტივიდან არის აღწერილი, 9 წინადადებაში კი – ძაღლის პერსპექტივიდან.

5. გერმანელი სტუდენტების მაგალითებში მხოლოდ პროპოზიცია დასტურდება. ქართულ მაგალითებში ილოკუციური და პერლოკუციური წინადადებებიც გვხვდება. განსაკუთრებით საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ილოკუციურ წინადადებებში გამოხატულია ემპათია ფოსტალიონის მიმართ (როგორც ექსპლიციტური, ისე იმპლიციტური ილოკუციის სახით), ამასთან, 3 წინადადებაში ადგილი აქვს მთქმელის მიერ მოქმედების მსხვერპლის როლის პროეცირებას საკუთარ თავზე, მაგ.: „გააგებული ძალღი მომდევნად და თავქუდმოგლეჯილი გაერბივარ“. სრულიად ორიგინალურად არის გადმოცემული პერლოკუციური აქტი ბოლო მაგალითში: „ვაგა, ჯოდორი!“. ეს მაგალითი არ მხოლოდ იმით არის საინტერესო, რომ იმპლიციტური პერლოკუციის იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს (საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეებს აფრთხილებს ავი ძაღლის არსებობისა და მისგან თავდასხმის საშიშროების მოსალოდნელობაში და მოუწოდებს ქმედებისაკენ: „არიქა, გაეიქეციო!“), არამედ იმითაც, რომ იგი ქართულ სიტუაციაში არის გენერირებული მეგრულ ენაზე – ცდისპირებს დაეღებული პქონდათ ქართულენოვან გარემოში ერთი წინადადებით აღეწერათ სურათზე მოცემული სიტუაცია.

ქართველ და გერმანელ სტუდენტებთან ჩატარებული ცდის შედეგები ინტერდისციპლინური კვლევებისათვის საინტერესო მასალას იძლევა, რომელიც საგანგებო კვლევას მოითხოვს და ამ წიგნის ფარგლებში არ განვიხილავთ.

გრამატიკალიზაცია

1 რა არის გრამატიკალიზაცია?

გრამატიკალიზაცია ენათა ტიპოლოგიაში კარგად ცნობილ პროცესს წარმოადგენს – შინაარსის მქონე სიტყვაფორმა (სიგნიფიკანტი) კარგავს ლექსიკურ მნიშვნელობას, შესაბამისად, ვეღარ ახდენს მიმართებას აღმნიშვნელთან, ემორჩილება ენის გრამატიკულ წესებს და იძენს სპეციფიკურ გრამატიკულ ფუნქციას, ანუ იქცევა ფუნქციურ ელემენტად. გრამატიკალიზაცია ენის ტიპოლოგიაში უნივერსალურ ფენომენს წარმოადგენს და ენის განვითარების ლოგიკურად განპირობებულ, თანმხლებ პროცესად არის მიჩნეული.

გრამატიკალიზაცია დროში განფენილი პროცესია, შეუქცევადობით ხასიათდება და ეტაპობრივად მიმდინარეობს. ზოგადად, გრამატიკალიზაციის ოთხ ფაზას გამოყოფენ: დესემანტიზაცია, ექსტენცია (ანუ გამოყენების სიხშირის ზრდა), დეკატეგორიზაცია და ეროზია. პროცედურალურად ეს პროცესი ასე გამოიყურება: გრამატიკალიზაციის პირველ ეტაპზე ლექსიკური ელემენტი კარგავს სემანტიკას, შემდგომ ეტაპზე იზრდება და ფართოდება მისი მოხმარების არეალი, ანუ ადგილი აქვს მისი გამოყენების სიხშირეს (ექსტენციას), მესამე ეტაპზე კარგავს გრამატიკულ ნიშნებს – ფორმაცეალებადი (ბრუნებადი, უღლებადი) სიტყვიდან ნელ-ნელა ყალიბდება ფორმაცეკლელ სიტყვად, გრამატიკალიზაციის ბოლო ეტაპზე კი განიცდის ცვეთას (ეროზია) და იქცევა კლიტიკად.

განვიხილოთ გრამატიკალიზაციის თითოეული საფეხური ცალ-ცალკე.

- 1) დესემანტიზაცია - გრამატიკალიზაციის ამ ეტაპზე ენობრივი ერთეული კარგავს ლექსიკურ მნიშვნელობას. დესემანტიზაციის კლასიკურ მაგალითად და ტიპოლოგიურ უნივერსალიად ითვლება გადაადგილების სემანტიკის მქონე საბაზისო ზმნის გამოყენება ენებში მომავალი დროის

საწარმოებლად. მაგ. ინგ. *to go* „სიარული“ ლექსიკური მნიშვნელობისაგან არის დაცლილი, როდესაც იგი ღამხმარე ზმნად გამოიყენება მომავალი დროის გამოსახატავად ასეთ კონსტრუქციაში *I am going = FUTURE TENSE*.

ლექსიკური მნიშვნელობის დაკარგვას სხედასხვა ფაქტორები უწყობენ ხელს, უპირველეს ყოვლისა კი სემანტიკური გარემო. გადაადგილების სემანტიკის ზმნა, როგორც წესი, მოითხოვს გადაადგილების ლოკალურ მიზანს: *მივდივარ ხად?*. როდესაც გადაადგილების მიზანი არის არა ლოკალური, არამედ სტიმულატორული, ასეთ შემთხვევაში გადაადგილების სემანტიკა სუსტდება და გადაადგილების სტიმულატორთან კომბინაციაში იცვლის თავის პირველად მნიშვნელობას:

შდრ.:

მე საქართველოში მივდივარ იმ მიზნით, რომ ვიკელიო ლაზურის გაერცელების არეალი >

> მე საქართველოში მივდივარ იმ მიზნით, რომ ვიკელიო ლაზურის გაერცელების არეალი >

> მე საქართველოში მივდივარ ~~იმ მიზნით, რომ~~ ლაზურის გაერცელების არეალის საკელეად.

წინადადების კომპრიმირების (შეკუმშვის) შედეგად ამ ეტაპზე წინადადებაში რჩება სამი ინფორმაცია: მოქმედი, მოქმედების სახე და მოქმედების მიზანი: *მე, მივდივარ, ლაზურის გაერცელების არეალის საკელეად.*

ამგვარად კომპრიმირებულ წინადადებაში გადაადგილების სემანტიკის გამომხატველი ზმნა ადვილად იღებს მომავლის გამოხატვის სემანტიკურ ფუნქციას თავის თავზე.

შდრ.:

მე მივდივარ ლაზურის გაერცელების არეალის საკელეად >

> მე ვგეგმავ / ვაპირებ ლაზურის გაერცელების არეალის გამოკელევას.

გადაადგილების გამომხატველი ზმნა *მივდივარ*, მიუხედავად იმისა, რომ მორფოლოგიურად აწმყოს მწკრივის პარადიგმის ნაწილია, მომავლის გაგებას იძენს (მე „მივდივარ“ არა ახლა, არამედ მომავალში, ანუ გადაწყვეტილი მაქვს, რომ წავიდე, ვაპირებ წასვლას), ნელ-ნელა კარგავს თავის სემანტიკას და იქცევა გრამატიკულ ელემენტად.

- 2) **ექსტენცია** (ანუ გამოყენების სიხშირის ზრდა) – გრამატიკალიზაციის შემდგომ ეტაპზე ფართოვდება დესემანტიზებული ელემენტის მოხმარების არეალი. როგორც ცნობილია, ენობრივ ერთეულთა (სიტყვათა) კომბინირების შესაძლებლობები, სემანტიკური თავისებადობის პრინციპიდან გამომდინარე, შეზღუდულია, რაც სელექციის პროცესზე აისახება, მაგ.: ზმნა „კითხულობს“ თავისებადია სუბიექტთან იმ შემთხვევაში, თუ მას გააჩნია ამ ტიპის მოქმედების განხორციელების უნარი (ანუ პოტენციურად „მკითხველია“), ხოლო ობიექტად გუობს მხოლოდ იმ არსებით სახელებს, რომელთა სემანტიკა უშვებს მისი ამ ფუნქციით გამოყენებას (ანუ „კითხვადია“). თუ დესემანტიზაციის ობიექტის (სიტყვა, ფრაზა) საწყისი სემანტიკით გამოყენება, სემანტიკური თავისებადობიდან გამომდინარე, სელექციის პრინციპს ექვემდებარებოდა, დესემანტიზაციის შემდეგ ეს შეზღუდვები მისთვის აღარ არსებობს - ფართოვდება მისი მოხმარების არეალი. მაგ., მოდალური სიტყვა *უნდა*, რომელიც ისტორიულად ზმნური წარმოშობისაა, დღეს ფართოდ გამოიყენება სუბიექტის მიერ განხორციელებული ნებისმიერი სემანტიკის მქონე ზმნასთან (*უნდა წავიდეს, უნდა დაიძინოს, უნდა, იკამათოს, უნდა დაინახოს* და ა.შ.), ვინაიდან სემანტიკურად ამჟამად გამოხატავს არა სუბიექტის პირად სურვილს, არამედ წინადადებაში ზმნით გადმოცემული მოქმედების (სუბიექტურ ან ობიექტურ) აუცილებლობას, ანუ დაცლილია სემანტიკური შინაარსისაგან და აღჭურვილია გრამატიკული ფუნქციით.
- 3) **დეკატეგორიზაცია** – გრამატიკალიზაციის მესამე ეტაპზე ენობრივი ელემენტი კარგავს გრამატიკულ ნიშნებს – ფორმაცვალებადი (ბრუნებადი ან უღლებადი) სიტყვიდან ნელ-ნელა ყალიბდება ფორმაუცვლელი სიტყვა, რომელსაც, შეიძლება ჯერ კიდევ მოეპოვებოდეს მორფოსინტაქსური ნიშნები (მაგ., ბრუნვის ნიშანი, პირის ნიშანი, ქცევის ნიშანი და ა.შ.), მაგრამ ისინი უფუნქციო ელემენტებად არიან ქცეული, ვინაიდან ევლარ შედიან მორფოსინტაქსურ კავშირში წინადადების სხვა

წევრებთან და, რაც მთავარია, ევლარ აწარმოებენ (ბრუნების ან უღლების) პარადიგმას. მაგ.: მოდალური სიტყვა უნდა, მართალია, მორფოლოგიურად ასე დაიწლება: უ(VM)-ნ(ST)-დ(TAM)-ა(PM),⁵⁶ მაგრამ არც ერთი მისი შემადგენელი კომპონენტი - არც ლექსიკური მორფი (ძირი - ნ-) და არც გრამატიკული მორფები (ქცევის ნიშანი -უ, უწყვეტლის საერცობი -დ- და სუბიექტური პირის ნიშანი -ა) - აღარ ფუნქციონირებს: ლექსიკური მორფი დაცლილია სემანტიკისაგან, ხოლო მორფოლოგიური ელემენტები სინტაქსურ დონეზე უფუნქციოდ არიან დარჩენილი - უნდა ფორმას არ გააჩნია საკუთარი სუბიექტი (იგი ვერ მართავს წინადადების სუბიექტს) და -უც ევლარ მიემართება რეფერენტს (შდრ.: მას უნდა ის).

დეკატეგორიზაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კრიტერიუმად შეიძლება მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ დეკატეგორიზებული ენობრივი ელემენტები კარგავენ მოდიფიკატორების დართვის უნარს და ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე სიტყვათა კლასიდან გადადიან გრამატიკული ფუნქციის მატარებელ სიტყვათა კლასში. გრამატიკალიზაციის ამ ეტაპზე ის სიტყვა, რომელიც წარმოშობით დამოუკიდებელ სიტყვას წარმოადგენდა, დამოკიდებული ხდება სხვა სიტყვებზე და იქცევა მათ თანმხლებ ელემენტად.

- 4) **ეროზია** - გრამატიკალიზაციის ამ ეტაპზე დესემანტიზებული და დეკატეგორიზებული სიტყვაფორმა, რომელიც ფუნქციურ ელემენტად არის ქცეული და ფორმაუცვლელ სიტყვათა ჯგუფში გადაინაცვლებს, იწყებს ცვეთას და მარტივდება. ქართულში ნაწილაკთა უმრავლესობა გრამატიკალიზაციის გზით არის მიღებული. მაგ.: *მეთქი < მე ვთქვი, ეგებ < ეგების, მგონი < მე მგონია, თითქოს < თუ ითქვას*. ხშირად გრამატიკალიზაციის შედეგად მიღებული ფუნქციური ელემენტი საპირისპირო ფუნქციას გამოხატავს, ვიდრე გრამატიკალიზაციამდე გადმოსცემდა ლექსიკურად.

შდრ.: *რასაკვირველია* (=დადასტურება) < *რა საკვირველია* (=გაოცება).

⁵⁶ უნდა ფორმის შესახებ იხ.: ნინო შარაშენიძე, ზმნათა ფუნქციური და ფორმობრივი ცვლილებები ქართულში, თბ. 2010; ნინო შარაშენიძე, უნდა მოდალური ფორმის ისტორიისა და მორფოსინტაქსური ანალიზისათვის, ენათმეცნიერების საკითხები, 1999, 4, გვ. 49-56;

გრამატიკალიზაცია, როგორც ენახეთ, ენაში მიმდინარე ცვლილებების ამსახველი პროცესია. იგი გარდაქმნების ჯაჭვს წარმოადგენს და მის დასრულებას ენაში შეიძლება საუკუნეებიც კი დასჭირდეს. ამიტომ, ეს პროცესი დროის რაღაც მონაკვეთში ჯერ კიდევ დაუსრულებელ, შუალედურ ფაზაში იმყოფება, რომლის დროსაც სიტყვაფორმა ჯერ კიდევ ინარჩუნებს ლექსიკურ მნიშვნელობას, მაგრამ ამის პარალელურად უკვე ფუნქციონირებს, როგორც გრამატიკული ელემენტი. გრამატიკალიზაციის ჯერ კიდევ დაუსრულებელ პროცესს სემიგრამატიკალიზაცია ეწოდება. თანამედროვე ქართულში ასეთია, მაგ., ჩანს ფორმა (შდრ.: ჩანს აწმყოს მესამე პირის ფორმით vs. ჩანს მოდალური ფრაზის ფუნქციით), იქნება ფორმა (შდრ.: იქნება მყოფადის მესამე პირის ფორმით vs. იქნება(ა) მოდალური სიტყვის ფუნქციით):

შდრ.:

ვიდეო რგოლში, რომელიც დოკუმენტურ მასალას ეყრდნობა, ჩანს, როგორ აკაებენ რუსი სამშვიდობოები და სცემენ ხუო ქართველ პოლიციელს.

ჩემი რჩევა, ჩანს იმათაც დაუჯდათ ჭკუაში.

სემიგრამატიკალიზაციის შემთხვევად უნდა განვიხილოთ ქართულში მაგალითად, ადგა და აიღო ფორმებიც.

ანდრომ კი ვერ მოიხვენა, და როცა ცოლი სიმაშრმა წაართვა, ადგა და სასამართლოში უჩივლა.

სხვა რაღა დარჩენოდა ბაყიას, ადგა და სმა დაიწყო. იმდენად შეიყოლა ქვეერის მადლმა, სანამ წყველად არ ექცა.

როგორც ამ წინადადებებიდან ჩანს, ადგა- ფორმას მოსდევს და კავშირი, რომელიც მას ზმნურ ფრაზასთან აერთებს: ადგა და სასამართლოში უჩივლა ადგა და სმა დაიწყო... სწორედ ამ ზმნურ ფრაზებში დადასტურებული ზმნები ასრულებენ წინადადებაში შემასმენლის ფუნქციას და არა ადგა და აიღო ფორმები.

ადგა და აიღო ფორმები მოცემულ წინადადებებში დისკურსულ ელემენტებს წარმოადგენენ და „გადაწყვეტილების მიღების„ ფუნქციურ

სემანტიკას გამოხატავენ, თუმცა, როგორც კორპუსულმა კვლევამ გვიჩვენა, წინადადებათა უმრავლეს შემთხვევაში, სადაც ეს ფორმები დასტურდება, ზმნური ფორმებია და წინადადების პრედიკატის ფუნქციით გამოიყენება. შდრ.: *მარიამმა გუშინ ბელფასი აიღო; გიორგი სკამიდან ადგა და თავისი ადგილი ხანშიშესულ ქალბატონს დაუთმო.*

ზემოთ განხილულ მაგალითებში ნათლად ჩანს გრამატიკალიზაციის პროცესი – ადგა და აიღო ფორმებს ზოგიერთ კონტექსტში დაკარგული აქვთ ლექსიკური მნიშვნელობა და ფუნქციურ ელემენტებად ყალიბდებიან. აქ გრამატიკალიზაციის შუალედური – წინამოდალური ეტაპი არის წარმოდგენილი.

2. გრამატიკალიზაციის ეტაპები

სამეცნიერო ლიტერატურაში გრამატიკალიზაციის პროცესის რამდენიმე სახე არის აღწერილი.⁵⁷ გრამატიკალიზაციის შემთხვევაში მიმდინარეობს:

1. ლექსიკური ოდენობის გრამატიკულ ოდენობად გარდაქმნა;
2. სიტყვის გარდაქმნა სუფიქსად;
3. სინტაქსურად მოტივირებული გრამატიკული ფორმის გარდაქმნა კატეგორიის გამომხატველ ელემენტად.

გრამატიკალიზაციის პროცესში ავტოსემანტიკური სიტყვები, ანუ სიტყვები, რომლებიც ლექსიკურ-სემანტიკური ნიშნებით ხასიათდებიან (და შესაბამისად, მიემართებიან აღსანიშნს) გადაიქცევიან სინსემანტიკურ ელემენტებად, ანუ ისეთ მორფოლოგიურ ნიშნებად, რომლებიც დაცლილია ლექსიკურ-სემანტიკური შინაარსისაგან, დამოუკიდებლად არსებობა არ შეუძლიათ – დამოუკიდებლად ევლარ მიემართებიან აღსანიშნს – და მხოლოდ სხვა სიტყვებთან კომბინაციაში ახდენენ აღსანიშნზე რეფერირებას.⁵⁸

⁵⁷ იხ. ქრისტან ლემანის ნაშრომი: <http://www.christianlehmann.eu/publ/synsemantika.pdf>; Bernd Heine, Tania Kuteva: *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge u. a. 2002; Bernd Heine, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer: *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. University of Chicago Press, Chicago IL u. a. 1991.

⁵⁸ იხ. Brauße, Ursula, *Lexikalische Funktionen der Synsemantika*. (Forschungsberichte des Instituts, für Deutsche Sprache, 71). Tübingen, 1994.

არსებითად, გრამატიკალიზაციის პროცესის შედეგად შინაარსობრივი ელემენტი გარდაიქმნება ფუნქციურ ელემენტად, ანუ ლექსემა > გრამემად.

გრამატიკალიზაციის ყველაზე გავრცელებულ ფორმას ლექსიკური ოდენობის გრამატიკულ ოდენობად გადაქცევა წარმოადგენს. ქრისტიან ლემანი⁵⁹ ამ პროცესს ამგვარად აღწერს: ნებისმიერი ლექსიკური ერთეული სემანტიკურ ნიშანთა ერთობლიობას წარმოადგენს. გარდა ლექსიკური შინაარსისა, ლექსემას გააჩნია გრამატიკულ-სტრუქტურული თავისებურებები, რომლებიც გრამატიკული ნიშნების სახით რეალიზდება. სემანტიკური ნიშნები, თავის მხრივ, იყოფა გრამატიკულ-სემანტიკურ ნიშნებად და ლექსიკურ-სემანტიკურ ნიშნებად.

მაგ., ლექსემა *Kun „ძროხა“* გერმანულში ხასიათდება შემდეგი ნიშნებით: ფიზიკური ობიექტი (შესაძლო რეალურ ფიზიკურ სუბსტანციაში მოცემული ობიექტი), ძუძუმწოვართა კლასის, შინაური ცხოველი, სულიერი, არა-მოაზროვნე, მდედრობითი. ამ ნიშნებიდან ძუძუმწოვარა და შინაური ცხოველი წმინდა სემანტიკურ ნიშნებს წარმოადგენენ, ეინაიდან გერმანული ენის გრამატიკის წესების რეალიზაციაზე არანაირი გავლენა არა აქვთ. რაც შეეხება ნიშნებს (-)მოაზროვნე და მდედრობითი, პირველი ნიშანი განაპირობებს კითხვითი ნაცვალსახელის სელექციას (*was? რა? და არა wer? ვინ?*), ხოლო მეორე ნიშანი ანაფორული ნაცვალსახელის (*sie მესამე პირის ნაცვალსახელი, მდედრობითი*) გამოყენებას. ისეთი ნიშნები, როგორებიცაა [არსებითი სახელი], [მდედრობითი სქესი], [ფუძეში უმლაუტის შესაძლებლობა] უპირველეს ყოვლისა, გერმანული ენის გრამატიკისათვის არის რელევანტური და გრამატიკულ ნიშნებს მიეკუთვნება.

ქართული შესატყვისისათვის – *ძროხა* – რელევანტურია შემდეგი ნიშნები: ფიზიკური ობიექტი, ძუძუმწოვართა კლასის, შინაური ცხოველი, სულიერი, არამოაზროვნე, მდედრობითი. ამათგან სელექციის თვალსაზრისით არსებითია სემანტიკური ნიშნები სულიერი და მდედრობითი – პირველი ნიშანი განაპირობებს სემანტიკურ თავსებადობას ზმნასთან „ყოლა“ (*ძროხა მყავს და არა ძროხა მაქვს*), მეორე ნიშანი კი სემანტიკურ თავსებადობას მოდიფიკატორთან „მაკე“. რაც შეეხება გრამატიკულ ნიშნებს,

⁵⁹ იხ. Christian Lehmann, *Synsemantika*, in: Jacobs, Joachim et al. (eds.), *Syntax. Ein internationales Handbuch*. Berlin: W. de Gruyter (Handbücher der Sprachund Kommunikationswissenschaft, 9/II)

როგორც აფუშვებმოვნიანი სახელების უმრავლესობა, ისიც ბრუნების კვეცად ტიპს გვირგვინებს: ნათესაობითა და მოქმედებითში ეკვეცება ბოლო-კიდური ა ხმოვანი.

გრამატიკალიზაციის პროცესის ზოგად ნიშანს წარმოადგენს სიტყვათა კლასის ცვლა – გრამატიკალიზაციის შედეგად ხდება სიტყვის ერთი კლასიდან (სიტყვათა ღია კლასი) სიტყვათა მეორე კლასში (სიტყვათა დახურული კლასი) გადასვლა. მაგ., არსებითი სახელი „ძროხა“ შეიძლება ატრიბუტული მნიშვნელობით იქნას გამოყენებული: „ეგ ძროხა ქალი“ („ძროხა“ – „მსუქანის“ მნიშვნელობით).

გრამატიკალიზაციის პროცესის ერთ-ერთ ტიპურ მოდელად შეიძლება ჩაითვალოს გარდაქმნათა შემდეგი ჯაჭვი:

დამოუკიდებელი ელემენტი > დამოკიდებული ელემენტი > კლიტიკა > აფიქსი > ფონოლოგიური ნიშანი > ნული

ამ პროცესის ამსახველია მაგ., ძველ ქართულში პოსტპოზიციურად ხმარებული იგი ნაწევრის ბრუნვის ნიშნად გაფორმება და შემდგომ, ხმოვანფუძიან სახელებთან, მისი, როგორც უკვე ფლექსიური ელემენტის, დაკარგვა (განულება):

მაგ.: დედა იგი > დედა-ი > დედა-ი იგი > დედა-ი > დედა-ჲ > დედა-მ

გრამატიკალიზაციის შედეგად არის მიღებული ისეთი ფუნქციური ელემენტი, როგორიცაა სხვათა სიტყვის მეთქი. საწყის ეტაპზე იგი წარმოადგენდა რთული ქვეწყობილი წინადადების ძირითად კონსტრუქტს – მთავარ წინადადებას, რომელსაც, „თქმა“ ზმნის სემანტიკიდან გამომდინარე (*verba dicendi*) პირდაპირი ობიექტი დამოკიდებული წინადადების სახით ერთვოდა. დროთა განმავლობაში მოხდა მისი ეტაპობრივი გრამატიკალიზაცია:

- ა) დესემანტიზაციის შედეგად გაიზარდა მისი მოხმარების არეალი, ანუ განხორციელდა ექსტენცია, რასაც მოჰყვა ნაწილობრივი დეკატეგორიზაცია;
- ბ) სინტაქსური კონსტრუქტი მე ვთქვი ინიციალური პოზიციიდან გადავიდა ფინალურ პოზიციაში (იქცა კლიტიკურ ნაწილაკად);
- გ) კლიტიკად ქცევისას განიცადა ეროზია (მე ვთქვი > მეთქი) გადაიქცა ფორმაცვლელ სიტყვად და, შესაბამისად, ფუნქციურ ელემენტად – სხვათა სიტყვის ნაწილაკად, თუმცა ნაწილობრივ

შეინარჩუნა უღვლილების პარადიგატული ნიშანი – პირის კატეგორია: პირველი პირის ციტირებისას გამოიყენება მეთქი ნაწილაკი, მეორე პირის ციტირებისას – თქო, ხოლო მესამე პირის ციტირებას ახდენს –ო ნაწილაკი.

შესაბამისად, სხვათა სიტყვის ნაწილაკების შემთხვევაში გრამატიკალიზაციის პროცესს დასრულებულად ვერ ჩავთვლით, თუმცა, როგორც კვლევები გვიჩვენებს, სულ უფრო იზრდება სამწვერა სისტემის (მეთქი, თქო, -ო) ერთწვერა სისტემად გარდაქმნის ტენდენცია ქართულში: მეორე პირის ციტირებისათვის გამოყენებული ნაწილაკი სულ უფრო ხშირად გამოიყენება პირველი პირის ციტირებისას:

სასამართლოში ბოლოს საქმე იქამდე დაიყვანეს, რომ ვითომ პაიჭაძეს ვუთხარი: ერთი მერსედესი შენზე-თქო.

საგულისხმოა, რომ სხვათა სიტყვის -ო, რომელიც მესამე პირის ციტირებას ახდენს, სულ უფრო იფართოვებს მოხმარების არეალს ქართველურ ენებში და მაგ., სევანურში სამივე პირის ციტირებისათვის გამოიყენება.⁶⁰

⁶⁰ იხ. Lela Samushia, *Hypotaxe in den Kartvelsprachen*, Doktorarbeit, Frankfurt a/M, 2014.

ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი კორპუსული კვლევის გამოყენებით

ზედ ელემენტის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი ქართულში

ცვლილებებს, ლექსიკური შინაარსის მატარებელი სიტყვების გარდა, გრამატიკული ელემენტებიც განიცდიან: გრამატიკული ელემენტები კარგავენ თავდაპირველ გრამატიკულ მნიშვნელობას და ახალ ფუნქციურ-სემანტიკურ მნიშვნელობებს იძენენ.

წინამდებარე ქვეთავში ზედ წინდებულის მაგალითზე შევეცდებით განვიხილოთ ერთი ასეთი შემთხვევა ქართულში, და ამასთან, კორპუსული კვლევის ფონზე.

ზედ ელემენტი ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში 4916-ჯერ დასტურდება. შესაბამისი კონტექსტების პირველადმა ანალიზმა ცხადყო, რომ ზედ ელემენტი ძიების შედეგად მიღებულ კონკორდანსში განსხვავებული ფუნქციებით გამოიყენება. განვიხილოთ რამდენიმე მაგალითი:

- (1) *ტახტთან ტაბურეტი მოვანოწე, ზედ არყის ბოთლი შემოვდგი.*
- (2) *ბრალი დასდეს: შენი წაღებულია ხერხი, ზედ შენი თითის ანაბეჭდებიაო...*
- (3) *გამჭოლი მზერით მიანიშნებდა პატარა მაგიდისაკენ, რომელიც იქვე, გასასვლელ კართან იდგა და ზედ ნაკურთხი პური, ღვინო და ზეთი ეწყო.*
- (4) *შეუარდნაძე კი სხვანაირად ფიქრობს, მას წასვლა ჯერ არ უნდა, ზედ უნდა დააკედეს იმ სკამს, როგორც ზვიად გამსახურდია დააკედა.*
- (5) *საქართველოს ალამი ზედ ცხვირწინ ჩამომავფხრიწეს.*
- (6) *მთაწმინდაზე გაუთხარეს სამარე, ზედ ილიას გვერდით.*

პირველ ორ მაგალითში ზედ დამოკიდებული წინადადების ინიციალურ პოზიციაში დგას და მიემართება მთავარი წინადადების ერთ-ერთ წევრს – პირველ წინადადებაში *ტაბურეტს*, მეორეში – *ხერხს*. ჩვენი მოსაზრების შესამოწმებლად შეგვიძლია გამოვიყენოთ სინტაქსური მოდიფიკაციის

წესი (მთავარი და დამოკიდებული წინადადება გარდაექმნათ ორ მარტივ წინადადებად) და ლექსიკური სუბსტიტუციის წესი: (ზედ ელემენტი ჩავანაცვლოთ მთავარი წინადადების იმ წევრებით, რომელთაც ის მიემართება: *ტაბურეტი* და *ხერხი*).

(1ა) ტახტთან ტაბურეტი მოვაროჩე, ზედ არყის ბოთლი შემოვდგი >

- ა) ტახტთან ტაბურეტი მოვაროჩე
- ბ) ტაბურეტზე არყის ბოთლი შემოვდგი

(2ა) ბრალი დასდეს: შენი წაღებულია ხერხი, ზედ შენი თითის ანაბეჭდებიაო>

- ა) ბრალი დასდეს
- ბ) შენი წაღებულია ხერხი
- გ) ხერხზე შენი თითის ანაბეჭდებიაო

პირველ მაგალითში ორი შესაძლებლობიდან *ტახტზე* და *ტაბურეტზე* - ლოგიკური შესაბამისობიდან გამომდინარე, მხოლოდ უკანასკნელი ვარიანტია დასაშვები (*ტაბურეტზე*). არჩევანის სიზუსტე ამ შემთხვევაში კონტექსტუალური ანალიზით არის განპირობებული.

მესამე მაგალითში *ზედ ელემენტი* მიემართება მიმართებით ნაცვალსახელს *რომელიც*, რომელიც, თავის მხრივ, მთავარი წინადადების ერთ-ერთ წევრს - ადგილის გარემოებას (*მაგიდისაკენ*) მიემართება. ზემოთ გამოყენებული წესების შესაბამისად, მესამე წინადადების ტრანსფორმაციის შემთხვევაში მივიღებთ შემდეგ ვარიანტებს:

(3ა) გამჭოლი მზერით მიანიშნებდა პატარა მაგიდისაკენ, რომელიც იქვე, გასასვლელ კართან იდგა და ზედ ნაკურთხი პური, ღვინო და ზეთი ეწყო.

- ა) გამჭოლი მზერით მიანიშნებდა პატარა მაგიდისაკენ
- ბ) მაგიდა იქვე, გასასვლელ კართან იდგა
- გ) მაგიდაზე ნაკურთხი პური, ღვინო და ზეთი ეწყო.

აშკარაა, რომ ორივე შემთხვევაში *ზედ ელემენტი* რამდენიმე ფუნქციას ითავსებს:

- ა) დეიქტური ფუნქციით გვევლინება,
- ბ) ანაფორას წარმოადგენს და

ბ) დამატებით სუპერესიულობას გამოხატავს – ლექსიკური სუბსტიტუციის შემთხვევაში ჩანაცვლებული სახელი ზეთანდებულობით ფორმდება.

ზედ ელემენტი კატაფორული ფუნქციითაც შეიძლება შეგვხედვს, როგორც, მაგალითად, მეოთხე წინადადებაში:

(4) *შეუარდნაძე კი სხვანაირად ფიქრობს, მას წასელა ჯერ არ უნდა, ზედ უნდა დააკედეს იმ სკამს, როგორც ზვიად გამსახურდია დააკედა.*

ზედ ელემენტი წინ უსწრებს მისამართ სიტყვას და შესაბამისად, კატაფორულია.

რაც შეეხება მეხუთე წინადადებას, აქ ზედ ელემენტს სულ სხვა ფუნქცია გააჩნია. ზედ ელემენტის პოზიციების თვალსაზრისით, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ორი არსებითი მნიშვნელობის გარემოება:

- 1) აღნიშნული წინადადება წინა მაგალითებისაგან განსხვავებით მარტივი წინადადებაა;
- 2) ზედ ელემენტი ელიმინირებადია – მისი ამოღებით წინადადების ფაქტობრივი შინაარსი არ იცვლება.

შევედროთ ამ წინადადების ორი ვერსია ერთმანეთს: ერთი ზედ ელემენტით, მეორე, ზედ ელემენტის გარეშე.

- ა) საქართველოს ალაში ზედ ცხვირწინ ჩამომაფხრიწეს.
- ბ) საქართველოს ალაში ზედ ცხვირწინ ჩამომაფხრიწეს.

პირველი ვერსია მეორისაგან იმით განსხვავდება, რომ პირველში მთქმელის პირადი დამოკიდებულება, მთქმელის ინტენცია არის მოცემული წინადადებით გადმოცემული ფაქტის მიმართ. ზედ ელემენტის ამოღების შემდეგ კი ეს ინტენცია ნეიტრალდება – წინადადება „საქართველოს ალაში ცხვირწინ ჩამომაფხრიწეს“ მომხდარ ფაქტს აღწერს ყოველგვარი მოდალობის გარეშე. ზედ ელემენტი, შესაბამისად, მოდალურ ელემენტად უნდა იქნეს მიჩნეული.

ზედ ელემენტის მოდალურობა უკეთესად „იკითხება“ მეექვსე წინადადებაში. ზედ ელემენტი ამ შემთხვევაში აპოზიციაში, გრამატიკული დანართის სახით დასტურდება (ზედ ილიას გვერდით) და გარდა ამისა, აშკარად უარყოფითი კონოტაციის მატარებელია: მთქმელი აღშფოთებულია

იმ ფაქტით, რომელიც წინადადებაში არის აღწერილი (მაგანს მთაწმინდაზე გაუთხარეს სამარე, თანაც ილიას გვერდით!). სემანტიკური ფუნქციის თვალსაზრისით, აქ დარღვეულია პრესუპოზიციურობა, რის გამოც ზედ ელემენტი მოდალობის, კერძოდ, კონტრაპრესუპოზიციულობის გამომხატავე ელემენტად მიგვაჩნია.

ამგეარად, დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ზედ ელემენტი ქართულში ფუნქციონირებს როგორც:

1. ადგილის ზმნიზედა;
2. (ფსევდო)ანაფორა ან კატაფორა;
3. დეიქტური ელემენტი (იწვევს დეიქტურ სპეციფიკაციას);
4. მოდალური ელემენტი (კონტრაპრესუპოზიციული დადასტურება).

დასკვნები, რომლებიც ზედ ელემენტის კორპუსული კვლევის შედეგად მივიღეთ, კორპუსით განპირობებული კვლევის შედეგია. კვლევის ეს შედეგები კიდევ ერთხელ მოწმდება კორპუსში, რათა მოხდეს ჩვენ მიერ დასკვნაში მოცემული ლინგვისტური პიპოთეზის ვერიფიცირება.

ზედ ელემენტის სემანტიკური ფუნქცია გარკვეულ კანონზომიერებაშია მის ტოპოლოგიასთან: დეიქტური ფუნქციით, როგორც წესი, ზმნის წინა (ან წინადადების ერთი წევრით დაშორებულ) პოზიციაში გეხვდება, ანაფორის შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადების ინიციალურ პოზიციას იკავებს, მოდალური მნიშვნელობით კი სახელის წინ დგას.

დაკვირვების შედეგად აღმოჩენილი კანონზომიერების ვერიფიცირებისათვის გამოვიყენეთ KRIC-ძიების მეთოდი⁶¹ შემდეგი რეგულარული გამოსახულებებით:

KRIC:

Expression 1.

"ზედ" []? [features="V.*"]

Expression 2.

"ზედ" []? [features="N.*"&!="x"] while x=corresponding suffix

Expression 3.

"ზედ" [](0,3) ".*ზე " - 274 contexts

⁶¹ KRIC (key relation in context) — ძიების შესახებ იხ. მ. თანდაშვილი, ზ. ფურცხვანიძე: კორპუსლინგვისტური პარადიგმა ენათმეცნიერებაში, თბილისი, 2015 წ. გვ. 58.

KRIC-ძიების შედეგად გენერირებულმა კონკორდანსმა, ამჯერად საგრძნობლად შემცირებული რაოდენობის ბაზაზე, კიდევ ერთხელ დაგვიდასტურა ჩვენი მოსაზრება ზედ ელემენტის მოდალური ფუნქციით გამოყენების შესახებ. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს:

პირამდე ავსებული ურნა ვილაცას ზედ ტროტუარ-ზე გადაეპირქევაებინა.

ზედ ელემენტი, როგორც წესი, ზუთანდებულისა სახელის წინ დგას, თუმცა რამდენიმე მაგალითი დადასტურდა, სადაც ზუთანდებულის ნაცვლად სხვა თანდებული დასტურდება:

ვახტანგს სახლი ზედ ტბასთან ედგა.

როგორც მოცემულ ქვეთავში ენახეთ, კორპუსული კელევები რეგულარული გამოსატულებების გამოყენებით საგრძნობლად აადვილებს როგორც მასალის სწრაფ მოძიებას, ისე მოპოვებული მასალის სისტემატიზაციისა და ვერიფიკაციის პროცესს.⁶²

⁶² იხ. მ. თანდაშილი, ზ. ფურცხეანიძე: „KWIC-იდან KRIC-ამდე: კომპლექსური ლინგვისტური ძიების კორპუსული ადაპტაცია“, საერთაშორისო კონფერენცია „ქართული ენა და თანამედროვე ტექნოლოგიები III“, მისილები, თბილისი, 2013, 60-64.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ შევეცადეთ ფუნქციური გრამატიკის ძირითადი პრინციპების გათვალისწინებით ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საკვანძო საკითხები განგვეხილა. ეინაიდან ნაშრომში მოცემული როგორც დებულებების, ისევე ცნებებისა და ტერმინების უმრავლესობა პირველად არის მოცემული და სამეცნიერო დისკუსიას საჭიროებს, რათა საკამათო საკითხების შესახებ მსჯელობა დაიხვეწოს და განიერცოს, თავს შევიკავებთ ნაშრომში მიღებული შედეგების განზოგადებისა და დასკვნებისაგან.

დასკვნის მაგივრად ხუთ პოსტულატს ჩამოგაყალიბებთ, რომელიც თვალსაზრისად წარმოაჩენს ტრადიციულ და ფუნქციურ გრამატიკებს შორის არსებულ განსხვავებას.

1. ფუნქციური გრამატიკის ფარგლებში გრამატიკა განიხილება როგორც სისტემა, რომელიც შედგება ელემენტების, მიმართებებისა და ოპერატორებისაგან. ფუნქციური გრამატიკა ენის აღსაწერად იყენებს არა იმ ცნებებს, რომლებიც ტრადიციულ გრამატიკებში არის მოცემული, არამედ ცნებათა ახალ, ლინგვისტური თეორიების განვითარების შედეგად წარმოშობილ საკუთარ სისტემას გვთავაზობს. ამასთან ფუნქციური გრამატიკის ცნებათა სისტემა, მართალია, ნაწილობრივ ფარავს ტრადიციულ ლინგვისტიკაში ცნობილ ზოგიერთ ცნებას, მაგრამ არსებითად მაინც სხვა მნიშვნელობით გამოიყენება.
2. ფუნქციური გრამატიკა იყენებს ლინგვისტური ანალიზის საკუთარ მეთოდებს. ამასთან, ტრადიციული გრამატიკისაგან განსხვავებით, ფუნქციური გრამატიკა არ ცდილობს წესების სისტემურ დადგენას და არ აღწერს ფორმაცვალების პარადიგმებს ენაში. ფუნქციური გრამატიკა იყენებს კელევის ისეთ მეთოდებს, რომლებიც საშუალო-

ბას გვაძლევს გავანალიზოთ ენობრივი ფაქტები და ენაში მიმდინარე პროცესები. ფუნქციური გრამატიკა არის ენის, როგორც სისტემის ფუნქციონირების კვლევის საშუალება.

3. ფუნქციური გრამატიკა იკვლევს არა იმას, სწორად როგორ ვიმეტყველოთ ან ვწეროთ, არამედ იმას, რატომ ვიმეტყველებთ ან ვწერთ ასე, როგორ ფუნქციონირებს მოცემულ ენაში ესა თუ ის სიტყვა, ფრაზა, კონსტრუქცია. ტრადიციული გრამატიკის მიზანია ნორმატიული ენის სისტემის შექმნა, ფუნქციური გრამატიკის მიზანია კი – მოცემული ენის ფუნქციონირების მექანიზმის გამოვლენა.
4. ლინგვისტური ცნებების უმრავლესობა უმეტესწილად ლინგვისტური სკოლებიდან ან თეორიებისგან მოდის და ხშირად მხოლოდ ამ თეორიების ფარგლებში გამოიყენება. ფუნქციური გრამატიკა საშუალებას იძლევა სხვადასხვა სკოლებისა და თეორიების ფარგლებში გამოყენებული ლინგვისტური ცნებები შევადაროთ ერთმანეთს და დავადგინოთ სისტემატიკა.
5. ფუნქციური გრამატიკის კურსის გავლა მოითხოვს ტრადიციული გრამატიკის საფუძვლიან ცოდნას. რომელიმე ენის ფუნქციური გრამატიკის საკითხებზე მუშაობა ნიშნავს, ერთი მხრივ, ამ ენის სისტემის ტრადიციულ დონეზე ცოდნას, მეორე მხრივ, თანამედროვე ლინგვისტურ პრობლემატიკაში საფუძვლიან გარკვევას.

არსებითი განსხვავება ტრადიციულ გრამატიკასა და ფუნქციურ გრამატიკას შორის შეგვიძლია შემდეგნაირად ჩამოვაყალიბოთ:

1. *ტრადიციული გრამატიკა იკვლევს ენის, როგორც სისტემის სტრუქტურას;*
2. *ფუნქციური გრამატიკა კი იკვლევს ენის, როგორც სისტემის ფუნქციონირებას.*

შესაბამისად:

1. *ტრადიციული გრამატიკის მიზანია ნორმატიული ენის სისტემის აღწერა*
2. *ფუნქციური გრამატიკის მიზანია კი - მოცემული ენის ფუნქციონირების მექანიზმის გამოვლენა.*

აბსტრაქტული ბრუნვა ფუნქციური ოდენობა, რომელიც უნივერსალური გრამატიკის ფარგლებში განიხილება და განსხვავდება მორფოლოგიური ბრუნვისაგან, რომელიც ბრუნების პარადიგმის ფორმალურ-ფუნქციურ ელემენტს წარმოადგენს.

ადგერბილური ფრაზა ფრაზის ისეთი სტრუქტურული სახე, რომლის ლექსიკურ ბირთვსაც ზმნიზედა წარმოადგენს: *ძალიან ხშირად, უფრო იშვიათად, იქვე ახლოს*. ადგერბილური ფრაზის მოდიფიკატორებად უმეტესად ინტენსიფიკატორები გვევლინებიან.

არაჰომოგენურ/ჰეტეროგენური სინტაგმა – იხ. ჰომოგენური სინტაგმა

არგუმენტი – ზმნასთან სინტაქსურად დაკავშირებული აქტანტი, როგორიცაა მაგ., სუბიექტი, ირიბი ობიექტი, პირდაპირი ობიექტი. არგუმენტების კლასიფიკაცია ხშირად მათ მიერ გადმოცემულ სემანტიკურ როლებს ემყარება, მაგ.: აგენსი (agens - გარდამავალი ზმნის სუბიექტი), განმცდელი (experienter – ზმნების სემანტიკური ჯგუფის *verba sentiendi* ლოგიკური სუბიექტი): ა) შემეცნებელი (cognizer), ბ) აღმქმელი (perceiver) და მგრძნობელი (emoter), რეციპიენტ/მიმღები (recipient), სტიმულატორი (stimulus), პაციენსი (patients). დეილ დაუთი კრიტიკულად განიხილავს სემანტიკურ როლებს და პროტო-არგუმენტის სემანტიკური ნიშნების წნულს გვთავაზობს. მაგ., პროტო-აგენსის დამახასიათებელი სემანტიკური ნიშნებია: *შეგნებულ/მიზანმიმართულ/კონტროლირებადი მონაწილეობა ზმნით გადმოცემული მოქმედების განხორციელებაში* (ქართულში ასეთი არგუმენტია გარდამავალი ზმნის სუბიექტი), *აღქმა-განცდა-შემეცნება* (ქართულში – ლოგიკური სუბიექტი გრძნობა-აღქმის ზმნებში), *ცვლილებების გამოწვევა ან ზმნის სემანტიკით განპირობებულ სხვა მონაწილეზე მოქმედების განხორციელება, გადაადგილების ინიციატორი/შემსრულებელი/განმახორციელებელი*, *სხვა მოვლენებისაგან დამოუკიდებლად არსებობა*. პროტო-პაციენსის სემანტიკური ნიშნებია: *ზმნით გადმოცემული მოქმედებით გამოწვეული ცვლილების განცდა*, მათ შორის კაუზალური

ქმედებების შემთხვევებშიც, მდებარეობა, დამოუკიდებლად არსებობა/არარსებობის შეუძლებლობა.

ასცენდანტური ანალიზი - ენობრივი სისტემის ანალიზის სახე. ენობრივი ანალიზისას ორგვარი სტრატეგია გამოიყენება: აღმავალი, ანუ ქვევიდან ზევით - უმარტივესი ელემენტებიდან რთული კონსტრუქციებისაკენ (Ascendant) ან დაღმავალი, ანუ ზემოდან ქვემოთ - რთული კონსტრუქციებიდან მარტივ შემადგენელ ელემენტებამდე (Descendant). აღმავალი ანუ ასცენდანტური ანალიზის შემთხვევაში ფონემათა კლასები ქმნიან მარცვლებს, მარცვლები - სიტყვებს, სიტყვები ფრაზებს და ა.შ. ხოლო დაღმავალი, ანუ დესცენდანტური ანალიზის შემთხვევაში წინადადება იშლება უშუალო და მარტივ შემადგენელ ნაწილებად.

ბირთვი - სინტაგმის ან სინტაქსური ფრაზის შემადგენელი კონსტიტუენტი, რომელიც სინტაგმის/ფრაზის მორფოსინტაქსურ საყრდენს წარმოადგენს და იერარქიულად უფრო მაღალ საფეხურზე დგას, ვიდრე სატელიტი (მოდიფიკატორი). მაგ.: სინტაგმაში *მაღალი სახლი* სინტაგმის ბირთვს წარმოადგენს *სახლი*, ხოლო *მაღალი* - მოდიფიკატორს. ბირთვი სინტაგმის სემანტიკულ-ლექსიკური საყრდენია და სინტაგმის მორფოსინტაქსური მახასიათებლების (ნიშნულების) მატარებელი: განსაზღვრავს სინტაგმის ბრუნვასა და რიცხვს. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს სინტაგმის ის შემთხვევა, როდესაც მოდიფიკატორად რიცხვითი სახელი გვევლინება: ბირთვის გრამატიკული რიცხვის კატეგორიის გამოხატვა ასეთ შემთხვევაში ლექსიკურად, მოდიფიკატორის მეშვეობით ხდება. შდრ.: *ღამაზი სახლი* (მხ.) / *ღამაზი სახლები* (მრ.) vs. *ორი სახლი*. ეს უკანასკნელი სემანტიკურად მრავლობით რიცხვს გადმოსცემს, თუმცა არც მოდიფიკატორთან და არც ბირთვთან რიცხვის კატეგორია მორფოლოგიურად არ არის გადმოცემული.

ბრუნება - ბრუნება სახელური მორფოლოგიის ცენტრალური პარადიგმატული კატეგორიაა, რომელიც მეტყველების ნაწილთა გარკვეული ჯგუფის ფლექსიურ ცვლილებას ასახავს იმ გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით, რომელიც ახასიათებს არსებით სახელს და მასთან გათანაბრებულ სახელებს მოცემულ კონკრეტულ ენაში.

ბრუნვა - ბრუნების პარადიგმის შემადგენელი კომპონენტი, მაგალითად, სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი და ა.შ.

განსაზღვრულობა ბინარული კატეგორიის კომპონენტი, მიუთითებს კონკრეტულ საგანზე, მოვლენაზე, განსხვავებით განუსაზღვრელობისაგან. განსაზღვრულობის მარკირების შემთხვევაში ადგილი აქვს რეფერირებას კონკრეტული საგნის ან მოვლენის მიმართ, განუსაზღვრელობის მარკირების შემთხვევაში კი – საგნის ან მოვლენის, როგორც ასეთის, ზოგად აღნიშვნას. ის ენები, რომლებსაც გააჩნია განსაზღვრულობის კატეგორია, აუცილებლად მოეპოვებათ საშუალება განუსაზღვრელობის გადმოსაცემად. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის გრამატიკული კატეგორია, როგორც წესი, არტიკლის მეშვეობით გადმოიცემა. ის ენები, რომლებსაც, არტიკლი არ გააჩნიათ, ლექსიკურ საშუალებებს იყენებენ. განუსაზღვრელობა ქართულში, ისევე როგორც ტიპოლოგიურად ბევრ სხვა ენაში, რიცხვითი სახელის „ერთი“ მეშვეობით გადმოიცემა: წინადადებაში „*იყო ერთი კაცი*“ *ერთი* გრამატიკალიზაციის შედეგად მიღებული ფუნქციური ელემენტია და განუსაზღვრელობის გადმოსაცემად გამოიყენება, რაც ადვილად შეიძლება შემოწმდეს სუბსტიტუციის ტესტის მეშვეობით: „*იყო ვიღაც კაცი*“.

განულება – იხ. ელიმინირება

განუსაზღვრელობა – იხ. განსაზღვრულობა

გეოგრაფიული მდებარეობის ნათესაობითი ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი სემანტიკური ფუნქციით – გეოგრაფიული მდებარეობის გენეტივი – გამოხატავს მიკუთვნებას გეოგრაფიული (ან პოლიტიკური) თეალსაზრისით. ამ ტიპის გენეტივის მსაზღვრელები, როგორც წესი, ტოპონიმები არიან. ზოგიერთ შემთხვევაში ძნელი გასარჩევია, რომელ სემანტიკურ ფუნქციასთან გვაქვს საქმე: გეოგრაფიული მდებარეობის გენეტივთან თუ პარტიტივთან. მაგ.: *გურიის მთები* – მთები, რომელიც გურიაში მდებარეობს, თუ მთები, როგორც გურიის ნაწილი.

გრამატიკალიზაცია – ენის ისტორიული განვითარების გარკვეულ პერიოდში მიმდინარე პროცესი, რომლის დროსაც ენობრივი ელემენტი კარგავს თავის ლექსიკურ მნიშვნელობას (შესაბამისად, სპეციფიურ გრამატიკულ მახასიათებლებსაც) და იქცევა ფუნქციურ ელემენტად. გრამატიკალიზაცია ენის ტიპოლოგიაში უნივერსალურ ფენომენს წარმოადგენს და ენის განვითარების ლოგიკურად განპირობებულ თანმხლებ პროცესად გვევლინება. გრამატიკალიზაციის პროცესი ეტაპობრივად მიმდინარეობს და

ოთხ ფაზას მოიცავს: დესემანტიზაცია, (მოხმარების) გაფართოება, დეკატეგორიზაცია და ეროზია. გრამატიკალიზაციის პირველ ეტაპზე ლექსიკური ელემენტი იცლება სემანტიკისაგან, შემდგომ ეტაპზე ფართოვდება მისი მოხმარების არეალი, მესამე ეტაპზე კარგავს გრამატიკულ ნიშნებს – ფორმაცვალებადი (ბრუნებადი, უღლებადი) სიტყვიდან ნელ-ნელა ყალიბდება ფორმაცვლელ სიტყვად, რომელსაც აღარ გააჩნია მორფოსინტაქსური ნიშნები და შესაბამისად, ვეღარ შედის მორფოსინტაქსურ კავშირში წინადადების სხვა წევრებთან, კარგავს მოდიფიკატორების დართვის უნარს და ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე სიტყვათა კლასიდან გადადის გრამატიკული ფუნქციის მატარებელ სიტყვათა კლასში. გრამატიკალიზაციის ამ ეტაპზე იგი დამოკიდებული ხდება სხვა სიტყვებზე და იქცევა მათ თანმხლებ ელემენტად – კლიტიკად. გრამატიკალიზაციის ბოლო ეტაპზე მიმდინარეობს ეროზია: სიტყვაფორმა ცვდება და მარტივდება. ქართულში ნაწილაკთა უმრავლესობა გრამატიკალიზაციის გზით არის მიღებული. მაგ.: *მეთქი < მე ვოქვი, ეგებ < ეგების, მგონი < მე მგონია, თითქოს < თუ ითქვას*. ხშირად გრამატიკალიზაციის შედეგად მიღებული ფუნქციური ელემენტი საპირისპირო ფუნქციას გამოხატავს, ვიდრე გრამატიკალიზაციამდე გადმოსცემდა ლექსიკურად, მაგ., რასაკვირველია (=დადასტურება) < რა საკვირველია (=გაოცება).

გრამატიკული გალიდურობა – იგივეა, რაც მორფოსინტაქსური გალიდურობა.

გრამატიკული მორფი – იხ. მორფი

გრამატიკული ნიშნები – მეტყველების ნაწილის, როგორც ფორმობრივი ოდენობის, ნიშნები, რომლებიც გრამატიკული კატეგორიების გადმოსაცემად გამოიყენება. სახელის შემთხვევაში ეს კატეგორიები შეიძლება იყოს ბრუნვის, რიცხვის, გრამატიკული სქესის, კლასის, განსაზღვრულობის კატეგორია, ზმნის შემთხვევაში კი – პირის, რიცხვის, ქცევის, კაუზაციის და ა.შ.

გრამატიკული ნული – ფუნქციური ოდენობა (როგორც წესი, ფლექსიური მორფი), რომელიც მორფოლოგიურ დონეზე არ არის რეალიზებული, თუმცა ფუნქციურად მაინც არის წარმოდგენილი: გრამატიკული ნულის აღსანიშნად გამოიყენება ნიშანი *Ø*. სახელურ მორფოლოგიაში გრამატი-

კული ნულის შემთხვევას წარმოადგენს მაგ., სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ხმოვანფუძიან სახელებში (შდრ.: კაც-ი vs. გოგო-მ); ზმნურ მორფოლოგიაში გრამატიკული ნულით არის წარმოდგენილი როგორც პირის, ისე გრამატიკული რიცხვის ნიშნები, მაგ.: მეორე სუბიექტური ნიშანი და მესამე ობიექტური ნიშანი ზმნურ ფორმაში წერ, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ შიშველ ფუძეს წარმოადგენს, მაინც ატარებს გრამატიკულ ინფორმაციას მასთან, როგორც ზმნურ ფორმასთან, დაკავშირებული სუბიექტისა და ობიექტის პირისა და რიცხვის შესახებ, თუ მას ზმნის მორფოლოგიური პარადიგმის ფარგლებში განვიხილავთ: ე-წერ, წერ, წერ-ს. ცალკე აღებული წერ, განხილული სხვა კონტექსტში (მაგ., ზმნურ ფუძეთა ლექსიკონში), კვალთმოძიება როგორც ლექსიკური მორფი და მხოლოდ სემანტიკური შინაარსის მატარებელია. ანუ გრამატიკული (მორფოლოგიური) ნულის გაგება მხოლოდ მორფოლოგიური პარადიგმის ფარგლებში არის შესაძლებელი.

გრამატიკული სუბსტიტუცია სუბსტიტუციის სახე, მოცემული გრამატიკული ოდენობის ჩანაცვლება სხვა გრამატიკული ოდენობით კლასიფიკაციის მიზნით.

დაბალი ტერმი - სინტაქსური ბმულობის უნარის მქონე ოდენობა, რომელიც ერთი კონსტიტუენტისგან შედგება და აელენს უნარს, სხვა დაბალ ტერმთან ერთად შექმნას უფრო რთული კონსტრუქტი მაღალი ტერმის სახით. მაგ., T [$\square$ [ქუდიანი] u [კაცი]].

დანიშნულების ნათესაობითი - ნათესაობითში დასმული არსებითი სახელი ატრიბუტის ფუნქციით შეიძლება გამოხატავდეს საზღვრულის დანიშნულებას: ყავის ჭიქა, სადილის კოფი. ეს სინტაგმებიც, პარტიტივის შემცველი სინტაგმების მსგავსად, არ იხლიჩება: არ ვიტყვით ჩაის ფაიფურის ჭიქა, არამედ ფაიფურის ჩაის ჭიქა, ორი სადილის კოფი და არა სადილის ორი კოფი.

დექსისი (ბერძ. δέξις ჩვენება, მითითება) საკომუნიკაციო აქტის დეტერმინაციის ენობრივი საშუალება - ოპერაცია, რომელიც მიზნად ისახავს მოქმედების ადგილის, დროის, სივრცის და ა.შ. განსაზღვრას საკომუნიკაციო აქტთან მიმართებაში. დექსისის გამოსახატავად ენაში სხვადასხვა სახის დეიქტიკონები (დეიქტური ელემენტი) გამოიყენება: პირის,

სიერცული, დროული, ტექსტური, სოციალური და სხვ. შესაბამისად, განასხვავებენ დეიქსისის რამდენიმე სახეს: პირის დეიქსისი (person deixis), დროის დეიქსისი (time deixis), სიერცული დეიქსისი (place deixis), დისკურსული დეიქსისი (discourse deixis), სოციალური დეიქსისი (social deixis). დეიქსისს განიხილავენ როგორც კონტექსტური ან სიტუაციური სპეციფიკაციის აღწერის საშუალებას, რომელიც ემსახურება სიერცის, დროის და პირის დეტერმინაციას მთქმელის პოზიციის გათვალისწინებით. ხშირად მას მუაქახლა გორელაციასაც უწოდებენ. მაგ. წინადადებაში „ახლა, როცა ამ სტრიქონს ეწერ, შუალაშე იწეის, დნება“ (გ. ტაბიძე) ორი დეიქტიკონია გამოყენებული – ახლა (დროის დეიქტიკონი) და ამ (სიერცული დეიქტიკონი). დეიქსისი, კონკრეტული ლინგვისტური თეორიიდან გამომდინარე, განიხილება როგორც პრაგმატული ან სემანტიკური ფენომენი.

დეიქტიკონი – იგივეა, რაც დეიქტური ელემენტი.

დეიქტური ელემენტი (დეიქტიკონი) – ენის პრაგმატული დონის ფუნქციური ელემენტი, რომელიც ენაში გამოიყენება რეფერენციულობის კონკრეტული ფორმის – დეიქსისის გამოსახატავად. დეიქტური ელემენტი მიუთითებს სიტყვაზე ან სიტყვათა ჯგუფზე ერთი წინადადების ან დისკურსის ფარგლებში. ქართულში დეიქტური ელემენტების რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა: პირის (პირის ნაცვალსახელები: მე, შენ, იგი), ობიექტზე ორიენტირებული (ჩვენებითი ნაცვალსახელები: ეს, ეგ, ის), ადგილის (ზმნიზედები: აქ, მანდ იქ), დროის (ზმნიზედები: ახლა, მაშინ). დეიქტური ელემენტები ქართულში სამსაფეხუროვან სისტემას გვიჩვენებენ: I საფეხურის დეიქსისი (მე, ეს, აქ), II საფეხურის დეიქსისი (შენ, ეგ, მანდ) და III საფეხურის დეიქსისი (იგი, ის, იქ).

დერივაციული მორფი – იხ. მორფი

დესცენდანტური ანალიზი – იხ. ასცენდანტური ანალიზი

დეტერმინაცია – მოდიფიკაციის ისეთი შემთხვევა, რომლის დროსაც ადგილი აქვს ენობრივი ერთეულის (სახელის/სახელური ფრაზის ან ზმნის/ზმნური ფრაზის) ფუნქციურ-გრამატიკულ სპეციფიკაციას. ჩვენებითი ნაცვალსახელი, განსხვავებით ზედსართავი სახელისაგან, ბირთვის ლექსიკურ მოდიფიკაციას ვერ ახდენს. იგი განსაზღვრავს მას დეიქსისის თვალსაზრისით და კვალიფიცირდება, როგორც დეტერმინატორი. შდრ:

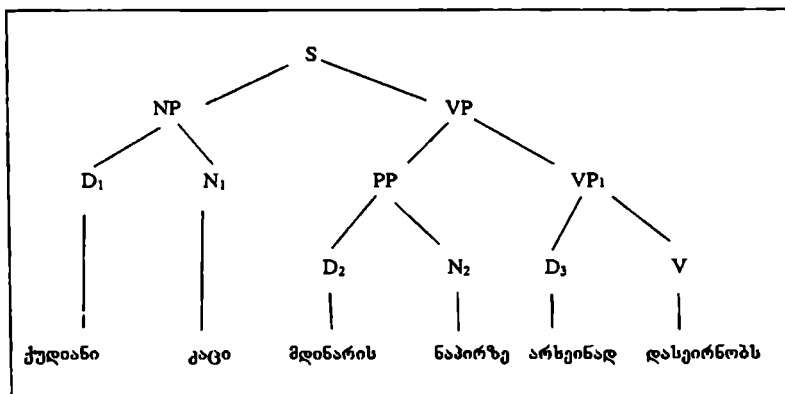
ზმნური ფრაზა - ფრაზის ისეთი სტრუქტურული სახე, რომლის ბირთვსაც ზმნა, ანუ პრედიკატი წარმოადგენს: *გიორგი გაიქცა, ის გაიქცა, ხწრაფად გაიქცა*.

თანაკონსტიტუენტი - კონსტიტუენტის თანამხლები ელემენტი, რომელიც ახლავს დამოუკიდებელ ლექსიკურ ელემენტს, როგორც ფუნქციური ელემენტი. A და B კონსტიტუენტები თანაკონსტიტუენტებს წარმოადგენენ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი Y კონსტიტუენტის უშუალო კონსტიტუენტები არიან. გერმანულ ენაში თანაკონსტიტუენტად ითვლება მაგ., in (-ში თანდებული) და die Garage (მდედ. არტიკლი + გარაჟი) წინადადებაში *Ludwig fährt den wagen in die Garage* „ლუდვიგს შეჰყავს მანქანა გარაჟში“ – in და die Garage უფრო მაღალი იერარქიის მქონე კონსტიტუენტის in die Garage უშუალო კონსტიტუენტებს წარმოადგენენ და თანაკონსტიტუენტები არიან. ქართულისათვის თანაკონსტიტუენტების მაგალითია *ზღვის პირას* და *მდგარი* სინტაგმაში *ზღვის პირას მდგარი (სახლი)*.

კასკადური ტერმი - იხ. უმაღლესი ტერმი

კითხვის დასმის მეთოდი - ლინგვისტური ტესტი, რომელიც გამოიყენება წინადადებაში კონსტიტუენტების გამოსავლენად და მათ შორის არსებული მიმართებების დასადგენად. წინადადების სუბიექტის გამოსავლენად დაისმის კითხვა: *ვინ? / ვის?* წინადადებაში „*წითელქუდამ ბებიას სანოვაგე წაუღო*“. სუბიექტის გამოსავლენად დაისმის კითხვა *ვინ წაუღო? წითელქუდამ*. პირდაპირი ობიექტის გამოსავლენად დაისმის კითხვა: *რა წაუღო? სანოვაგე*. ირიბი ობიექტის გამოსავლენად დაისმის კითხვა: *ვის წაუღო? ბებიას რა ქნა? წაუღო*.

კონსტიტუენტი - ენობრივი ოდენობა (ელემენტი ან ელემენტთა ჯგუფი), რომელიც უფრო რთული ოდენობის, იერარქიულად უფრო მაღალი სტრუქტურის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. სინტაქსში ეს ელემენტი არის ერთი სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი.

მოცემულ იერარქიულ სტრუქტურაში წინადადება 6 წევრისაგან, მაგრამ 11 კონსტიტუენტისაგან შედგება: S, NP, D₁, N₁, VP, PP, D₂, N₂, VP₁, D₃, V. ანუ, კონსტიტუენტს წარმოადგენენ როგორც ფრაზები, მაგ., NP, ისე მისი შემადგენელი ელემენტები, მაგ., D₁ და N₁. მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ D₁ და N₁ მარტივი კონსტიტუენტები არიან და იერარქიული სტრუქტურის შედარებით დაბალ საფეხურზე დგანან, ვიდრე NP ან VP კონსტიტუენტები, რომლებიც რთულ კონსტიტუენტებს წარმოადგენენ.

კონსტიტუენტების სტრუქტურული ფორმით ჩაწერის მეთოდი - წინადადების ჩაწერის საგანგებო მეთოდი, რომლის დროსაც კონსტიტუენტები ლინეალურად, ფრჩხილებში არიან წარმოდგენილი. მაგ.: წინადადება *ქუდიანი კაცი მდინარის ნაპირზე არსებინად დასეირნობს* კონსტიტუენტების სტრუქტურული ფორმით ჩაწერის მეთოდის გამოყენებით ამგვარად ჩაიწერება: $[[[[\text{ქუდიანი}][\text{კაცი}]]][[\text{მდინარის}][\text{ნაპირზე}]]][[\text{არსებინად}][\text{დასეირნობს}]]]$

გონცეპტი - კოგნიტურ დონეზე არსებული აბსტრაქტული იდეა, რომელიც ბუნებაში არსებობს ფიზიკური ან მეტაფიზიკური სახით და რომელსაც ენობრივ სისტემაში შეესაბამება ფორმალური ოდენობა; ანუ ა) არსებობს გაშლი, როგორც დამოუკიდებელი რეალური მოცემულობა, ბ) არსებობს გაშლი, როგორც რეალური მოცემულობის ამსახველი აბსტრაქტული იდეა

კონცეპტი და გ) არსებობს მისი ენობრივი რეალიზაცია, რომელიც თითოეულ ენაში განსხვავებული აკუსტიკური ფორმით არის გადმოცემული. შდრ. ქართ. „ვაშლი“, გერმ. „Apfel“, რუს. „яблоко“, ინგ. „apple“, ფრ. „pomme“ და ა. შ.

კუთვნილების ნათესაობითი – კუთვნილების/ფლობის სემანტიკური ფუნქცია, რომელიც ნათესაობით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელის მეშვეობით გამოიხატება. მაგ.: *მეზობლის სახლი*. ამგვარი სინტაგმები შეიძლება გაიხლიჩოს, მაგ.: *მეზობლის ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი სახლი*.

ლექსიკური მოდიფიკაცია – მოდიფიკაციის ისეთი შემთხვევა, რომლის დროსაც ადგილი აქვს სახელის, სახელური სინტაგმის ან სახელური ფრაზის სემანტიკურ მოდიფიკაციას რაიმე ნიშნის – თვისების, ზომის, მასალის, კუთვნილების, წარმოშობის, შექმნის და ა.შ. მიხედვით (სახელური მოდიფიკაცია) ან ზმნის სემანტიკურ მოდიფიკაციას მოქმედების სპეციფიკაციის მიხედვით (ზმნური მოდიფიკაცია), როგორიცაა მაგ.: *სად-მოდიფიკაცია, როგორ-მოდიფიკაცია, როდის-მოდიფიკაცია და ა.შ.* სახელური მოდიფიკაციის შემთხვევაში ლექსიკური მოდიფიკაცია იწვევს ბირთვის ლექსიკურ სპეციფიკაციას. ლექსიკური მოდიფიკაციის უნარი გააჩნია მაგ., ზედსართავ სახელს; შდრ.: *სახლი vs. მალაღი სახლი*. ზმნის ლექსიკური მოდიფიკაციის შემთხვევაში ლექსიკური სპეციფიკაცია ხორციელდება ძირითადად ეითარების გარემოების მეშვეობით: *ხმამაღლა* საუბრობდა, *უკანმოუხედავად* გარბოდა, *გულასმოკვნილი* ტიროდა და ა.შ.

ლექსიკური მორფი – იხ. მორფი

ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკა ტრანსფორმაციული გრამატიკის ფარგლებში მიმდინარე კვლევების საპასუხოდ შექმნილი გრამატიკა, რომლის კვლევის ობიექტი არის ენობრივი ფაქტი, რომელიც ერთდროულად განიხილება როგორც სამი ენობრივი დონის – მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური დონის კვეთაზე არსებული ოდენობა.

ლექსიკური სუბსტიტუცია – სუბსტიტუციის სახე, მოცემული ლექსიკური ერთეულის სინონიმური ერთეულით ჩანაცვლება.

მანიპულაცია – წინადადების გარდაქმნა სუბსტიტუციის, პერმუტაციისა და ნომინალიზაციის საშუალებით. მანიპულაციის შედეგად სამი შესაძლო

შედგება მოსალოდნელი: 1. საწყის წინადადებაში (A) ჩატარებული მანიპულაციის (სუბსტიტუციის / პერმუტაციის/ ნომინალიზაციის) შედეგად მიღებული წინადადება B სწორია როგორც ფორმალური (გრამატიკულად ვალიდური), ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით, ამასთან შინაარსობრივ დონეზე A და B წინადადებები არ განსხვავდებიან ერომანეთისაგან: $A=B$; 2. ტესტის შედეგად მიღებული B წინადადება გრამატიკულად ვალიდურია, მაგრამ შინაარსობრივად განსხვავდება A წინადადებისგან; 3. ტესტის შედეგად მიღებული B წინადადება გრამატიკულად არასწორია.

მასალის ნათესაობითი (*genitivus materiae*) ნათესაობითში დასმული არსებითი სახელი ატრიბუტული ფუნქციით შეიძლება გამოხატავდეს მასალას, რომლისგანაც დამზადებულია საზღვრული: მაგ.: *ხის სახლი, ოქროს საათი, ატმის მურაბა*. ამ ტიპის სინტაგმები იმით გამოირჩევიან სხვა სინტაგმებისაგან, რომ მათი გახლეჩა არ არის მიზანშეწონილი: *ასდოლარიანი ოქროს საათი და არა ოქროს ასდოლარიანი საათი*.

მაღალი ტერში – სინტაქსური ბმულობის უნარის მქონე ოდენობა, რომელიც რამდენიმე კონსტიტუენტისგან, ანუ დაბალი ტერმისაგან შედგება. მაგ., ტერში [ქუდიანი] და ტერში [კაცი] ქმნიან მაღალ ტერმს *ქუდიანი კაცი*, რომელიც ასე ჩაიწერება: $T [\text{უ[ქუდიანი]} \text{უ} [\text{კაცი}]]$.

მეთოდი (ბერძ. *μεθόδος* *მიდევენება*) წარმოადგენს დასაბუთების ხერხს, ერთგვარ ინსტრუმენტს, რომელიც საშუალებას გვაძლევს აღვწეროთ ფაქტები და დამაჯერებლად დავასაბუთოთ მათ შორის არსებული მიმართებები. მეთოდი არის წინასწარ გააზრებული და მიზანმიმართული ოპერაცია, რომელსაც მეცნიერება გამოიყენებს საკვლევი ობიექტის შესახებ არსებული წარმოდგენების სისტემური შემოწმების მიზნით. მეთოდი ძირითადად გამოიყენება ჰიპოთეზების შესამოწმებლად. ლინგვისტური მეთოდებიდან ცნობილია სუბსტიტუციის მეთოდი, პერმუტაციის მეთოდი, კითხვის დასმის მეთოდი, პრონომინალიზაციის მეთოდი და ა. შ.

მოდifikasiკატორი (ლათ. *modificare*) – ენობრივი ერთეული (ლექსიკური ან ფუნქციური ელემენტი, როგორიცაა მაგ., ინტენსიფიკატორი), რომელიც დაერთვის სხვა ენობრივ ერთეულს (სიტყვას, სინტაგმას, ფრაზას) და ახდენს მის სპეციფიკაციას რაიმე ნიშნის მიხედვით. მოდიფიკატორი

შეიძლება დაერთოს ზმნას, ასეთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ზმნურ მოდიფიკაციასთან; თუ მოდიფიკატორი სახელს (ან სახელურ ფრაზას) დაერთვის, მაშინ – სახელურ მოდიფიკაციასთან. სახელური მოდიფიკაციის შემთხვევაში მოდიფიკატორი ახდენს სახელის სპეციფიკაციას რაიმე ნიშნის (თვისების, ზომის, მასალის, კუთვნილების, წარმოშობის, შექმნის და ა.შ.) მიხედვით. ასეთ შემთხვევაში მოდიფიკატორად შემდეგი მეტყველების ნაწილები გამოიყენება: ზედსართავი სახელი – მაღალი სახლი, რიცხვითი სახელი – სამი სახლი, კუთვნილებითი ნაცვალსახელი – ჩემი სახლი, ჩვენებითი ნაცვალსახელი – ეს სახლი, კითხვითი ნაცვალსახელი – რომელი სახლი, კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი – გისი სახლი, მიმღეობა – აშენებული სახლი. სახელურ მოდიფიკატორად შეიძლება კვანტორი (ყველა სახლი) ან ინტენსიფიკატორი (ძალიან კარგი იდეა) გამოვიყენოთ. მოდიფიკატორის როლში შეიძლება მთლიანი სინტაგმაც მოგვევლინოს: *შდრ.: ჩემი ცოლი vs. ჩემი ცოლის დაქალები, მეოცე საუკუნე vs. მეოცე საუკუნის საქართველო.* ზმნურ მოდიფიკატორებად ძირითადად ზმნიზედები, ადვერბიალური ფრაზები ან აპროქსიმატივები გვევლინება: მაგ.: კარგად ისვენებს, მშვიდად წვეს, ვირივით ყურებაზმოყრილი დადის, რიხტერზე უკეთესად უკრავს. ზმნური მოდიფიკატორები თავადაც დაირთავენ მოდიფიკატორებს: *ღრმად სძინავს vs. [ძალიან ღრმად] სძინავს.* ზმნურ მოდიფიკატორებად ხშირად ინტენსიფიკატორები ან დისკურსული ნაწილაკები გამოიყენება: *რადაც მშვიდად გამოიყურებოდა იმ დღეს, სადღაც მაწყობდა კიდევ მისი ასეთი დამოკიდებულება ჩემს მიმართ.*

მოდიფიკაცია – მორფოსინტაქსური ოპერაცია, რომელიც მიზნად ისახავს ენობრივი ერთეულის (სიტყვის, სინტაგმის ან ფრაზის) სპეციფიკაციას რაიმე ნიშნის (თვისების, ზომის, მასალის, კუთვნილების, წარმოშობის, შექმნის და ა.შ.) მიხედვით. მაგ.: *ორსართულიანი სახლი, ხის აივანი, სამი გოჭი, მოსახლეობის ნახევარი, კარგად ამოზედილი ღომი, გასულ საუკუნეში აშენებული შენობა, ჩემი ცოლის დაქალები, ეგ გამონათქვამი, პრეზიდენტის ეს საარჩევნო გამოსვლა* და ა.შ. იმისდა მიხედვით, მეტყველების რომელი ნაწილის მოდიფიკაციას აქვს ადგილი, განარჩევენ სახელურ მოდიფიკაციას და ზმნურ მოდიფიკაციას, ხოლო იმისდა მიხედვით, თუ მეტყველების რომელი ნაწილის მეშვეობით ხორციელდება მოდიფიკაცია, ერთმანეთისაგან განარჩევენ ლექსიკურ მოდიფიკაციას და დეტერმინაციას. ზოგიერთი ავტორი მოდიფიკაციის პროცესს მორფოლოგიურ დონეზე განიხილავს და

ერთმანეთისაგან განარჩევს მორფოლოგიურ მოდიფიკაციას (გერმ.: *Lehrer* მასწავლებელი vs. *Lehrer-in* მასწავლებელი ქალი) და სინტაქსურ-სემანტიკურ მოდიფიკაციას (ბატონი *ვახტანგი* vs. *ქალბატონი ქოივეანი*). სპეციფიკაცია ყოველთვის არ განაწარმოებს ინფორმაციას იმ სიტყვასთან მიმართებაში, რომელსაც დაერთვის. იგი შესაძლოა რომელიმე თვისების უარყოფას ემსახურებოდეს. ქართულში ამგვარია მაგ., უარყოფის სახელების მაწარმოებელი უ ო ცირკუმფიქსი, რომელიც მორფოსემანტიკური მოდიფიკაციის შემთხვევად შეიძლება განვიხილოთ: *ჯიში > უ-ჯიშო*. იხ. მოდიფიკატორი.

მორფი უმცირესი სიგნიფიკანტური ელემენტი, რომელიც მეტად ადარ დაიშლება სიგნიფიკანტურ ელემენტებად. სეგმენტირების შედეგად მიღებული მორფებიდან ერთ-ერთი მათგანი ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია და მას ლექსიკური მორფი (LEX) ეწოდება. სხვა დანარჩენი მორფები გრამატიკული მორფებია და ისინი ორ ჯგუფად კლასიფიცირდება: დერივაციულ (DER) და ფლექსიურ (FLEX) მორფებად. იხ. სეგმენტაცია

მორფოლოგიური ბრუნვა – ბრუნების პარადიგმის ფორმალურ-ფუნქციური ელემენტი, რომელიც მორფოლოგიურად არის გაფორმებული ბრუნვის ნიშნით.

მორფოლოგიური ნული – იხ. გრამატიკული ნული

მორფოსინტაქსური ვალიდურობა სინტაქსური ოდენობის (ფრაზა, წინადადება) მიმართ გამოყენებული კრიტერიუმი, რომელიც მოცემულ ოდენობას აღწერს, როგორც გრამატიკულად სწორს, ანუ მორფოსინტაქსური წესების მიხედვით გამართულს. თუმცა, მორფოსინტაქსური ვალიდურობა საკმარისი არ არის, რომ სინტაქსური ოდენობა (ფრაზა, წინადადება) მთლიანობაში ვალიდურად მივიჩნიოთ. ვალიდურობის უმაღლეს საფეხურს გვიჩვენებენ ის სინტაქსური ოდენობები, რომლებიც მორფოსინტაქსური, სემანტიკური და პრაგმატული ვალიდურობით ხასიათდებიან. მაგ.: „სოსიკა ბავშვობაში ტოლს არ უდებდა თავისზე უფროს ბიჭებს ლახტის თამაშში“ (შდრ. „სოსიკა ბავშვობაში გვერდს არ უდებდა თავისზე უფროს ბიჭებს ლახტის თამაშში“).

ნაწილის ნათესაობითი (იგივეა, რაც პარტიტივი) – პარტიტივის, ნაწილის სემანტიკური ფუნქცია, რომელიც ნათესაობითში დასმული არსებითი

სახელის მეშვეობით გამოიხატება. მაგ.: *თმის ძირი, ფეხის ფრჩხილი, თავის ქალა*. პარტიტივის შემცველი სინტაგმები ხშირად კომპოზიტებით გადმოიცემა. შდრ.: გერმ. *Fussnagel* (ფეხის ფრჩხილი) *Kopfschädel* (თავის ქალა).

ნული – ლინგვისტიკაში გამოიყენება ისეთი ფუნქციური ოდენობის აღსანიშნად, რომელიც ენობრივ დონეზე არ მოიპოვება, მაგრამ მაინც ფუნქციონირებს. ნულით ძირითადად მორფოლოგიური ან სინტაქსური დონის ოდენობებს აღნიშნავენ. შესაბამისად, განასხვავებენ მორფოლოგიურ (ანუ გრამატიკულ ნულს) და სინტაქსურ ნულს. მორფოლოგიური ნულის აღსანიშნად გამოიყენება ნიშანი *Ø*. იხ. **გრამატიკული ნული**.

ნოტაცია – სინტაქსური მახასიათებლების ფორმალური ჩაწერის წესი/საშუალება, მაგ.: ნოტაცია კაცმა $\{[Case: ERG], [NUM: Sg]\}$ ნიშნავს, რომ მოცემული სიტყვა ბრუნვის თვალსაზრისით კეალიფიცირდება როგორც მოთხრობითში მდგარი სიტყვა, რიცხვის თვალსაზრისით კი – მხოლობითში მდგარი.

ობიექტის ნათესაობითი (იგივეა, რაც ობიექტის გენეტივი) – იხ. **სუბიექტის ნათესაობითი**

ოპერაციონალიზაცია - გარდაქმნა, რომელიც გულისხმობს სამი ელემენტის ოპერატორი, ოპერანტი და რეზულტატი – მოცემულობას. ოპერატორის მეშვეობით ენა ახდენს ოპერირებას ოპერანტზე, რის შედეგადაც ვიღებთ ახალ ელემენტს – რეზულტატს, რომელიც თვისებრივად განსხვავდება მანამდე არსებული ოპერანტისაგან. თუ ოპერატორს აღვნიშნავთ *X* (მაგ.: მრავლობითის ნიშანი *-ებ*), ხოლო ოპერანტს *Y* (მაგ.: არსებითი სახელი *სახლი-ი*), მაშინ ოპერაციონალიზაციის შედეგად მივიღებთ რეზულტატს *Y'* (*სახლ-ებ-ი*), რომელიც არ უდრის *Y*-ს (*სახლ-ი*).

ოპერატორი – ოპერაციონალიზაციის ელემენტი, რომელსაც იყენებს ენა ოპერირებადი ელემენტის მიმართ. იხ. **ოპერაციონალიზაცია**.

ოპერანტი – ოპერაციონალიზაციის ელემენტი, რომელსაც მიემართება ოპერატორი და ახდენს ოპერირებას. იხ. **ოპერაციონალიზაცია**.

პარტიტივი – იხ. **ნაწილის ნათესაობითი**

პერმუტაცია - ლინგვისტური ოპერაცია, რომელიც გულისხმობს წინადადებაში ენობრივი ელემენტის გადაადგილებას. თუ გადაადგილების შედეგად მიღებული შედეგი ვალიდურ ვარიანტს მოგვცემს როგორც გრამატიკული, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით, მაშინ ელემენტთა ჯაჭვში ელემენტთა თანმიმდევრობა თავისუფალი რეალიზების შესაძლებლობაზე მიგვითითებს. პერმუტაციის ტესტი ხშირად გამოიყენება კონსტიტუენტების გამოსაყვანად. ის კონსტიტუენტები, რომლებიც არ დაიშლება და ერთად გადაადგილდება, განიხილება, როგორც უშუალო კონსტიტუენტებისაგან შემდგარი კონსტიტუენტი, რომელიც წინადადებაში მთლიანად რეალიზდება გარკვეული ფუნქციის გამოსახატავად. მაგ.: წინადადებაში „*ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ უდარდელად ეძინათ*“ ოთხი კონსტიტუენტი გამოიყოფა: 1) *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*, 2) *შრომით ქანცაწყვეტილ მკალაეებს*, 3) *ასწლოვანი მუხის ქვეშ* და 4) *უდარდელად ეძინათ*.

პოსტმოდულიფიკატორი - იხ. პრემოდულიფიკაცია

პოსტმოდულიფიკაცია - იხ. პრემოდულიფიკაცია

პოსტნომინალური კონსტიტუენტები - იხ. პრენომინალური კონსტიტუენტები

პრაგმატული ფალიდურობა - სინტაქსური ოდენობა (ფრაზა ან წინადადება), რომელიც ადეკვატურად გადმოსცემს ლოგიკურ მიმართებებს და პრაგმატულად რეალიზებადია, პრაგმატულად ვალიდურად ითვლება.

პრედიკატი - ლინგვისტიკაში გამოიყენება, როგორც სინტაქსური დონის ცნება ზმნის აღსანიშნად. განსხვავება ამ ორ ცნებას შორის - ზმნა *vs.* პრედიკატი - ის არის, რომ ტერმინი ზმნა მეტყველების ნაწილს აღნიშნავს, პრედიკატი კი - გრამატიკულ ფუნქციას, რომელიც ზმნას აკისრია წინადადებაში. პრედიკატი გერმანულ ლინგვისტიკაში ზმნის პირიანი ფორმის აღსანიშნად გამოიყენება, ინგლისური ლინგვისტიკა კი ცნებას პრედიკატი ფართო გაგებით ხმარობს და აღნიშნავს ზმნას და მასთან დაკავშირებულ სინტაქსურ ელემენტებს სუბიექტის გამოკლებით.

პრემოდულიფიკატორი - იხ. პრემოდულიფიკაცია

პრემოდულიფიკაცია - მოდიფიკაციის სპეციფიური შემთხვევა მოდიფიკატორის ადგილმდებარეობის თვალსაზრისით. თუ მოდიფიკატორი იკავებს ბირთვის

წინა პოზიციას, ანუ ბირთვის მარცხენა პერიფერიაში რეალიზდება, საკმე გვაქვს პრემოდდიფიკაციასთან: *მღალი სახლი, ჩემი მეზობლის ბაეში*. თუ მოდიფიკატორი იკავებს ბირთვის მომდევნო პოზიციას, ანუ ბირთვის მარჯვენა პერიფერიაში რეალიზდება, ასეთ შემთხვევაში საკმე გვაქვს პოსტმოდდიფიკაციასთან: *მწუხარე თოვია ცივი სისოელის* (გ. ტაბიძე). პრემოდდიფიკაციას ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში პრეპოზიციული მსაზღვრელ-საზღვრული შეესაბამება, პოსტმოდდიფიკაციას კი – პოსტპოზიციური მსაზღვრელ-საზღვრული. სინტაგმის აგების დროს ენები, როგორც წესი, იყენებენ ან პრემოდდიფიკაციას, ან პოსტმოდდიფიკაციას. თუმცა ერთის არსებობა არ გამორიცხავს მეორის რეალიზების შესაძლებლობას. ენის განვითარების პროცესში ენამ შეიძლება შეიცვალოს სინტაგმის აგების სტრატეგია, როგორც, მაგალითად, ეს ქართულის შემთხვევაში მოხდა: ძველი ქართულისათვის ბუნებრივი და გავრცელებული იყო პოსტპოზიციური მსაზღვრელ-საზღვრული, თანამედროვე ქართული ენა კი უპირატესობას პრეპოზიციულ წყობას ანიჭებს, თუმცა არ გამორიცხავს პოსტპოზიციურ წყობასაც. პრემოდდიფიკაციის პარალელურად იხმარება ტერმინი პრენომინალიზაცია, ხოლო პოსტმოდდიფიკაციის პარალელურად – პოსტნომინალიზაცია.

პრენომინალური კონსტიტუენტები – სახელური სინტაგმის ან ფრაზის პრეპოზიციული კონსტიტუენტები, რომლებიც სახელური სინტაგმის ან ფრაზის ბირთვს მიემართებიან და სინტაქსურ ფრაზას ქმნიან. პრენომინალურ კონსტიტუენტებს მიეკუთვნებიან დეტერმინატორები და მოდიფიკატორები. სინტაგმაში „გაზაფხულის ერთ მშვენიერ საღამოს“ დეტერმინატორი *ერთ* და მოდიფიკატორები *გაზაფხულის* და *მშვენიერ* პრენომინალურ კონსტიტუენტებს წარმოადგენენ. იმ დეტერმინატორებსა და მოდიფიკატორებს, რომლებიც სახელური სინტაგმის ან ფრაზის ბირთვის მომდევნოდ რეალიზდებიან, პოსტნომინალური კონსტიტუენტები ეწოდებათ. მაგ.: *და მე ვიგონებ ჩახლართულ ღობეს, სერებს თოვლიანს* (ა. კალანდაძე, შემოდიოდა ჩვენში კალანდა) სინტაგმა *სერებს თოვლიანს* პოსტნომინალური სინტაგმას წარმოადგენს, ვინაიდან მოდიფიკატორი *თოვლიანს* მოსდევს სინტაგმის ბირთვს *სერებს*.

პრონომინალიზაცია – ლინგვისტური კვლევის მეთოდი, რომელიც ტესტის სახით - პრონომინალიზაციის ტესტი – ხორციელდება. ამ ტესტის განხორციელების მექანიზმი იმაში მდგომარეობს, რომ წინადადებაში ძირითადი წევრების - სუბიექტი, პირდაპირი ობიექტი და ირიბი ობიექტი - შესაბამისი კონსტიტუენტები ნაცვალსახელებით შეგვიძლია ჩავენაცვალოთ. იგი გამოიყენება წინადადების ისეთი წევრების დასადგენად, როგორებიცაა სუბიექტი, პირდაპირი ობიექტი და ირიბი ობიექტი. მაგ.: „ბებიაშვილიშვილს ტკბილეული გაუზზავნა“. ამ წინადადების საჩივე წევრი – სუბიექტი, პირდაპირი და ირიბი ობიექტი – შეგვიძლია ნაცვალსახელით შევცვალოთ: მან მას ის გაუზზავნა. პრონომინალიზაციის ტესტი წარმატებით გამოიყენება რთული ფრაზების წინადადების მთავარ წევრებად დეტერმინაციის დროს: „საქართველოში სულ რამდენიმე დღის წინ ჩამოსულ ექვთიმეს სიცივისაგან გაყინული ხელები მაგიდაზე ეწყო“. ამ წინადადებაში სუბიექტის ამოცნობა პრონომინალიზაციით გზით ადვილად ხერხდება: მას (საქართველოში სულ რამდენიმე დღის წინ ჩამოსულ ექვთიმეს) ის (სიცივისაგან გაყინული ხელები) მაგიდაზე ეწყო.

რასის ნათესაობითი - გენეტიკაში მდგარი მსაზღვრული ზოგჯერ რასის სპეციფიკაციას გადმოსცემს. მაგ., სინტაგმაში *მგლის ლეკვი* ნათესაობითში მდგარი არსებითი სახელი რასის სპეციფიკაციას ახდენს: „მგლის“ და არა „ძაღლის“ ლეკვი. რასის გენეტიკის შემცველი სინტაგმა ხშირად სხვა ენებში ერთი ლექსებით ან კომპოზიციის საშუალებით გადმოიცემა.

რეზულტატი – ოპერაციონალიზაციის, ანუ ოპერატორის ოპერანტზე მიმართების შედეგად მიღებული შედეგი, რომელიც თვისებრივად განსხვავდება მანამდე არსებული ოპერანტისაგან. იხ. ოპერაციონალიზაცია.

როგორ-სპეციფიკაცია – ზმნური სპეციფიკაციის საგანგებო შემთხვევა, ვითარების გარემოებითი სპეციფიკაცია, რომელიც გადმოგვცემს ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორ მიმდინარეობს ზმნით გადმოცემული მოქმედება. მაგ.: *უხერხულად დგას, შეუმჩნევლად ცხოვრობს, წელში მოხრილი მოდის, კუდამოძუებული გაიქცა* და ა.შ.

სად-სპეციფიკაცია – ზმნური სპეციფიკაციის საგანგებო შემთხვევა, ლოკალური სპეციფიკაცია, რომელიც გადმოგვცემს ინფორმაციას იმის

შესახებ, თუ სად მიმდინარეობს ზმნით გადმოცემული მოქმედება, ძირითადად გადმოიცემა პირველადი ზედსართაულებით *აქ, მანდ, იქ, აქედ, მანდთ, იქით*, ან თანდებულობითი არსებითი სახელებისა და ზმნიზედების ბრუნვების მეშვეობით. მაგ.: *ოთახში დგას, ხესთან დგას, მაგიდაზე დგას, აქეთკენ მოდის, იქითკენ გაიქცა*.

სახელური ფრაზა – ფრაზის ისეთი სტრუქტურული სახე, რომლის ბირთვსაც არსებითი სახელი ან არსებით სახელთან გათანაბრებული სახელი წარმოადგენს: *მაღალი სახლი, ის ჩემი დიდი ბებია, ყურით მოთრეული სიმართლე, მოსახლეობის ნახევარი*.

სეგმენტაცია – ენობრივი ერთეულის (სიტყვა, ფრაზა) დაშლა მარტივ შემადგენელ ფუნქციურ ნაწილებად. სიტყვები, როგორც წესი, იშლება მორფებად: *ლექსიკური მორფი* და *ფლექსიური/დერივაციული მორფი*. მაგ.: *სიტყვაფორმა სახლისკენ* დაიშლება *ლექსიკურ მორფად სახლ* და *ფლექსიურ მორფებად: -ის* (ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი) და *-კენ* (თანდებულის). *ფრაზა* დაიშლება უშუალო კომპონენტებად: *მოდიფიკატორად* და *ბირთვად: მყარად აშენებული ლამაზი სახლი* დაიშლება *კომპონენტებად მყარად, აშენებული, ლამაზი* და *სახლი*. ამათგან ბოლო კომპონენტი ფრაზის ბირთვს წარმოადგენს (*სახლი*), დანარჩენი სამი კი (*მყარად, აშენებული, ლამაზი*) – მოდიფიკატორს.

სემანტიკური ვალიდურობა – ვალიდურობის სახე. სინტაქსური ოდენობა (ფრაზა ან წინადადება), რომელიც ადეკვატურად გადმოსცემს ლოგიკურ მიმართებებს და სემანტიკური შეუთავსებლობით არ ხასიათდება, სემანტიკურად ვალიდურად ითვლება. სემანტიკური ვალიდურობა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს ისეთი მეთოდების გამოყენების დროს, როგორიცაა მაგ., პერმუტაციის მეთოდი.

სემიგრამატიკალიზაცია – გრამატიკალიზაციის ჯერ კიდევ დაუსრულებელი პროცესი. ასეთ შემთხვევაში სიტყვაფორმა ჯერ კიდევ ინარჩუნებს *ლექსიკურ მნიშვნელობას*, მაგრამ ამის პარალელურად უკვე ფუნქციონირებს, როგორც გრამატიკული ელემენტი. ასეთია, მაგ., ზანს ფორმა (*აწმყოს მესამე პირის ფორმით vs. ნაწილაკის ფუნქციით*), *იქნება* (*მყოფადის მესამე პირის ფორმით vs. ნაწილაკის ფუნქციით*). სემიგრამატიკალიზაციის მაგალითია ქართულში *ადგა* და *აიღო* ფორმები ასეთ წინადადებაში:

„ნაცარქექიამ, აიღო და მოელი დღე არბენინა დევი“, „კონკიამ, ადგა და პირში მიახალა დედინაცვალს სიმაროლქ“. ამ წინადადებებში ადგა და აიღო ფორმები ფუნქციური ელემენტებია და ლექსიკური შინაარსისაგან არის დაცილილი.

სინტაგმა – ეიწრო გაგებით სინტაგმა არის სინტაქსური კონსტრუქტი, რომელიც შედგება ორი ან მეტი წვერისაგან, რომელთაგან ერთი წარმოადგენს მოცემული კონსტრუქტის მორფოსემანტიკურ საყრდენს ბირთვს, ხოლო კონსტრუქტის ყველა სხვა დანარჩენი წვერი მის თანმხლებს, სატელიტს. მაგ.: *თბილისის* (სატელიტი, მსაზღვრელი) *უნივერსიტეტი* (ბირთვი, საზღვრული). სინტაგმა ფართო გაგებით არის ერთმანეთთან დაკავშირებული ელემენტების ერთგვარი ჯაჭვი, რომელიც სხვა, მის მსგავს სინტაქსურ ოდენობებთან სინტაგმებთან ინტეგრაციის უნარით გამოირჩევა: შეუძლია თავად ინტეგრირდეს სხვა სინტაგმის ფარგლებში ან ინტეგრაციის გზით შეიერთოს სხვა სინტაგმა. მაგ.: სინტაქსური ფრაზა *ამ სოფლის ყველა ოჯახი* ორი სინტაგმისაგან შედგება: *ეს სოფელი* ნათესაობით ბრუნვაში და *ყველა ოჯახი*. სინტაგმა *ეს სოფელი* მსაზღვრელის ფუნქციით დაერთვის სინტაგმას *ყველა ოჯახი* და ქმნის სინტაქსურ ფრაზას *ამ სოფლის ყველა ოჯახი*, რომელიც სუბიექტის ფუნქციით გამოდის დამოკიდებულ წინადადებაში. ერთი სინტაგმა მეორე სინტაგმასთან სინტაქსურ კავშირს ამყარებს არა მის შემადგენლობაში შემავალი ცალკეული სიტყვის დონეზე (მაგ. *ეს* და *სოფელი*), არამედ როგორც მთლიანი სინტაქსური ოდენობა (*ეს სოფელი* ნათესაობით ბრუნვაში: *ამ სოფლის*). ეიწრო გაგებით სინტაგმა არის სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც სინტაქსური კომპლექსურობის იერარქიულ სისტემაში სიტყვასა და ფრაზას შორის დგას. ერთმანეთისაგან განარჩევენ სახელურ სინტაგმას, ზმნურ სინტაგმას, ადევრბიალურ სინტაგმას, მიმღეობურ სინტაგმას.

სინტაქსური კონსტრუქტი – სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც მოცემული ენის მორფოსინტაქსური წესების მიხედვით არის აგებული და ერთმანეთის განმვრცობი ინფორმაციის ჯაჭვს წარმოადგენს. სინტაქსური კონსტრუქტი არის სინტაქსური ფრაზა ფართო გაგებით.

სინტაქსური ნული – სინტაქსური ოდენობის ფუნქციური ეკვივალენტი (როგორც წესი, წინადადების ძირითადი წვერი – სუბიექტი ან ობიექტი), რომელიც სინტაქსურ დონეზე არ არის რეალიზებული, თუმცა ფუნქციურად

მაინც არის წარმოდგენილი. სინტაქსური ნული ძირითადად დამახასიათებელია პრო-დროპ (Pro-drop) ენებისათვის, მათ შორის ქართულისათვის. ქართულ ენას ახასიათებს ნაცვალსახელით წარმოდგენილი, ანუ არაინიციალიზებული სუბიექტის ან ობიექტის განულება. მაგ., წინადადებაში „გვერდით ისე ჩამიარა, ზედაც არ შემოუხედავს“ ორივე პრედიკატის (ჩამიარა, შემოუხედავს) როგორც სუბიექტი, ისე ირიბი ობიექტი განულებულია, არ არის წარმოდგენილი, თუმცა მისი პოზიცილება აშკარაა – იგი მორფოლოგიურად ზმნაში არის მარკირებული პირის ნიშნებით და ფუნქციურად მოქმედი. სინტაქსური ნული წინადადების ფარგლებში აღდება წაკითხვის ფარგლებში. ის ენები, რომელთაც პრო-დროპი არ ახასიათებს, სინტაქსური ნულის თავიდან ასაცილებლად ფორმალურ სუბიექტს იყენებენ, როგორც მაგ. გერმანული ენა უპირო ზმნების სუბიექტის შემთხვევაში: *es regnet „წვიმს“*.

სინტაქსური ფრაზა კომპლექსური სინტაქსური ოდენობა, რომელიც რამდენიმე სინტაგმის სტრუქტურულ ნაერთს წარმოადგენს და წინადადებაში წინადადების რომელიმე წევრის სახით რეალიზდება. მაგ., წინადადება „ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს შრომით ქანცაწვევტილ მკალაებს ასწლოვანი მუხის ქვეშ გაშლილ ნაბადზე თავქვეშ ხელამოდებულებს ეძინათ“ ოთხი სინტაქსური ფრაზისაგან შედგება:

1. ადვერბიალური ფრაზა (AP), რომელიც წინადადებაში გამოიყენება დროის გარემოების ფუნქციით: *ზაფხულის იმ მშვენიერ დღეს*;
2. სახელური ფრაზა (NP), რომელიც წინადადებაში გამოიყენება სუბიექტის ფუნქციით: *შრომით ქანცაწვევტილ მკალაებს*;
3. ადვერბიალური ფრაზა (AP), რომელიც წინადადებაში გამოიყენება ადგილის გარემოების ფუნქციით: *ასწლოვანი მუხის ქვეშ გაშლილ ნაბადზე*;
4. ზმნური ფრაზა (VP): *თავქვეშ ხელამოდებულებს ეძინათ*.

სიღრმისეული ბრუნვა სიღრმისეული სტრუქტურის ბრუნვა, როგორც ლოგიკურ მიმართებათა ამსახველი ფუნქცია; ცნება „სიღრმისეული ბრუნვა“ წინადადებაში აქტანტთა სემანტიკური როლების აღსაწერად შემოიტანა ჩარლზ ფილმორმა და ემსახურება ზმნით გადმოცემული მოქმედების აქტანტთა შორის ლოგიკური მიმართებების ასახვას.

სკოპუსი – ფუნქციური ელემენტის (ოპერატორის) ფუნქციურ-სემანტიკური გადაფარვის/მოქმედების არეალი.

სუბიექტი – წინადადების წვერი, რომელიც რამდენიმე ენობრივი დონის ელემენტს წარმოადგენს და კომპლექსურ დახასიათებას მოითხოვს: ა) მორფოსინტაქსურ დონეზე სუბიექტი არის წინადადების მთავარი აქტანტი, რომელიც ზმნას მიემართება და განსხვავებული შეთანხმების წესებს გვიჩვენებს ნომინატიურ და ერგატიულ ენებში. ნომინატიური ენები არ განასხვავებენ გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების სუბიექტს ბრუნვის თვალსაზრისით – ორივე შემთხვევაში სუბიექტი დგას ნომინატივში. ერგატიული ენები სუბიექტის მარკირების განსხვავებულ სტრატეგიას გვიჩვენებენ გარდაუვალ და გარდამავალ ზმნებთან – გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი დგას აბსოლუტივში, გარდამავალი ზმნის კი – ერგატივში. გახლეჩილი ერგატიულობის მქონე ენები კიდევ უფრო რთულ სურათს გვიჩვენებენ, მაგ., ქართულში სუბიექტი გარდაუვალ ზმნას ეთანხმება სახელობითში, გარდამავალ ზმნას კი სამ განსხვავებულ ბრუნვაში: I სერიის მწკრივებში სახელობითში, II სერიის მწკრივებთან მოთხრობითში და III სერიის მწკრივებთან მიცემითში: *ბავშვი წერს*, *ბავშვმა დაწერა*, *ბავშვს დაუწერია*. ბ. კომრის მიხედვით ერთპირიანი ზმნების არგუმენტი არის სუბიექტი. მაგ., *ბავშვი* დგას. გარდამავალი ზმნების არგუმენტებისათვის ბ. კომრი იყენებს ცნებებს აგენსი (A – Agens) და პაციენსი (P – Patiens). ბ) სემანტიკური როლის თვალსაზრისით სუბიექტი არის ზმნით გადმოცემული მოქმედების წარმმართველი/ინიციატორი.

სუბიექტის ნათესაობითი (იგივეა, რაც სუბიექტის გენეტივი) – ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი, რომელიც საწყისით გადმოცემულ ბირთვს მიემართება. სინტაგმის ეს ტიპი სინტაქსური ტრანსფორმაციის, კერძოდ წინადადების ნომინალიზაციის შედეგად არის მიღებული; შდრ.: *ლევანი თავდაუზოგავად შრომობს* > *ლევანის (თავდაუზოგავი) შრომა*. აქტიური კონსტრუქციების შემთხვევაში ნომინალიზაციის ორი შესაძლებლობა არსებობს: გარდამავალი ზმნა ტრანსფორმირდება სახელური ფრაზის ბირთვად, გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი სუბიექტი მიერ-თანდებულისანი ფორმით გადმოდის, ობიექტი კი, რომელიც რეალიზებულია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით – სახელური ფრაზის მოდიფიკატორად. მაგ.: *პოლიციელმა დაიჭირა ქურდი* > *ქურდის დაჭერა პოლიციელის მიერ*. ანუ წინადადების

ტრანსფორმაცია ამგვარად არის წარმოდგენილი: $A > \text{POSTMODIF}(\text{PP}; \text{მიერ}) + \text{V} > \text{HEAD} + \text{DO} > \text{PREMODIF}_{\text{GEN}}$. ლათინური კონსტრუქციის შემთხვევაში სხვაგვარი ვითარება გვაქვს, მაგ.: *ნატოს ეზიზღება ლოკოკინა* > *ნატოს ზიზღი ლოკოკინისადმი*, ანუ ტრანსფორმაცია ამგვარ სახეს იღებს: $S > \text{PREMODIF}_{\text{GEN}} + \text{V} > \text{HEAD} + \text{DO} > \text{POSTMODIF}_{\text{GEN}} (\text{PP}; -\text{ადმი})$. ამ სემანტიკური ჯგუფის (*verba sentiendi*) ზმნები ტრანსფორმაციის შედეგად ვერ დაირთავენ მსაზღვრელად ობიექტის ნათესაობითს: „*ლოკოკინის სიძულელი*“ ამბიგუური სინტაგმაა და მსაზღვრელი უფრო მეტად სუბიექტის გენეტივის ფუნქციით კვალიფიცირდება, ვიდრე ობიექტის გენეტივის ფუნქციით.

სუბსტიტუცია ლინგვისტური ოპერაცია, რომელიც გულისხმობს წინადადებაში ენობრივი ელემენტის სხვა ელემენტით ჩანაცვლებას. თუ ჩანაცვლების შედეგად მიღებული შედეგი ვალიდურ გარიანტს გვაძლევს როგორც გრამატიკული, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით, მაშინ საწყისი ელემენტის სინტაქსური (ან გრამატიკული) ფუნქცია დამტკიცებულად ითვლება. ერთმანეთისაგან განასხვავებენ სუბსტიტუციის ორ სახეს: ლექსიკურ სუბსტიტუციას და გრამატიკულ სუბსტიტუციას.

ტერმი – სინტაქსური ბმულობის უნარის მქონე ოდენობა, რომელიც ერთი ან რამდენიმე კონსტიტუენტისგან შედგება. ტერმი ვიწრო გაგებით შეიძლება იყოს სიტყვაფორმა, როგორიცაა მაგალითად *ქუდიანი* ან ერთმანეთთან დაკავშირებული სიტყვაფორმათა ჯგუფი, რომელიც ჯგუფურად შედის სინტაქსურ კავშირში სხვა ტერმებთან: მაგ.: *ქუდიანი კაცი მდინარის ნაპირზე დასეირნობს*. ეს წინადადება კონსტიტუენტების სტრუქტურის ფორმით ჩაწერის მეთოდის გამოყენებით ასე ჩაიწერება: [*ქუდიანი კაცი*] [*მდინარის ნაპირზე*] [*არხეინად დასეირნობს*]]. ანუ სიტყვაფორმა *ქუდიანი* არის ტერმი, რომელიც სინტაქსურ ბმულობაში იმყოფება მეორე ტერმთან *კაცი*, და მასთან ერთად ქმნის ახალ ტერმს. პირველი ტერმის (*ქუდიანი*) აღსანიშნად ეიყენებ *t* სიმბოლოს, ხოლო მეორე ტერმის (*ქუდიანი კაცი*) აღსანიშნად – *T*-სიმბოლოს. აღნიშნული სიმბოლოებით *ქუდიანი კაცი* ასე ჩაიწერება: *T* [*t* *ქუდიანი*] *t* [*კაცი*]]. შედგენილობისდა შესაბამისად, განასხვავებენ ტერმის სამ სახე: დაბალ ტერმს, მაღალ ტერმს და უმაღლეს ტერმს.

უმადლესი ტერმი – ორი სინტაგმის შეერთების შედეგად შექმნილი რთული სინტაქსური კონსტრუქტი, როგორიცაა მაგ.: „გაზაფხულის წვიმებისაგან აღიდებული მდინარის დანგრეული კალაპოტის შეკეთება“. ამგვარი ტერმები რთულ იერარქიულ სტრუქტურას გვიჩვენებენ: მაღალი ტერმი გაზაფხულის წვიმა დაერთვის მოდიფიკატორს აღიდებული, რომელიც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს მდინარეს. მთლიანად ეს ფრაზა (გაზაფხულის წვიმებისაგან აღიდებული მდინარის) მიემართება სინტაგმას დანგრეული კალაპოტი, რომელიც მასზე დართული მოდიფიკატორებიანად განსაზღვრავს კონსტრუქტის ბირთვს – შეკეთება. ამ ტიპის ტერმებს კასკადურ ტერმებს ეუწოდებთ. კასკადური ტერმების შემთხვევაში მოდიფიკატორები კასკადურად არიან ჩამწყვირებული და მიემართებიან არა კონსტრუქტის ბირთვს, არამედ მაღალი ტერმის ბირთვს: მოდიფიკატორი გაზაფხულის მიემართება წვიმას და არა მეორე სინტაგმის (აღიდებული მდინარე) ბირთვს მდინარე, ან კონსტრუქტის ბირთვს შეკეთება.

ფლექსიური მორფი – იხ. მორფი

ფორმალური სუბიექტი – სუბიექტის ფორმალური რეალიზების სახე იმ ენებში, რომელთა სინტაქსი გამორიცხავს სუბიექტის განულებას. ფორმალური სუბიექტი ძირითადად ორი ტიპის ზმნებთან გვხვდება. ესენია ა) ნული ვალენტობის მქონე ზმნები (ე.წ. უპირო ზმნები), როგორიცაა მაგ., წვიმს (ინგ.: *it rains*, გერმ.: *es regnet*), ანუ იმ ზმნებთან, რომელთა სუბიექტი ზმნაში ინკორპორირებული სახით არის წარმოდგენილი, მაგრამ ენის სინტაქსური წესებიდან გამომდინარე, აუცილებლობით მოითხოვს სუბიექტის „ადგილის“ დაკავებას/შეესებას და ბ) გრძნობა-აღქმის ზმნებთან, როგორიცაა *es freut mich, dass...* „მიხარია, რომ...“, *es fühlt mir schwer, euch zu verzeihen* „მიჭირს, რომ გაპატიოთ“. ეს უკანასკნელი ჯგუფი ზმნებისა კატაფორულ სუბიექტს იყენებს, რათა შეძლოს ობიექტის დამოკიდებული წინადადების მთავარ წინადადებაზე დართვა: „მიხარია (ის), რომ...“ შდრ. მიხარია რაღაც, მიჭირს (ის), რომ გაპატიოთ შდრ. მიჭირს რაღაც. ფორმალური სუბიექტის შემთხვევას გვიჩვენებს აგრეთვე ამგვარი კონსტრუქცია გერმანულში: *Es handelt sich um ein Missverständnis* („გაუგებრობასა აქვს ადგილი“). ქართულში ფორმალური სუბიექტის შემთხვევად შეიძლება განვიხილოთ დესემანტიზებული ლექსემა „საქმე“ წინადადებაში: „საქმე ეხება ერთ ქალბატონს...“, „საქმე ისაა, რომ გერმანულ სამეცნიერო

ლიტერატურაში ფორმალური სუბიექტის აღსანიშნავად სხვადასხვა ცნებებია გამოყენებული: სუბიექტი, ფორმალური სუბიექტი, გრამატიკული სუბიექტი, კორელატი, რეზერვატორი (ადგილის დამკავებელი), შემავსებელი, დედინაცვალი.

ქვეწინადადება (ინგ. *clause*) – სინტაქსური კონსტრუქტი, რომელიც სხვა სინტაქსური კონსტრუქტის შემადგენელ ნაწილს, კონსტიტუენტს წარმოადგენს. იგი, როგორც წესი, იერარქიულად უფრო მაღალი კონსტრუქციის, მთავარი წინადადების კონსტრუქტად გვევლინება.

ჩართული კასკადური ტერმი – კასკადური ტერმის ისეთი შემთხვევა, როდესაც მოდიფიკატორი იერარქიულ მიმართებაში კი არ იმყოფება სხვა მოდიფიკატორებთან, არამედ კონსტრუქტის ბირთვს მიემართება. მაგ.: *თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი* ორი მაღალი ტერმისაგან (სინტაგმისაგან) შედგება: *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი* და *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი*. ეს უკანასკნელი ხლევს პირველ მაღალ ტერმს (*თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი*) და ქმნის კასკადური ტერმის საგანგებო შემთხვევას: ჩართულ კასკადურ ტერმს.

წაკითხვისი – წინადადების შინაარსობრივი ინტერპრეტაცია, რომელიც წინადადებაში მოცემულ ლოგიკურ მიმართებებს ასახავს და შეესაბამება წინადადებაში მოცემულ სემანტიკურ და პრაგმატულ შინაარსს როგორც აზრობრივი, ისე ფუნქციური თვალსაზრისით.

ხარისხის ნათესაობითი (*genitivus qualitatis*) - ნათესაობითში დასმული არსებითი სახელი, რომელიც სინტაგმის ბირთვის ხარისხს, კლასს, დონეს გამოხატავს. ხარისხის ნათესაობითი, როგორც წესი, რთულ სინტაგმებში გვხვდება, სადაც იგი თავად წარმოადგენს სინტაგმის საზღვრულს; მაგ.: *პირველი კლასი > პირველი კლასის ეაგონი, პირველი კურსი > პირველი კურსის სტუდენტი, მეათე კლასი > მეათე კლასის მოსწავლე*.

ჰომოგენური სინტაგმა – სახელური სინტაგმის საგანგებო შემთხვევა, როდესაც სინტაგმის ბირთვიც და მოდიფიკატორიც არსებითი სახელით (ერთგვაროვანი მეტყველების ნაწილით) არის წარმოდგენილი, მაგ.: მამის სახლი. ჰომოგენური სინტაგმა ფორმალურად ასე ჩაიწერება: MODIF_{ხელი} +

HEAD_{N_{nom}}. ყველა სხვა სახის სინტაგმა, რომელიც მოდიფიკატორად მეტყველების სხვა ნაწილებს იყენებს, არაჰომოგენურ/ჰეტეროგენულ სინტაგმად ჩაითვლება. ასეთებია: (MODIF_{ADJ} + HEAD_{N_{nom}}, MODIF_{NUM} + HEAD_{N_{nom}}, MODIF_{P_{PRON}} + HEAD_{N_{nom}}, MODIF_{POSS_{PRON}} + HEAD_{N_{nom}}, MODIF_{PARTZ} + HEAD_{N_{nom}}). ჰომოგენური სინტაგმა არსებითად განსხვავდება არაჰომოგენური სინტაგმებისაგან, და ეს ეხება არა მხოლოდ MODIF_{NGEN} + HEAD_{N_{nom}} სინტაგმის სტრუქტურულ მხარეს, არამედ მის მრავალფეროვნებას ფუნქციურ-სემანტიკური ოვალსაზრისით და სინტაქსურ ქცევას წინადადების ფარგლებში.

შემოკლებები:

A – agent
ACC – accusative
ABL – ablative
ABS – absolutive
ADJ – adjective
ADR – addressee
ADV – adverb
AOR – aorist
CONJ – conjunction
CONT – control
COP – copula
Dart – definite article
DAT – dative
DETER – determiner
DI – direct object
DPRO – demonstrative pronoun
D1 – Deixis 1st level
FP – focus particle
GEN – genitive
GM – genus masculinum
GN – genus neutrum
+HUM – +human
-HUM – - human
INF – infinitive
INST – instrumental
IO – indirect object
LV – auxiliar verb
M – masculine
MODIF – modifier
Msynt – morphosyntax
N – noun
NGEN – noun in genitive
NOM – nominative
NNOM – noun in nominative
NUM – numeral
O – object
PARTC – participle
Pl – plural
PM – personal marker
PossPRO – possessive pronoun
Pp – postposition
PPRON – personal pronoun
PRE – present
PRECont – present continuous

PV – preverb
QUANT – quantifier
RPron – relative pronoun
S – subject
Sg – singular
ST – stem
TAM – tense-aspect-mood
V – verb
VM – version marker
Vpass – verb passive
Vint – verb intransitive
Vtr – verb transitive

ნაშრომში გამოყენებული რელევანტური ლიტერატურა

1. აკაკი შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზ. ტომი III, თბილისი, 1980, გვ. 613.
2. ნინო შარაშენიძე, ზმნათა ფუნქციური და ფორმოზორიული ცვლილებები ქართულში, თბილისი 2010.
3. ნინო შარაშენიძე, უნდა მოდალური ფორმის ისტორიისა და მორფოსინტაქსური ანალიზისათვის, ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1999, 4, გვ. 49-56.
4. ნინო შარაშენიძე, უნდა მოდალური ფორმის ეპისტემური მნიშვნელობისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, 13, თბილისი 2015.
5. ბესარიონ ჯორბენაძე, მანანა კობაიძე, მარინე ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი, 1988.
6. John L. Austin. *How to do things with words*, Clarendon Press, Oxford, 1975.
7. Ursula Brauße, *Lexikalische Funktionen der Synsemantika* (Forschungsberichte des Instituts, für Deutsche Sprache, 71), Tübingen, 1994.
8. Manfred Bierwisch, *Semantische und konzeptuelle Repräsentation semantischer Einheiten*. In: Rudolf Růžicka & Wolfgang Motsch (Hrsg.): *Untersuchungen zur Semantik*. Akademie-Verlag, Berlin 1982.
9. Manfred Bierwisch, *Formal and lexical semantics*. In: *Linguistische Berichte*. 80/82 1982, S. 3-17.
10. Albert Busch, Oliver Stenschk, *Germanistische Linguistik. Eine Einführung*. Narr, Tübingen 2007.
11. Bernard Comrie, *Language universals and linguistic typology. Syntax and morphology*. Blackwell, Oxford 1981.
12. David R. Dowty, *Thematic proto-roles and argument selection*. In: *Language*, 67-(3). 1991, 547-619.
13. David R. Dowty, *Word, meaning and montague grammar. The semantics of verbs and time in: Generative semantics and Montague's*. PTQ, Dordrecht 1979.
14. Crista Dürscheid, *Syntax, Grundlagen und Theorien*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2010.
15. Peter Eisenberg, *Grundriss der deutschen Grammatik: Band 1: Das Wort*, Stuttgart/Weimar (Metzler) 2006
16. Ulrich Engel, *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin, 2009.

17. Charles J. Fillmore, *Lexical entries for verbs*. In: *Folia Linguistica*. 4, 1968, S. 373-393.
18. Hans Glinz, *Deutsche Syntax*. 3. Auflage. Metzler Verlag, Stuttgart 1970.
19. Joseph H. Greenberg (Hrsg.), *Universals of Language*. M.I.T. Press, Cambridge MA 1963, (Report of a conference held at Dobbs Ferry N.Y., April 13-15, 1961).
20. Joseph H. Greenberg, *Language Typology. A Historical and Analytical Overview*. Mouton, The Hague u. a. 1974.
21. Halliday, M.A.K., Matthiessen C.M.I.M. *An introduction to functional grammar*, 3rd ed. London, Arnold, 2004
22. Bernd Heine, Tania Kuteva, *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge u. a. 2002.
23. Bernd Heine, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer, *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. University of Chicago Press, Chicago IL u. a. 1991.
24. Diane M. Hoffmann, *Contextual Communication Organization & Training*, Dmh Mgmt, 1999.
25. Tamar Julukhadze, *Georgische Modalpartikel egeb*, Doktorarbeit, Frankfurt a/M, 2016.
26. Mariam Kamarauli, *Nominale Modifikationen und Kopfnomen im Georgischen*. Masterarbeit, Frankfurt a/M, 2015.
27. George Lakoff, *Natural logic and lexical decomposition*. In: *Chicago Linguistic Society*. 6, 1970, S. 340-362.
28. Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, Bd. 1-3, Heileberg, 1990.
29. Christian Lehmann, *Synsemantika*, in: Jacobs, Joachim et al. (eds.), *Syntax. Ein internationales Handbuch*. Berlin: W. de Gruyter (Handbücher der Sprachund Kommunikationswissenschaft, 9/II), 1995.
30. Trudel Meisenburg, Christoph Gabriel, *Romanische Sprachwissenschaft*, UTB basics Broschiert, 2007.
31. Ferdinand de Saussure, *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Berlin: de Gruyter, 1969.
32. Lela Samushia, *Hypotaxe in den Kartvelsprachen*, Doktorarbeit, Frankfurt a/M, 2014.
33. John R. Searle, *Speech Acts*. Cambridge, 1969 (Deutsch: Sprechakte. Frankfurt /M 1971).
34. Manana Tandaschwili, *Zum Dativ im Udischen*. In: *Kaukasische Sprachprobleme*, hrsg. W. Boeder, Oldenburg 2003, 347-359.
35. Robert D. Van Valin, Jr. & Randy J. LaPolla, *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.

კორპუსული კვლევებისათვის გამოყენებული ინტერნეტრესურსები:

<http://titus.uni-frankfurt.de/indexd.htm>

www.gnc.gov.ge

ავტორიზებული ვებგვერდები:

Christian Lehmann:

[http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/grammar/morph_syn/funkt_grammatik_g
rundbegriffe.php](http://www.christianlehmann.eu/ling/lg_system/grammar/morph_syn/funkt_grammatik_g
rundbegriffe.php)

<http://www.christianlehmann.eu/publ/synsemantika.pdf>

Fabian Heck:

Morphosyntaktische Merkmale: <http://www.uni-leipzig.de/~heck/adger12/script2.pdf>

Elke Hentschel:

http://www.linguistik-online.de/13_01/hentschel.html

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 7.10.2016
ფიზიკური თაბახი 15
ტირაჟი 50

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში
ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35